

วิกตฺถุญฺญ, อญฺญํ ชนฺปทํ คโต"ติ" ๑
 "อิเธกจฺโจ กตฺถิ โหติ วิกตฺถิ, โส กตฺถติ
 'อหฺมสมฺมิ สึลฺลสมฺปนฺโนติ วา วตฺต-
 สมฺปนฺโนติ วา วิกตฺถตี"ติ" ๑ อาทโย
 ปโยคา.

พฺยถ ทฺกฺขภยจลฺเนสุ. พฺยถติ.
 ภนฺตา พฺยถิตฺมานสา.^๑ ตโต กุมาร-
 พฺยถิตา, สุตฺวา ลุทฺทสุส ภาสิตี.^๒
 อิตฺถเตตี ทฺวยํ จลฺญจฺว พฺยถญฺจ.^๓

สรรเสริญ). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 กตฺถติ ได้แก่ ย่อมสรรเสริญ. บทว่า
 วิกตฺถติ ได้แก่ ชมเกินเหตุ เพราะแสดง
 เรื่องที่ไม่มีจริง. ก็ในคำนี้ว่า วิกตฺถติ มี
 ตัวอย่างเป็นต้นว่า พหุํปิ โส วิกตฺถุญฺญ,
 อญฺญํ ชนฺปทํ คโต (เขาไปสู่ชนบทอื่น
 ฟังไอ้อวดแหม่มาก) และว่า อิเธกจฺโจ
 กตฺถิ โหติ วิกตฺถิ, โส กตฺถติ อหฺมสมฺมิ
 สึลฺลสมฺปนฺโนติ วา วตฺตสมฺปนฺโนติ วา
 วิกตฺถติ (คนบางคนในโลกนี้เป็นคน
 ชอบยกยอ ชอบไอ้อวด, เขาย่อมไอ้อวด
 ว่า เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล หรือว่า
 ย่อมไอ้อวดว่า เราเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยวัตร).

พฺยถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ทฺกฺข
 (เป็นทฺกฺข), ภย (กลัว), จลฺน (หวั่นไหว,
 สั่นไหว). พฺยถติ (ย่อมเป็นทฺกฺข, ย่อมกลัว,
 ย่อมหวั่นไหว). ภนฺตา พฺยถิตฺมานสา
 (ประหลาดใจ, มีใจหวาดกลัว). ตโต
 กุมารพฺยถิตา, สุตฺวา ลุทฺทสุส ภาสิตี
 (ลำดับนั้น พระกุมารทั้งสอง คือ พระ
 ชาลีและพระกัณหาชينا สดับคำของชุกก
 ผู้หยาบช้า ตกพระทัยแล้ว พากันเสด็จ

^๑ พุ.ชา. ๒๗/๑๒๕/๔๐

^๒ พุ.ข. ๓๓/๒/๔๓๓.

^๓ พุ.ชา. ๒๘/๑๑๖๙/๔๑๖

^๔ ส.สพ. ๑๘/๑๒๖/๘๗ พุยาธญฺจ.

สุถ กุถ กถ หีสาย. โสถติ.
โกถติ. กถติ.

ปถ คติย์. ปถติ. ปถเ. ปถติ
มคโค. โส ทวิโร มหาชเนน ปทสา
ปฏิปชชิตพุโพ ปกติมคโค จ ปณฺชิตเตหิ
นิพพานตฺถิเกหิ ปฏิปชชิตพุโพ ปฏิ-
ปทาสงฺขาโต อริยมคโค จาติ.

ตตถ ปกติมคโค อุปปนฺนกิจฺจา-
กิจฺเจหิ ชเนหิ ปถิตติ คจฺฉิตฺตีติ ปถเ,
ปฏิปทา ปน อมตมहाปฺริ คนฺตุกาเมหิ
กุลปฺตเตหิ สทฺธาปาถะยฺย คเหตุวา
ปถิตติ ปฏิปชชิตฺตีติ ปถเ. อถ วา
ปาถติ การกํ ปุคฺคํ คเมติ นิพพานํ
สมฺปาเปตีติปิ^๑ ปถเ ปฏิปทาเยว.
มคฺคาภิธานํ จุราทิกถเน มคฺคธาตุ-
กถนฺนฺจาเน กถะสฺสาม.

วิ่งหนีไปจากที่นั่น ๆ). อิตฺเถตํ ทวฺย
จลณฺเจว พุยถณฺจ (ธรรม ๒ อย่างนี้
หวั่นไหว เป็นทุกข์ น่ากลัว).

สุถ กุถ กถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
หีสาย (เบียดเบียน). โสถติ (ย่อมน
เบียดเบียน). โกถติ (ย่อมนเบียดเบียน).
กถติ (ย่อมนเบียดเบียน).

ปถ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
ปถติ (ย่อมนไป). ปถเ (ทาง). ทาง ชื่อว่า
ปถ. ทางนั้นมี ๒ อย่าง คือ ทางเดินตาม
ปกติที่มหาชนพึงดำเนินไปด้วยเท้า และ
อริยมรรค กล่าวคือปฏิปทาอันบัณฑิต
ผู้ต้องการพระนิพพาน พึงดำเนินไป.

บรรดาทาง ๒ อย่างนั้น ทางเดิน
ตามปกติ ชื่อว่า ปถ เพราะอรรถว่า เป็น
เส้นทางอันชนผู้มีกิจน้อยกิจใหญ่เกิดขึ้น
แล้วไป คือ ดำเนินไป, ส่วนปฏิปทา
ชื่อว่า ปถ เพราะอรรถว่า เป็นเส้นทางอัน
กุลบุตรผู้ปรารถนาจะไปสู่พระนครใหญ่
คือพระนิพพาน ถือเอาเสบียงคือศรัทธา
ไป คือ ดำเนินไป. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า ปถ
เพราะอรรถว่ายังบุคคลผู้ปฏิบัติให้ไป คือ
ให้ดำเนินไป ได้แก่ ให้บรรลุพระนิพพาน

^๑ ฉ.อ. วา.

ซึ่งได้แก่ ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ) นั้นเอง. ข้าพเจ้าจักกล่าวศัพท์ที่มีความหมายว่า มรรค ในที่ที่กล่าวถึง มคฺค ชาติ ใน จุราทิกณะ.

กถ นิปฺปาเก. กถติ.

กถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นิปฺปาก (หุง, ต้ม, สุก). กถติ (ย่อมหุง).

มถ วิโลพฺเน.^๑ มถติ.

มถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิโลพฺน (กวน, รบกวน, กำจัด). มถติ (ย่อมกวน).

โปถ ปฺริยาปนภาเว.^๒ โปถติ.
โปถโก. โปถติติ อัย จุราทิกณปิ
วตฺตติ. เตน "สมนฺตา อนฺุปรียะยฺยํ
นิปฺโปถนฺตา จตฺตทิสสา"ติ^๓ ปโยโค
ทิสฺสติ.

โปถ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปฺริยา-
ปนภาว (ท่องเที่ยวไป, แวะเวียน). โปถติ
(ย่อมเที่ยวไป, แวะเวียนไป = บด, ขยี้).
โปถโก (ผู้เที่ยวแวะเวียนไป, = บด,
ขยี้). บทกิริยานี้ว่า โปถติ ให้แม่ใน
จุราทิกณะ. เพราะเหตุนั้น จึงปรากฏ
ตัวอย่างพระบาลีว่า สมนฺตา อนฺุปรียะยฺยํ
นิปฺโปถนฺตา จตฺตทิสสา (ภูเขาศิลาใหญ่
จรดท้องฟ้า กลิ้งบดสัตว์มา โดยรอบ
ทั้ง ๔ ทิศ ชั้นใด).

^๑ ฉ.ฉิ. วิโลถเน.

^๒ ฉ. ปฺริยายนภาเว.

^๓ ส.ส. ๑๕/๔๑๕/๑๔๘.

โคตฤ^๑ วัเส. โคตฤติ. โคตฤโล,
โคตฤ.

โคตฤ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วัส
(สืบทอดวงศ์สกุล, ดำรงวงศ์สกุล).
โคตฤติ (ย่อมนสืบทอดวงศ์สกุล). โคตฤโล
(สุนัขจิ้งจอก), โคตฤ (สุนัขจิ้งจอก).

ปุถุ วิตุถาเร. ไปถติ. ปุถวี.

ปุถุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิตุถาร
(แม่, ขยาย). ไปถติ (ย่อมนแม่, ย่อมขยาย).
ปุถวี (แผ่นดิน).

ถการนุตธาตुरुปานิ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ถ อักษร จบ.

^๑ ฉ. โคตฤ.

ทการนุตธาตุ

ทา ทาเน. อาปุพุโพ คหณ.
 สทฺโธ ทานํ ททาติ, เทติ, สीलํ อาททาติ
 อาเทติ. อิมานิ สุตฺถกตฺตฺตฺปทานิ
 ตทฺที่ปกตฺตฺตา. สทฺโธ อสทฺธํ ทานํ
 ทาเปติ, สीलํ อาทเปติ, สมาทเปติ.
 เย ฐมฺมเมวาทปยฺนฺติ สนฺโต.^๑ อิมานิ
 การิตฺปทานิ เหตุกตฺตฺตฺปทานีติ จ
 วุจฺจฺนฺติ ตทฺที่ปกตฺตฺตา. สทฺธเน ทานํ
 ทียติ, สीलํ อาทียติ, สมาทียติ, อิมานิ
 กมฺมปทานิ ตทฺที่ปกตฺตฺตา.

ธาตุที่ลงท้ายด้วย ท อักษร

ทา ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทาน (ให้,
 ถวาย). ทา ธาตุที่มี อา เป็นบทหน้า
 ใช้ในอรรถแห่ง คหณ (ถือเอา, ยึดถือ).
 (กัตตฺวาจก) สทฺโธ ทานํ ททาติ (ผู้มี
 ศรัทธาย่อมถวายทาน), เทติ (ยอมให้),
 สीलํ อาททาติ อาเทติ (ยอมถือศีล,
 ย่อมสมาทานศีล). รูปเหล่านี้เป็นสัทธ-
 กัตตฺตฺบ (กัตตฺวาจกล้วน) เพราะเป็นบท
 ที่แสดงถึงสัทธกัตตฺตา (สยกัตตฺตา) นั้น.
 (เหตุกัตตฺวาจก) สทฺโธ อสทฺธํ ทานํ
 ทาเปติ (ผู้มีศรัทธา ยังผู้ไม่มีศรัทธาให้
 ถวายทาน, สीलํ อาทเปติ สมาทเปติ
 (ยอมให้ถือศีล, ย่อมให้สมาทานศีล). เย
 ฐมฺมเมวาทปยฺนฺติ สนฺโต (ขอมนุษย์
 ทั้งหลายที่เป็นศัตรูของเรา จงคบสัตบุรุษ
 ผู้ชวนให้ถือธรรมเถิด). รูปเหล่านี้ ท่าน
 เรียกว่า การิตฺบ (และเหตุกัตตฺตฺบ (เหตุ
 กัตตฺวาจก) เพราะแสดงเหตุกัตตฺตานี้.
 (กัมมวาทก) สทฺธเน ทานํ ทียติ (ทาน
 อันผู้มีศรัทธาย่อมถวาย), สीलํ อาทียติ,
 สมาทียติ (ศีลอันบุคคลยอมถือ, ย่อม
 สมาทาน), รูปเหล่านี้ เป็นกัมมบ (กัมมวาทก)
 เพราะระบุถึงกัมมนั้น.

^๑ ม.ม. ๑๓/๕๓๔/๔๘๗.

ทา ธาตุ ทิวาทิคณะ

อ ยญจ ทา ทาเนติ ธาตุ
 สาสนานุกรูปสุติวเสน ทิวาทิคณะ ปตฺวา
 สุปนกิริยัม วทนฺโต “ทายติ นิทฺทายติ
 นิทฺทา”ติ สนามปทานิ สุทฺธกตฺตฺปทานิ
 ชนยติ. ทานมวชนฺทนญจ วทนฺโต
 “ทียติ ทานํ ทาทฺตฺน”ติ^๑ สนามปทานิ
 สุทฺธกตฺตฺปทานิ ชนยติ. สุทฺธิ วทนฺโต
 “ทายติ โวทายติ โวทานน”ติ สนาม-
 ปทานิ สุทฺธกตฺตฺปทานิ ชนยติ.

ก็ ธาตุนี้ว่า ทา ธาตุ ใช้ในอรรถ
 แห่ง ทาน (ให้) ถ้าเป็น ทิวาทิคณะ
 ด้วยอำนาจคำพ้องเสียงตามสมควรแก่
 คัมภีร์พระพุทธศาสนา เมื่อระบุถึงกิริยา
 แห่งอรรถว่า สุปน (นอนหลับ) มีรูป
 เป็นสุทฺธกตฺตฺปท เช่น ทายติ นิทฺทายติ
 (ย่อมนอนหลับ). บทนาม เช่น นิทฺทา
 (ความหลับ). เมื่อระบุถึงอรรถ ทาน
 (ให้, ถวาย), อวชนฺทน (เป็นท่อน, ขาด)
 มีรูปเป็นสุทฺธกตฺตฺปท เช่น ทียติ (ย่อมให้)
 บทนาม เช่น ทานํ (การให้) ทาทฺตฺ
 (ให้แล้ว). เมื่อระบุถึงอรรถแห่ง สุทฺธิ
 (บริสุทธิ์, หมดจต), มีรูปเป็นสุทฺธกตฺตฺปท
 เช่น ทายติ (ย่อมบริสุทธิ์) โวทายติ
 (ย่อมหมดจต), บทนาม เช่น โวทานํ
 (ความบริสุทธิ์, ความหมดจต).

ทา ธาตุ ภูวาทิคณะ

อิมสฺมี ปน ภูวาทิคณะ ทานํ
 วทนฺโต อาปฺพุพฺพวเสน คหณญจ
 วทนฺโต “ททาทิ เทติ อาททาทิ อาเทติ
 ทานํ อาทานน”ติ สนามปทานิ สุทฺธ-
 กตฺตฺปทานิ ชนยติ. ตถา ภูจฺฉิตคฺมนํ

ส่วนใน ภูวาทิคณะ นี้ ทา ธาตุ
 เมื่อระบุถึงอรรถแห่ง ทาน (ให้, ถวาย),
 ถ้ามี อา อุปสรรคเป็นบทหน้า (จะมีอรรถ
 ๒ อย่างคือ) เมื่อระบุถึงอรรถแห่ง คหณ
 (ถือ, ยึดถือ) มีรูปเป็นสุทฺธกตฺตฺปท เช่น

^๑ ไป. สปทานํ ทาทตฺ.

วทนต์ “ทาทิ สุตทาทิ สุตโท สุตที”ติ
 สนามปทานิ สุตถกตตูปทานิ ชนยตีติ.
 อัย วิเสโส ทฎจพุโพ. ยถา เจตถ,
 เอวมณฺณตฺราปี ยถาสมฺภวํ วิเสโส
 อุปปริกฺขิตพุโพ นยณฺณหิ.

ทาทิ เทติ (ย้อมให้) อาททาทิ อาเทติ
 (ย้อมถือ, ย้อมยึดถือ), บทนาม เช่น ทานํ
 (การให้) อาทานํ (การยึดถือ, การถือ).
 อนึ่ง เมื่อระบุถึงอรรถแห่ง กุञฺจิตคฺมน
 (ไปอย่างน่าเกลียด) มีรูปเป็นสุทธกัตตบท
 เช่น ทาทิ สุตทาทิ (ย้อมไปอย่าง
 น่าเกลียด). บทนาม เช่น สุตโท (ชาย
 ยากจน), สุตที (หญิงยากจน). บัณฑิต
 ผู้รู้ทั้งหลาย พึงทราบความพิเศษ
 ดังที่กล่าวมานี้. เหมือนอย่างว่า บัณฑิต
 ผู้รู้ทั้งหลายพึงพิจารณาตรวจสอบ
 ความพิเศษในธาตุนี้ ฉันใด, บัณฑิต
 ผู้รู้ทั้งหลายพึงพิจารณาตรวจสอบ
 ความพิเศษ แม้ในธาตุอื่น ๆ ตาม
 ความเหมาะสม ฉันนั้นเกิด (คือ ให้ใช้
 ทา ธาตุเป็นแบบเทียบเคียง).

การสร้างบทนาม ตุมันตาทิบท ด้วย ทา ธาตุ

อิทานิสฺส นามปทานิ ตุมนฺตาทินิ
 พฺรุม. “ทานํ, เทยฺยํ, ทาทพุพฺ, พฺรหฺม-
 เทยฺยํ, ทินฺนํ, ทายโก, ทายิกา, ทกฺขินฺนา”-
 อิจฺจาทีนิจฺ, “ทาคฺ, ปทาคฺ, ทาทเว,
 ปทาทเว, ทตฺวา, ทตฺวาน, ททาคฺ, ททิตฺวา,
 ททิตฺวาน, ททีย, ทชฺชา,

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวบทนาม
 ทั้งหมดและบททั้งหลายที่ลงท้ายด้วย ตุ
 ปัจจัยเป็นต้นของ ทา ธาตุนี้ ดังต่อไปนี้.
 พึงประกอบบทนามเป็นต้นว่า ทานํ (สิ่ง
 ที่บุคคลพึงให้, การให้, ทานเจตนา),
 เทยฺยํ, ทาทพุพฺ (ควรให้, ควรถวาย),

ททียาน, อาทาคู, อาทาย, อาทีย"-
อิจจาทีนิ จ โยเชตพพานิ.

พหุหมเทยย์ (การให้สิ่งที่ประเสริฐ), ทินนุ
(ให้แล้ว, ถวายแล้ว), ทายโก (บุรุษผู้ให้,
ผู้ถวาย, ทายก), ทายิกา (สตรีผู้ให้,
ผู้ถวาย, ทายิกา), ทกฺขินา (สิ่งที่พึงให้,
ทาน, ทักขินา), และพึงประกอบ
ตุมันตาทิตตเป็นต้นว่า ทาคู, ปทาคู
(การให้, เพื่อให้), ทาคเว, ปทาคเว (การ
ให้, เพื่อให้), ทตฺวา, ทตฺวาน (ให้แล้ว,
ถวายแล้ว), ททาคฺชน, ททิตฺวา (ให้แล้ว,
ถวายแล้ว), ททิตฺวาน, ททีย (ให้แล้ว,
ถวายแล้ว), ทชฺชา, ททียาน (ให้แล้ว,
ถวายแล้ว), อาทาคู (การถือเอา, เพื่อ
ถือเอา), อาทาย, อาทีย (ถือเอาแล้ว).

หลักการใช้ ทินนุ ศัพท์ กับ ทตฺต ศัพท์

ตตฺถ ทานนฺติ ทาคพฺพ, ททนฺติ
เอเตนาติ อตฺเถน^๑ เทยฺยธฺมฺไม ทาน-
เจตนา จ วุจฺจติ. กสฺมา ปน ตตฺถ
ทินฺนสทฺทเทยฺว กถียติ, น ทตฺตสทฺทเทติ ?
อกถเน การณมตฺถิ. "ทานํ ทินฺนนฺ"ติ-
อาทิสฺส ทิ ทินฺนสทฺททฺฐาเน ทตฺตสทฺทเท
น ทิสฺสติ. ตสฺมา น กถียติ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทานํ
ได้แก่ สิ่งของอันบุคคลพึงให้, สิ่งของอัน
บุคคลพินั้น ท่านเรียกไทยธรรมวัตถุ
และทานเจตนา เพราะอรรถว่า เป็น
เครื่องให้แห่งชนทั้งหลาย. ถ้ามว่า ก็ใน
ที่นั้นท่านกล่าวเฉพาะ ทินนุ ศัพท์เท่านั้น
ไม่กล่าว ทตฺต ศัพท์ เพราะเหตุไร ?
ตอบว่า ในการไม่กล่าวไว้มีเหตุอยู่.

^๑ ฉ. อตฺเถ น.

เพราะไม่ปรากฏว่ามีการใช้ **ทตฺต ศัพท์** ในที่แห่ง **ทินฺน ศัพท์** ในข้อความพระบาลีเป็นต้นว่า ทานํ ทินฺนํ, เพราะเหตุนั้น ท่านจึงไม่กล่าวถึง **ทตฺต ศัพท์**.

คุณภูโต ทตฺตสทฺโท
 น ทิฏฺฐิ ชินฺนภาสิตะ
 “มนสา ทานํ มยา ทินฺนํ”^๑
 อิติ ทินฺนปทํ วิว.
 “เทวทตฺโต ยถุณทตฺโต
 ทตฺโต” อิติ จ อาทิกะ
 ปณฺณตฺติวจนะ ทิฏฺฐิ
 สมาสพฺยาสโต ปน.

ตสฺมา “เทวทตฺโต”ติอาทิสฺสุ “เทเวณ
 ทินฺนิน”ติ สมาสํ กตฺวา ปณฺณตฺติ-
 วจนตฺตา ทินฺนสทฺทสฺส ทตฺตาเทโส
 กาทพฺโพ สาสนानุรูปะน. อุปริ หิ
 “ทินฺนสฺส ทตฺโต กฺวจิ ปณฺณตฺติยนุ”ติ^๒
 ลกฺขณํ ปสฺสิสฺสสถ. อยเมว หิ สาสเน
 นีติ อวิลงฺขณียา.

ทตฺต ศัพท์ ที่ใช้เป็นคุณศัพท์
 ข้าพเจ้าไม่เคยพบในพระพุทฺธพจนํ
 ไม่เหมือนที่เคยพบบทว่า **ทินฺน**
 ในข้อความพระบาลีว่า มนสา
 ทานํ มยา ทินฺนํ แต่ข้าพเจ้าเคย
 พบศัพท์ว่า **ทตฺต** ในการกล่าวถึง
 นามบัญญัติโดยเป็นรูปสมาสและ
 วากยะเป็นต้นว่า เทวทตฺโต ยถุณ-
 ทตฺโต ทตฺโต.

เพราะเหตุนั้น ในคำเป็นต้นว่า เทว-
 ทตฺโต ครั้นตั้งรูปวิเคราะห์เป็นบทสมาสว่า
 เทเวณ ทินฺนิน แล้ว นักศึกษาพึงทำการ
 แปลง **ทินฺน ศัพท์** เป็น **ทตฺต ศัพท์** โดย
 สมควรแก่พระพุทฺธศาสนา เพราะเป็นคำ
 ที่กล่าวถึงนามบัญญัติ. จริงอยู่ ท่าน
 ทั้งหลายจักพบสูตรว่า ทินฺนสฺส ทตฺโต
 กฺวจิ ปณฺณตฺติยํ ช้างหน้า. ก็ในทางพระ
 พุทฺธศาสนา นักศึกษาไม่ควรมองข้าม
 หลักการนี้นั้นเทียว.

^๑ พ.อ. ๓๒/๑/๖.

^๒ สุตต. ๗๔๘.

อิทํ ปเนตถ ววตถานํ :

สกุณญ ทตฺตสทฺโท

ทินฺนสทฺโท น ทิสฺสติ

พฺยาสมฺหิ ทินฺนสทฺโท

ทตฺตสทฺโท น ปาฬิยํ.

“มนสา ทานํ มยา ทินฺนํ

ทานํ ทินฺโน”ติอาทิสฺ

“ธมฺมทินฺนา มหามายา”^๑

อิจฺจาทิสฺ จ ปาฬิสฺ.

อิติ พฺยาสสมฺมานํ

วสา เทวธา ปวตฺตติ

ทินฺนสทฺโทติ ทีเปยฺย

น โส สกุณญฺภาสิเต.

คุณญฺโต ทตฺตสทฺโท

อสมฺมาสฺหิ เกวลโ

น ทิสฺสติ มฺนิมเต

ทินฺนสทฺโท เกวลโ.

ก็ในเรื่องนี้ มีข้อกำหนดดังนี้ :

ในภาษาสันสกฤต ทตฺต ศัพท์
เท่านั้นปรากฏว่ามีใช้ **ทินฺน** ศัพท์
ไม่ปรากฏว่ามีใช้ ส่วนในพระบาลี
ทินฺน ศัพท์เท่านั้น ปรากฏว่ามีใช้
ในข้อความที่ไม่ใช่บทสมาส (และที่
เป็นบทสมาส). ส่วน ทตฺต ศัพท์
ไม่ปรากฏว่ามีใช้ ในบาลีเป็นต้นว่า
มนสา ทานํ มยา ทินฺนํ ทานํ
ทินฺโน และในบาลีเป็นต้นว่า
ธมฺมทินฺนา มหามายา.

บัณฑิตพึงแสดงว่า **ทินฺน** ศัพท์
ปรากฏว่ามีใช้ ๒ ลักษณะ คือ
ข้อความที่ไม่ใช่บทสมาส และที่
เป็นบทสมาส **ทินฺน** ศัพท์นั้น
ไม่ปรากฏว่ามีใช้ ในภาษา
สันสกฤต.

ในข้อความที่ไม่ใช่บทสมาส ทตฺต
ศัพท์ ที่เป็นคุณศัพท์เดี่ยว ๆ ไม่
ปรากฏว่ามีใช้ ในพระพุทฺธพจนํ
ส่วน **ทินฺน** ศัพท์ เดี่ยว ๆ เท่านั้น
มีใช้ในพระพุทฺธพจนํ.

^๑ อัง.เขกก.ข.. ๑๓/-/๔๓๖. พุ.ชา.อ. ๑๐/-/๓๑๙.

เตเนว ทินนสททส
 ทตฺตาเทโส กโต มยา
 “ทตฺตํ สิริปปทานนุ”ติ
 กวโย ปน อพฺรุํ.

เอทิสฺส ปาฬิยํ นตฺถิ
 นโย ตสฺมา น โส วโร
 “ทตฺโต”ติ ฎริทตฺตสฺส
 สญฺญา ปณฺณตฺติยํ คตา.

“พฺรหฺมทตฺโต พุทฺธทตฺโต
 ทตฺโต” อิติ หิ สาสเน
 ปณฺณตฺติยํ ทตฺตสทฺโท
 อสฺมาสสมาสิโก.

“ปรทตฺตโกชนนุ”ติ^๑
 เอวมาทิสฺส ปาฬิสฺส
 สมาเส คุณฺภูโตยํ
 ทตฺตสทฺโท ปติฎฺฐิจิโต.

“มนสา ทานํ มยา ทินฺนํ^๒
 ทานํ ทินฺนโน”ติอาทิสฺส
 คุณฺภูโต ทินฺนสทฺโท
 อสฺมาสมฺหิ ทิสฺสติ.

เพราะเหตุที่นั่นนั่นเกี่ยว ข้าพเจ้า
 จึงกระทำการแปลง ทินฺน ศัพท์
 ให้เป็น ทตฺต ศัพท์ ส่วนที่นักกวี
 ทั้งหลายได้ใช้มาแล้ว เช่น ทตฺตํ
 สิริปปทานํ (อาวุสสำหรับตัดศีรษะ).

นัยเช่นนี้ ย่อมไม่มีในพระบาลี
 เพราะเหตุที่นั่น นัยนี้จึงไม่เหมาะ
 ชื่อของฎริทตฺตตะว่า ทตฺต ใช้เป็น
 นามบัญญัติ.

ก็ในทางพระพุทธศาสนา ทตฺต
 ศัพท์ เป็นได้ทั้งที่เป็นรูปสมาสและ
 มิใช่สมาส ในนามบัญญัติ เช่น
 พฺรหฺมทตฺโต, พุทฺธทตฺโต, ทตฺโต.

ในพระบาลีเป็นต้นว่า ปรทตฺต-
 โกชนํ (อาหารอันบุคคลอื่นให้แล้ว)
 ทตฺต ศัพท์นี้ใช้เป็นคุณศัพท์ มีใช้
 ในบทสมาส.

ในข้อความเป็นต้นว่า มนสา ทานํ
 มยา ทินฺนํ (ทานอันเราให้แล้ว
 ด้วยใจ) ทานํ ทินฺนโน (ให้ทาน)
 ทินฺน ศัพท์ ที่เป็นคุณศัพท์ ปราภฏ
 ว่ามิใช่ในข้อความที่ไม่ใช่บทสมาส.

^๑ วิ.มหา. ๕/๖๒/๗๘.

^๒ พุ.อ. ๓๒/๑/๖.

“ทินนาทายี” ฌมฺมทินฺนา”^๑

อิจฺเจวมาทีสุ ปน
สมาเส คุณปณฺณตฺติ-
ภาเวเนส ปทีสุสตี.

ส่วนในคำเป็นต้นว่า ทินนาทายี ฌมฺมทินฺนา ทินฺน ศัพท์นั้น ใช้ ในบทสมาส ประเภทคุณบทและ นามบัญญัติ (ทินนาทายี [ผู้มีปกติ ถือเอาของที่เจ้าของเขาให้] เป็น คุณบท, ฌมฺมทินฺนา [พระธัมม- ทินนาเถรี] เป็นนามบัญญัติ).

โกจิ ปน สทฺทสตุตฺตวิฑู ครุ เอว
สทฺทจรณมกาสิ :

ก็ครูผู้รู้คัมภีร์ศัพทศาสตร์บางท่าน ได้กระทำการประพันธ์คำศัพท์ไว้ดังนี้ :

ยสุสฺงฺกุเรหิ ชีวิตมฺพฺชโลหิตฺเตหิ^๒
วาเตริเตหิ ปติเตหิ สุณฺเนหิ เตหิ
เชนนตฺติจีวรมโสภณ^๓ พฺรหฺมทตฺตํ
วณฺทามิ ตํ จลทลํ วรโพธิรุกฺขณฺตฺติ.

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ต้นพระศรี- มหาโพธิ์ที่มีใบอ่อนพลีวสะบัด ถูกพัดด้วยแรงลม ไปรยยอด ใบอ่อนสีแดงเรื่อ ให้ร่วงสัมผัส ชายจีวร ของพระสุคตที่ท้าว สหัมบดีพรหมทูลถวายไว้ ทำให้ งดงามสุดคณานับ.

เอตฺถ จ พฺรหฺมทตฺตณฺตฺติ อิทํ
สกกฺกภาษาโต นยํ คเหตุวา วุตฺตํ, น
ปาพีโต. ปาพินยณฺหิ ปตฺวา “พฺรหฺม-
ทตฺตียนฺ”ติ^๔ วา “พฺรหฺมทินฺนณฺ”ติ วา

ก็ในคานานี้ คำว่า พฺรหฺมทตฺตํ นี้ ท่านกล่าวไว้เพราะถือเอานัยจากภาษา สันสกฤต, ไม่ได้กล่าวไว้เพราะถือเอานัย จากพระบาลี. แต่หากเป็นนัยพระบาลี

^๑ ที.สี. ๙/๓/๕, ๘๓, ม.ม. ๑๒/๓๓๓/๓๔๒, ๔๙๐, ม.ม. ๑๓/๑๑, ๕๘๒. ม.ญ. ๑๔/๑๖/๑๘, ๑๗๒/๑๒๘.

^๒ พ.อ. ๓๓/๑๖๓/๓๓๖, อัง.เอกก.อ. ๑๓/-/๔๕, ๓๘๙, ๔๓๖, พ.ชา.อ. ๘/-/๑๙๒.

^๓ ฉ. ชิมุตมฺพฺชโลหิตฺเตหิ.

^๔ ฉ. เชนนตฺติจีวรมโสภณ.

^๕ วิสุทฺธิ. ๑/๗๘.

“เทวทตฺตียนนุ”ติ วา “เทวทินฺนุ”ติ วา
 ฐเปณ ภวิตพฺพ. ตถา हि “โพธิสตุโต
 จ มหฺทึ จ สมฺโมทมานา สกุกทตฺตียเ
 อสฺสเม วสฺสิ”ติ” ปาฬินยานุรูป อฏฺจ-
 กถาปาโจ ทิสฺสติ.

ตสฺมา เอตฺถวํ วทาม :

ทตฺตสทฺทสฺส จานมฺหิ
 “ทตฺตียนนุ”ติ รโว คโต
 เทวทตฺตียปฺตฺโต จ
 อสฺสโม สกุกทตฺตียติ.

อัย นีติ สาธุกํ มนสิกาตพฺพา. อตฺร
 ปน ปริปุณฺณาปริปุณฺณวเสน ยถารหํ
 ปทกฺกโม ภวติ.

ททาทิ, ททนฺติ. ททาสิ, ททาถ.
 ททามิ, ททาม.

พึงมีรูปว่า พุรุมทตฺตียํ หรือ พุรุมทินฺนํ
 เทวทตฺตียํ หรือ เทวทินฺนํ แทน.
 จริงอย่างนั้น ย่อมปรากฏอรรถกถาปาจะ
 ซึ่งสอดคล้องกับนัย แห่งพระบาลีว่า
 โพธิสตุโต จ มหฺทึ จ สมฺโมทมานา
 สกุกทตฺตียเ อสฺสเม วสฺสิ (พระโพธิสัตว์
 และพระนางมัทรี รื่นเริงบันเทิงอยู่ใน
 อาศรมที่ท้าวสักกะถวายไว้).

เพราะเหตุนั้น ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้า
 จะกล่าวสรุปเป็นคาถาอย่างนี้ :

ศัพท์ว่า ทตฺตีย สามารถใช้แทน
 ทตฺต ศัพท์ได้ เช่น เทวทตฺตียปฺตฺโต
 จ อสฺสโม สกุกทตฺตีย (บาตรอัน
 เทพเจ้าทูลถวายไว้ และอาศรม
 อันท้าวสักกะเนรมิตไว้ให้).

นักศึกษาพึงใส่ใจหลักการนี้ให้ดี.
 อนึ่ง ในเรื่องเกี่ยวกับ ทา ธาตุนี้ มีลำดับ
 บทตามสมควรด้วยอำนาจแบบแจกครบ
 ทุกวิภัตติบ้าง ไม่ครบบ้าง ดังต่อไปนี้.

วัตตมานาวิภัตติ : **ปรัสฺสบท**
 ททาทิ, ททนฺติ. ททาสิ, ททาถ. ททามิ,
 ททาม.

๑ ชุ.ชา.อ. ๑๐/-/๒๒๖. อสฺสเมติ อวสฺสเถ.

ททาดุ, ททนฺตุ. ททาทิ, ททาด. ททามิ, ททาม. ททามเส.^๑

ทเทยฺย, ทเท, ทชฺชา.^๒ ทชฺชา สปุริโส ทานํ.^๓ ทเทยฺยํ, ทชฺชํ.^๔ ปีตา มาตา จ เต ทชฺชํ ทเทยฺยาสี, ทชฺชาลี, ทชฺเชลี อิจฺจปี. ทชฺชาลี อภยํ มม.^๕ มาตรํ เกน โทเสน, ทชฺชาลี ทกรกฺขิโน.^๖ สीलฺลวณฺเตสุ ทชฺเชลี, ทานํ มทฺธิ ยถา- ร्हํ.^๗ ทเทยฺยถ, ทชฺชาถ. ทเทยฺยามิ, ทชฺชามิ, ทเทยฺยาม, ทชฺชาม. ทเทถ, ทเทรํ. ทเทถ, ทเทยฺยาโวห, ทชฺชาโวห. ทเทยฺยํ, ทชฺชํ. เนว ทชฺชํ มโหเสถ.^๘ ทเทยฺยาเมห, ทชฺชาเมห.

ปัญจมีวิภัตติ : **ปรัสนบท** ททาดุ, ททนฺตุ. ททาทิ, ททาด. ททามิ, ททาม. **อัตตโนบท** ททามเส.

สัตตมีวิภัตติ : **ปรัสนบท เอก- พจนํ** ทเทยฺย ทเทยฺยาสี ทเทยฺยามิ ทเท ทชฺชา ทชฺชาลี ทชฺเชลี ทชฺชามิ (ทชฺชา) ตัวอย่างเช่น ทชฺชา สปุริโส ทานํ (สัตตบุรุษพึงให้ทาน). (ทชฺชํ) ตัวอย่างเช่น ปีตา มาตา จ เต ทชฺชํ (พระชนกและพระชนนีพึงพระราชทานรางวัลแก่พระองค์). (ทชฺชาลี) ตัวอย่างเช่น ทชฺชาลี อภยํ มม (ขอพระองค์ได้โปรดพระราชทานอภัยแก่ข้าพระพุทธเจ้า). มาตรํ เกน โทเสน, ทชฺชาลี ทกรกฺขิโน (พระองค์จะพระราชทานพระชนนีแก่ผีเสื้อน้ำ เพราะโทษอะไร). (ทชฺเชลี) ตัวอย่างเช่น สीलฺลวณฺเตสุ

^๑ โป. ททามเส.

^๒ บ.ชา. ๒๘/๙๕๕/๓๓๑.

^๓ บ.ชา. ๒๘/๑๑๙๙/๔๓๒.

^๔ บ.ชา. ๒๘/๔๐๔/๑๕๕.

^๕ บ.ชา. ๒๘/๔๑๕/๑๕๘.

^๖ บ.ชา. ๒๗/๒๓๗๔/๕๐๙.

^๗ บ.ชา. ๒๘/๑๐๗๓/๓๗๒.

^๘ บ.ชา. ๒๗/๒๓๗๓/๕๐๘.

ทชฺเชสิ, ทานํ มทฺทิ ยถารหํ (ดูกร
น้องมัทรี เธอพึงให้ทานในท่านผู้มีศีล
ทั้งหลายตามสมควร). **พหูพจน์** ทเทยฺยํ
ทชฺชํ ทเทยฺยาถ ทชฺชาถ ทเทยฺยาม
ทชฺชาม. **สัตตมีวิภัตติ** : **อัตตโนบท**
เอกพจน์ ทเทถ ทเทธํ ทเทโถ ทเทยฺยาโวห
ทชฺชาโวห ทเทยฺยํ ทชฺชํ. (ทชฺชํ)
ตัวอย่างเช่น เนว ทชฺชํ มโหสธํ (ข้าพเจ้า
ไม่พึงให้มโหสถแก่ผีเสื้อน้ำนั้นเทียว).
พหูพจน์ ทเทยฺยามเห ทชฺชามเห.

อยมสมํมากํ ขนฺติ. ครุณํ ปน ขนฺติ
อณฺณถา ภาวติ.

แบบแจกนี้ เป็นเพียงความเห็น
ของข้าพเจ้า. ส่วนครูทั้งหลายมีความเห็น
อีกแบบหนึ่ง.

ตถา หิ :

จริงอย่างนั้น :

ครุ "ทชฺชติ ทชฺชนฺติ"
อิตฺติอาทินเยน ตุ
อฏฺจนฺนํปิ วิภตฺตํ
วเสนานุ ปทกฺกมํ.

ครูทั้งหลายกล่าวลำดับบทด้วย
อำนาจแห่งวิภัตติทั้ง ๘ หมวด โดย
นัยเป็นต้นว่า ทชฺชติ ทชฺชนฺติ.

ปาฬิ อฺอุปริกฺขิตฺวา
ตถฺเจ ยฺชฺชติ คณฺหน
น หิ สพฺพปฺปการเณ
ปาฬิโย ปฏฺิภนฺติ โน.

เธอทั้งหลายตรวจสอบพระบาลี
แล้ว หากลำดับบทนั้นสมควร
ก็จงถือเอาเถิด เพราะพระบาลี
ทั้งหลายไม่ได้แจ่มแจ้ง แก่ข้าพเจ้า
ไปเสียทั้งหมด.

ขั้นตอนการสร้างคำว่า ทชชช โดยการลง เอยย วิภัติท้าย ทา ธาตุ

ตตถ อสุมากิ ขนุตिया “ทชชช
ทชชช”ติอาทีนิ युयकारसहितेयव
स्तदुत्तमिया पत्रुपे लिखन्नुति. “ทชชช
สปฺปริโส ทานนุ”ติ^๑ ऐत्त^๒ हि “ทชชช
อิทํ “ทเทयया”ติ पत्रुपि पतिगुजपेत्तुवा
युयकारे परे सरलोपि गत्तुवा ततो तिगुणं
पुयण्चनानं संयोक्तव्यं तीक्ष्णं सन्धोक्त-
पुयण्चनेषु त्विन्नुं स्रुपानमेकसुस
लोपञ्ज तुयकारसन्धोक्तसुस १ च्च-
कारतुयं^๓ गत्तुवा ततो तिम्वसेनुज्जारी-
तपुत्तुता अनिमित्तं तिम्वगारं गत्तुवा
निपुष्षत्ति.

ऐवं सासनसुसानुรูปे वणुणसुनि
गवति. त्विन्नु हि सुनि पत्रसुनि वणुण-
सुनि. तेसु यत्तु पत्रजेते लपुगति,

ในแบบแจกนั้น ตามความเห็น
ของข้าพเจ้า บทเป็นต้นว่า ทชชช ทชชช
สำเร็จรูปบทแห่งสัตตมวิภัติ อันประกอบ
ด้วย ยุย อักษรนั้นเทียว. จริงอยู่ ใน
พระบาลีนี้ว่า ทชชช สปฺปริโส ทานํ
(สัตบุรุษพึงให้ทาน) บทว่า ทชชช นี้
ย่อสำเร็จโดยตั้งรูปบทว่า ทเทยย เมื่อ
ยุย อักษรอยู่เบื้องหลังให้ลบสระ (ลบสระ
เอ ที่ เท = ทเทยย) จากนั้นให้ทำ
พยัญชนะ ๓ ตัว เป็นพยัญชนะสังโยค
ในบรรดาพยัญชนะสังโยค ๓ ตัว ให้ลบ
พยัญชนะสังโยคที่มีรูปเสมอกัน ๒ ตัว
เหลือไว้เพียงตัวเดียว แล้วแปลง ทุย
อักษรสังโยคเป็น ชุช = ทชชช จากนั้นให้
ทำที่มะ โดยไม่ต้องอาศัยนิमित เพราะ
เป็นบทที่จะต้องออกเสียง ด้วยอำนาจ
ที่มะ (สำเร็จรูปเป็น ทชชช [พึงให้]).

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการสนธิ
อักษร (วณฺณสนธิ) อันคล้ายตามคัมภีร์
พระพุทธศาสนา. อนึ่ง สนธิมี ๒ อย่าง

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๑๙๘/๔๓๒.

^๒ ส.ส.อ. ๑๐/-/๘๑,๓๕๓. พ.ชา.อ. ๓๒/-/๕๗๘.

^๓ ไป. ชการทวย.

โส ปทสนธิ. ยถา? ตตฺรายํ. ยตฺถ ปน
น ลพฺภติ, โส วนฺณสนธิ. ยถา?
อตฺรไซ. ยถา จ สฺคโต, ยถา จ
ปทฺมานิ.^๑ เอวํ ทฺวิเรสุ สนฺธิสุ “ทชฺชา”ติ
อยํ วนฺณสนธิ เอว.

คือ ปทสนธิ ๑ วัฒนสนธิ ๑. ในสนธิ ๒
อย่างนั้น การตัดบทย่อมได้ในสนธิใด,
สนธินั้น ชื่อว่า ปทสนธิ. เช่น ตตฺรายํ
(ตตฺร + อยํ). ส่วนการตัดบทย่อมไม่ได้
ในสนธิใด สนธินั้น ชื่อว่า วัฒนสนธิ. เช่น
อตฺรไซ. ยถา จ สฺคโต, ยถา จ ปทฺมานิ.
ในสนธิ ๒ อย่างที่กล่าวมานี้ ศัพท์ที่ว่า
ทชฺชา เป็นวัฒนสนธิอย่างเดียวกันเท่านั้น.

ขั้นตอนการสร้างคำว่า ทชฺชา

โดยการลง ตฺวา ปัจจัย ห้าย ทา ธาตุ

อปโรปี รูปนโย ภวติ ตฺวา-
ปัจจัยนุตวเสน :

ยังมีนัยแห่งรูป แม้อีกนัยหนึ่ง
ด้วยอำนาจการลง ตฺวา ปัจจัย เพราะ
พบตัวอย่างจากพระบาลีดังนี้ :

อยํ โส อินฺทโก ยกฺโข
ทชฺชา ทานํ ปริตฺตกํ
อติโรจติ อเมหฺหิ
จนฺโท ตารคณฺเณ ยถาติ^๒

อินทยกษณินัน ได้ให้ทานเล็กน้อย
ย่อมรุ่งโรจน์กว่าเรา เหมือนพระ
จันทร์รุ่งโรจน์ ในหมู่แห่งดวงดาว
ฉะนั้น.

ทสฺสนโต.

เอตฺถ หิ ทชฺชาติ ทตฺวาติ อตฺถเ.^๓
อิทํ ปน ทตฺวาสทฺเทน สฺमानตฺถิ

ก็ในพระคาถานี้ บทว่า ทชฺชา
มีความหมายว่า ทตฺวา (ให้แล้ว). ก็บทนี้

^๑ ชุ.ชา. ๒๘/๑๐๗๗/๓๗๕.

^๒ ชุ.เปต. ๒๖/๑๐๗/๑๙๖.

^๓ ฉ. เปตวตฺตฤชฺสกถา ๑๓๐.

“ททีย”อิติ^๑ ปทรูป ปติภูจเปตวา
 ยุกกาเร ปเร สรโลปี กตวา สญโณคเส
 สรูปโลปญจ ตโต ทุยกการสญโณคเส
 ชุชการทวยม์ ที่มตตญจ กตวา นิปฺพชฺชติ.

ว่า ทชฺชา มีอรรถเท่ากับ ทตฺวา ศัพท์
 ย่อมสำเร็จโดยตั้งรูปบทว่า ททีย เมื่อ
 ยยุ อักษรอยู่หลัง ให้ลบสระ (ลบสระอิ
 ที่ ทิ = ททีย) ในเพราะพยัญชนะสังโยค
 ๓ ตัว ให้ลบพยัญชนะสังโยคที่มีรูป
 เหมือนกัน (= ททีย) จากนั้นแปลง ทุย
 อักษรสังโยคเป็น ชุช และทำที่มะ (สำเร็จ
 รูปเป็น ทชฺชา [ให้แล้ว]).

ขั้นตอนการสร้างคำว่า ทชฺชา โดยการลง ย (ณฺย) ปัจจัยกัมมวาก

อถาปโรปี รูปนโย ภวติ กมฺมนิ
 ยปฺจยวเสน. ตถา ทิ “เปตานํ ทกฺขิณํ
 ทชฺชา”ติ^๑ จ “ทกฺขิณา ทชฺชา”ติ^๒ จ
 เทว ปาจา ทิสฺสนฺติ. ตตฺถ ปจฺฉิมสฺส
 ทชฺชาติ ทาทพฺพาติ^๓ อตฺถิ กมฺมนิ
 ยปฺจยวเสน. อิธ ปน ทาธาตฺโต
 ยปฺจยํ กตฺวา ธาตฺสฺส ทฺวิตฺตญจ
 ปุพฺพสฺส รสฺสตฺตญจ ตโต ยกาเร
 ปเร สรโลปี สญโณคภาวญจ
 ชุชการทวยญจ^๔ อิตฺถิลิงฺคตฺตา

ลำดับต่อไป ยังมีนัยแห่งรูปแม่อีก
 นัยหนึ่ง ด้วยอำนาจลง ย ปัจจัย ใน
 อรรถแห่งกัมมวาก. จริงอย่างนั้น ย่อม
 ปราบกฏพระบาลีทั้ง ๒ แห่ง คือ เปตานํ
 ทกฺขิณํ ทชฺชา (ฟังถวายทักษิณาแก่คน
 ผู้ล่วงลับไปแล้ว) และ ทกฺขิณา ทชฺชา
 (ทักษิณาอันบุคคลฟังให้). ในตัวอย่าง
 เหล่านั้น ตัวอย่างหลัง บทว่า ทชฺชา
 มีความหมายว่า ทาทพฺพา (อัน ... ฟังให้)
 ด้วยอำนาจลง ย ปัจจัย ในอรรถแห่ง

^๑ ไป.อิ. ททีย.

^๒ ชุ.ช. ๒๕/๘/๑๐, ชุ.เปต. ๒๖/๙๐/๑๖๐.

^๓ ชุ.ธ. ๒๕/๒๖/๔๕. ชุ.ธ.ธ. ๑๗/-/๒๓.

^๔ ไป.ช..

อาปจจุยยาทิญจ กตฺวา "ทชฺชา"ติ รูป
นิปฺพชฺชติ.

เอวํ "ทชฺชา ทเทยฺยา"ติ จ "ทชฺชา
ททียฺย ทตฺวา"ติ จ "ทชฺชา ทาทพฺพา"ติ
จ เอตานิ ปจฺเจกํ ปริยายวจนานิ
ภาวนติ.

"ทชฺชํ ทชฺชาสี, ทชฺชาถ. ทชฺชามิ,
ทชฺชาม. ทชฺชาโวห, ทชฺชนฺ"ติ เอตานิปิ
"ทเทยฺยํ ทเทยฺยาสี"ติอาทิณา ปทฺรฺูปานิ
ปติฏฺฐเปตฺวา ยฺยกาเร^๑ ปเร สรโลปี
สญฺโณเคสุ สรฺูปโลปี ทฺยการสญฺโณคฺสุส
ชฺชการทฺวยญฺจ^๒ กตฺวา นิปฺพชฺชนฺติ.

^๑ ไป. ยฺยกาเร.

^๒ ไป. ชฺชการทฺวยญฺจ.

กัมมวาทก. ก็ในบทนี้ว่า ทชฺชา อันดับแรก
ลง ย ปัจจัย หลัง ทา ธาตุ (ทา + ย)
ทำเทวภาวาท ทา ธาตุ (= ทาทาย) และ
รัสสะอาที่ทา ตัวหน้า (= ททาย) จากนั้น
เมื่อ ย อักษรอยู่หลังให้ลบสระและทำให้
เป็นสังโยค (= ททฺย) แปลง ทฺย เป็น ชฺช
(= ทชฺช) ลง อา ปัจจัยเป็นต้น เพราะ
เป็นอิตถีลิงค์ สำเร็จรูปว่า ทชฺชา (อัน ...
ฟังให้).

สรุปว่า คำเหล่านี้ว่า ทชฺชา ทเทยฺย
ว่า ทชฺชา ททียฺย ทตฺวา และว่า ทชฺชา
ทาทพฺพา เป็นไวพจน์เฉพาะ ๆ ศัพท์ (คือ
เฉพาะแต่ละคู่).

ขั้นตอนการสร้างคำว่า ทชฺชํ เป็นต้น โดยการลง เอยฺยํ วิกฺตติเป็นต้น ท้าย ทา ธาตุ

แม้คำเหล่านี้ว่า ทชฺชํ. ทชฺชาสี,
ทชฺชาถ. ทชฺชามิ, ทชฺชาม. ทชฺชาโวห,
ทชฺชํ ย่อมสำเร็จการตั้งรูปบท โดยนัย
เป็นต้นว่า ทเทยฺยํ ทเทยฺยาสี เมื่อ ยฺย
อักษรอยู่หลัง ให้ลบสระ ให้ลบพยัญชนะ
สังโยคที่มีรูปเหมือนกันในเพราะสังโยค

เอเตสุ ทชฺชชาลีติ ยัม รุปิ ตสฺสาวยวสฺส
 อาการสฺส เอการิ กตฺวา อปรุมปิ
 “ทชฺชเชลี”ติ รุปิ ภาวตีติ ทฏฺจพฺพิ. เอส
 นโย อณฺณตฺราราปี ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺโพ.

อจินฺเตยฺยานุภาวสฺส หิ สมฺมา-
 สมฺพุทฺธสฺส ปาพินโย อจินฺเตยฺโยเยว
 โหติ, คมฺภีโร ทุกฺโขคาโพ, น เยน
 เกนจิ ลกฺขณฺน สาเชตพฺโพ, ยถาตฺนฺติ
 วิริจิตฺเตหฺว ลกฺขณฺน หิ สาเชตพฺโพ. ตถา
 หิ “ขตฺติยา, ติตฺถียา, เจตฺยานิ”ติอาทิสฺสุ
 ยกาเร ปเร สรโลโป ภาวตี, เตน
 “อเถตฺถกสฺตํ ขตฺยา.” เอวมฺปิ ติตฺถียา
 ปุณฺณโส วทฺนฺติ. อารามรฺกฺขเจตฺยานิ”ติ^๒
 ปโยคา ทิสฺสนฺติ.

ทั้งหลาย (= ททฺย) แปลง ทฺย อักษร
 สังโยคเป็น ชฺช (= ทชฺช) (สำเร็จรูปเป็น
 ทชฺชํ เป็นต้น). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 ทชฺชชาลี ฟังเห็นว่า ย่อมมีแม้อีกรูปหนึ่ง
 ว่า ทชฺชเชลี ก็ได้ เพราะแปลง อา อักษร
 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของบทว่า ทชฺชชาลี นั้น
 เป็น เอ อักษร. แม้ในรูปอื่น ๆ ก็ฟัง
 ประกอบนัยนี้ได้ตามสมควร.

กัณฺยแห่งพระบาลีของพระสัมมา-
 สมฺพุทฺธเจ้าผู้มีอานุกาพอันใคร ๆ คาคคิต
 ไม่ถึงเป็นอจินฺตโย ลึกซึ่งหยั่งได้ยาก ไม่ฟัง
 ให้สำเร็จด้วยสูตรใดสูตรหนึ่งได้ ควรให้
 สำเร็จด้วยสูตรที่พระโบราณาจารย์รจนา
 ไว้เช่นนั้นเทียว ตามสมควรแก่พระบาลี. จริง
 อย่างนั้น ในคำเป็นต้นว่า ขตฺติยา ติตฺถียา
 เจตฺยานิ มีการลบสระในเพราะ ย อักษร
 อยู่หลัง, เพราะเหตุนั้น ย่อมปรากฏ
 ตัวอย่าง ในพระบาลีว่า อเถตฺถกสฺตํ
 ขตฺยา (ที่นั่น ในชนเหล่านี้ กษัตริย์ ๑๐๑
 พระองค์). เอวมฺปิ ติตฺถียา ปุณฺณโส วทฺนฺติ
 (พวกเดียรถีย์ย่อมกล่าว โดยมาก
 แม้อย่างนี้). อารามรฺกฺขเจตฺยานิ (อาราม,
 ต้นไม้, และเจดีย์).

^๑ พ.ชา. ๒๘/๖๐๐/๒๒๔.

^๒ พ.ธ. ๒๕/๒๔/๔๐, พ.ชา.อ. ๒๘/-/๑๗๗, พ.ธ.อ. ๑๘/-/๒๕๖.

ขั้นตอนการสร้าง

คำว่า สากัจฉติ - ตัจฉ

ตถา "สากัจฉติ ตัจฉนฺ"ติ
 เขตตูปิ "สห กถยตี"ติ วา "สังกถยตี"ติ
 วา "ตถยนฺ"ติ จ ปทรูปิ ปติฏฐเปตฺวา
 สหสทฺทสฺส ทการโลปี, สํสทฺเท จ
 นิคฺคหิตโลปี กตฺวา สการคตสฺส สรสฺส
 ทิมํ กตฺวา ยกาเร ปเร สรโลปี กตฺวา
 ตโต ญยการสญโยคสฺส จฺฉยคํ กตฺวา
 วิสภาคสญโยเค เอโก เอกสฺส
 สภาคตฺตมาปชฺชติ. เตน "สากัจฉติ
 ตัจฉนฺ"ติ รูปานิ สิชฺฉนฺติ.

ตถา ทิ "อญฺญมญฺญํ สากัจฉิสฺสุ.
 กาเลน ญมฺมสากัจฉา." ฎติ ตัจฉํ.^๑
 ยถาตถยํ วิทิตฺวาปิ ญมฺมํ, สมฺมา โส
 โลกํ ปริพฺพเชยฺยา"ติ"^๒ สวิกฺพานิ
 ปโยคานิ ทิสฺสนฺติ. "นชฺชา"ติอาทิสฺปิ
 "นทียา"ติอาทินิ ปทฺรูปานิ ปติฏฐเปตฺวา

โดยทำนองเดียวกัน แม้ในคำนี้ว่า
 สากัจฉติ ตัจฉ ในวิสภาคสังโยค สังโยค
 ตัวหนึ่ง ย่อมถึงความเป็นสภาคของ
 สังโยคอีกตัวหนึ่ง โดยตั้งรูปบทว่า สห
 กถยติ หรือว่า สังกถยติ และว่า ตถยํ
 ให้ลบ ห อักษรของ สห คัพท์ และลบ
 นิคคหิตที่ ส คัพท์ (= ส กถย, สกถย) ที่มะ
 สระที่อยู่ใน ส อักษร (= สก กถย, สากถย)
 ในเพราะะ ย อักษรอยู่หลัง ลบสระ
 (= สากถย, สากถย, ตถย) จากนั้นแปลง
 ญ อักษรสังโยคเป็นคฺ จฺฉ (= สากัจฉ,
 ตัจฉ). เพราะเหตุนี้ จึงสำเร็จรูปว่า
 สากัจฉติ ตัจฉ.

จริงอย่างนั้น ย่อมปรากฏประโยค
 พร้อมทั้งตัวอย่างยกเว้นว่า อญฺญมญฺญํ
 สากัจฉิสฺสุ (สนทนากันแล้ว). กาเลน ญมฺม-
 สากัจฉา (การสนทนาธรรมตามกาล).
 ฎติ ตัจฉํ (เรื่องจริง). ยถาตถยํ วิทิตฺวาปิ
 ญมฺมํ, สมฺมา โส โลกํ ปริพฺพเชยฺย (ภิกษุ

^๑ พ.พ. ๒๕/๖/๔, พ.ศ. ๒๕/๓๑๘/๓๗๗.

^๒ ท.ส. ๙/๑/๔.

^๓ พ.ศ. ๒๕/๓๓๑/๓๙๕.

วณฺณสนฺธิวเสน ยกาเร ปเร โลปวิธิ^๑
 ลพฺภติเยว. วิวิธํ หิ สาสนานุกฺุโล
 รูปนินฺปุณาทนฺปาโย, อฺุปริ จ เอเตสํ
 สาสนตฺถํ "สรโลโป ยมนราทีสุ"ติอาทีนึ^๒
 ลกฺขณานิ ภวิสฺสนฺติ.

ตตฺถ :

ทชฺชชา ทชฺชชฺช"ติอาทีนึ
 สตฺตมึนํ วเสน เม
 วุตฺตานิ โยคิราชสฺส
 สาสนตฺถํ มहेสิเน.

อตุริทํ วตฺตพฺพํ, กิณฺจาปี อฏฺจ-
 กถาจริเยหิ "มาตริ เตน โทเสน, ทชฺชชานํ
 ทกรฺกฺชิโน"ติ^๓ เอตฺถ ทชฺชชฺชติ ปทสฺส
 "ทมฺมึ"ติ วตฺตมานาวเสน วิวรรณํ กตํ,

นั้นรู้แจ้งธรรมตามความเป็นจริง (ชื่อว่า
 พึงเว้นความชั่วทุกอย่างในโลกที่ถูกต้อง).
 แม้ในคำเป็นต้นว่า นชฺชชา ตั้งรูปบทว่า
 นทียา ย่อมได้วิธีแห่งการลบในเพราะ ย
 อักษรอยู่หลัง ด้วยอำนาจแห่งวรรณสนธิ
 แน่นอน. ด้วยว่าอุบายที่ให้สำเร็จรูปศัพท์
 อันเกื้อกูล แก่คัมภีร์พระพุทธานุศาสนนา
 มีหลายอย่าง, ก็เพื่อให้รูปศัพท์เหล่านั้น
 สำเร็จได้ จักมีสูตรเป็นต้นว่า สรโลโป
 ยมนราทีสุ ข้างหน้า (สุตตมาลา).

ในแบบแจกข้างต้นนั้น :

คำเป็นต้นว่า ทชฺชชา ทชฺชชฺช ช้าพเจ้า
 กล่าวไว้ ด้วยอำนาจแห่งสัตตมึ-
 วิภัตติ ก็เพื่อประโยชน์แก่
 พระศาสนา ของพระพุทธเจ้า
 ผู้เป็นจอมแห่งโยคี.

วินิจฉัยบทว่า ทชฺชช

ในเรื่องนี้ คำที่ควรกล่าวมีดังต่อไปนี้
 นี้, ในพระบาลีนี้ว่า มาตริ เตน โทเสน
 ทชฺชชานํ ทกรฺกฺชิโน พระอรรถกถาจารย์
 ได้กระทำการอธิบายบทว่า ทชฺชช ด้วย

^๑ โป. สรโลปวิธิ.

^๒ สุตต. ๖๙.

^๓ พ.ชา. ๒๗/๒๓๗๘/๕๐๙.

ตถาปี สตุตมีปโยโคเยว. อัจริยา หิ
 “สตุตมีปโยโค อยนุ”ติ ชานนุตาปี
 “กทาจิ อญเณ ปริกปุตตมปิ
 คณฺเหยฺยนุ”ติ อาสงฺกาย เอวํ วิวรรณ-
 มกัสมุ.

ตถา กิณฺจาปี เตหิ “อนาปราธ-
 กมฺมนุตฺตํ น ทชฺชํ ทกรกฺขิโน”ติ^๑
 เอตฺถ น ทชฺชนฺติ ปทสฺส “นาหํ
 ทกรกฺขสฺส ทสฺสสามิ”ติ ภวิสฺสนฺติวเสน
 วิวรรณํ กตํ, ตถาปี สตุตมีปโยโคเยว,
 อนาคตํ ปน ปฏิจฺจ วตฺตพฺพตฺถตฺตา
 เอวํ วิวรรณํ กตํ. “เนว ทชฺชํ
 มโหสฺสนุ”ติ^๒ เอตฺถ ปน “น เตวว
 ทเทยฺยนุ”ติ สตุตมีปโยควเสนเนว วิวรรณํ
 กตฺนฺติ. เอวํ ทชฺชํปทสฺส วินิจฺจโย
 เวทิตพฺโพ.

อำนาจวัตตมานาวิภตติว่า ทมฺมิ แม็ก
 ิจริง, ถึงอย่างนั้น (ศัพท์นั้น) ก็ยังประกอบ
 ด้วยสตุตมีวิภตตินั้นเอง. ก็ อาจารย์
 ทั้งหลายแม้อู้ยู่ที่ว่า ศัพท์นี้ประกอบด้วย
 สตุตมีวิภตติ ได้กระทำการอธิบายอย่างนี้
 ด้วยความระแวงว่า ในกาลบางคราว
 ชนเหล่าอื่นพึงถือเอาแม้อรรถปริกัปปะได้
 (ซึ่งไม่ตรงกับพระประสงค์).

โดยทำนองเดียวกัน ในพระบาลี
 นี้ว่า อนาปราธกมฺมนุตฺตํ น ทชฺชํ
 ทกรกฺขิโน (เราไม่พึงให้มโหสฺสนผู้มีการงาน
 อันหาความผิดมิได้แก่ผีเสื้อน้ำ), พระ
 อรรถกถาจารย์เหล่านี้ ได้กระทำการอธิบาย
 บทว่า น ทชฺชํ ด้วยอำนาจภวิสสันตี-
 วิภตติว่า นาหํ ทกรกฺขสฺส ทสฺสสามิ (เราจัก
 ไม่ให้... แก่ผีเสื้อน้ำ) แม็กิจริง, ถึงอย่างนั้น
 (ศัพท์นั้น) ก็ยังประกอบด้วยสตุตมีวิภตติ
 อยู่นั่นเอง, แต่ท่านทำการอธิบายไว้
 อย่างนี้ เพราะข้อความนั้นมีความหมาย
 ที่ควรกล่าว อาศัยข้อความที่เป็นอนาคต.
 ส่วนในข้อความนี้ว่า เนว ทชฺชํ มโหสฺสนิ
 ท่านได้อธิบาย ด้วยอำนาจประกอบ
 ด้วยสตุตมีวิภตตินั้นเที่ยวว่า น เตวว

^๑ พ.ท. ๒๗/๒๓๘๒/๕๑๑.

^๒ พ.ท. ๒๗/๒๓๗๓/๕๐๘.

ทเทยย์. นักศึกษาพึงทราบข้อวินิจฉัย
ของบทว่า **ทชฺช** ด้วยประการฉะนี้.

วินิจฉัยปโรทขาวิภคติ

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวลำดับบท
ด้วยอำนาจปโรทขาวิภคติเป็นต้น.

แบบแจกปโรทขาวิภคติ

ปรัสสบท	อัสตโนบท
ทท ทท	ททิตฺถ ททิเร
ทเท ททิตฺถ	ททิตฺถเ อ ททิวุห
ทท ททิมฺห	ทท ททิเมห.

อิทานิ ปโรทขาทิวเสณ ปทกุกโม
กถียติ.

“ทท, ทท.” ทท”ติ ๑ อิทั “นารโท
อิติ นามเน, กสฺสโป อิติ มํ วิทฺ”ติ-
อาทิสฺ” วิทฺสทฺเทน” สมนํ. ทเท, ททิตฺถ,
ทท, ททิมฺห. ททิตฺถ, ททิเร. ททิตฺถเ,
ททิวุห. เอตฺถ ๑ **ททิตฺถเ**ติ อิทั
“สญฺชคฺคฺมิตฺถเ มยา สห.”^๑ มา กิลิตฺถเ^๒
มยา วินา.”^๓ มา นํ กลเล อกุกมิตฺถเ”ติ
อาทิสฺ”^๔ “สญฺชคฺคฺมิตฺถเ”ติอาทิสฺ” สมนํ.
อิมิทา นเยน สพฺพตฺถ ลพฺพมานวเสณ
สทิสตา อุปฺปริกฺขิตพฺพา. ทท,^๕ ททิเมห.
ปโรทขาสทิตฺรูปานิ.

ก็บทว่า **ทท** นี้ เสมอกับด้วย **วิทฺ** ศัพท์
ในพระบาลีเป็นต้นว่า นารโท อิติ
นามเน, กสฺสโป อิติ มํ วิทฺ (ชนรู้จัก
อาตมาว่า กัสสปะ โดยชื่อนานารทะ).
ก็บรรดาบทเหล่านั้น บทนี้ว่า **ททิตฺถเ**
เหมือนกับบทเป็นต้นว่า สญฺชคฺคฺมิตฺถเ
ในพระบาลีเป็นต้นว่า “สญฺชคฺคฺมิตฺถเ มยา

^๑ ฉ. ทท.

^๒ ชุ.ชา. ๒๘/๔๖๕/๑๘๐.

^๓ ฉ. วิทฺสทฺเทน.

^๔ ชุ.ชา. ๒๗/๒๓๘๑/๕๑๐.

^๕ ฉ.อิ. กิลิตฺถเ.

^๖ ชุ.ชา. ๒๘/๑๐๗๔/๓๗๒.

^๗ ชุ.พฺพทฺธ. ๓๓/๒/๔๒๑. อกุกมิตฺถเ.

^๘ ฉ. ทท, อิ. ทท.

สห (เธอหัวร่อต่อกระซิกกับข้าพเจ้า). มา
กิลิตุโธ มยา วินา (เธออย่าลำบาก
เพราะพรากรจากพี่เลย). มา นั กลเล
อกุกมิตุโธ (ท่านอย่าได้เหยียบเปือกตม
นี้). นักศึกษาควรตรวจสอบความเหมือน
ด้วยอำนาจรูปศัพท์ที่พบเห็นในที่ทุก ๆ
แห่งโดยนัยนี้.

อททา, อททุ. อทโท, อททตุถ.
อททํ, อททมุห. อททตุถ, อททตุถุ.
อททเส, อททว्ह. อททํ, อททมุหเส.
ททมุหเส อิติ อนการบุพพมุปี รูป
คเหตุพพํ “เยสํ โน น ททมุหเส”ติ^๑
ทสฺสนโต. **นียยตุตตนีติรูปานิ.**

อททํ, อททํ, อททํสุ. อทโท,
อททตุถ.^๒ อททํ, อททิมุหา. อททา, อททุ.
อททเส, อททิว्ह. อททํ, อททิมุห.
อชฺชตุตตนีติรูปานิ.

แบบแจกนียยัตตนีวิภัตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
อททา อททุ	อททตุถ อททตุถุ
อทโท อททตุถ	อททเส อททว्ह
อททํ อททมุห	อททํ อททมุหเส.

พึงถือเอารูปแม้ที่ไม่มี อ อักษร (อ
อาคม) อยู่หน้าว่า ททมุหเส เพราะพบ
พระบาลีว่า เยสํ โน น ททมุหเส (พวก
เราเหล่าใดไม่ได้ให้).

แบบแจกอชฺชัตตนีวิภัตติ

ปรัสสบท	อัตตโนบท
อททํ อททํ อททํสุ	อททา อททุ
อทโท อททตุถ	อททเส อททิว्ह
อททํ อททิมุหา	อททํ อททิมุห.

^๑ พ.ชา. ๒๗/๕๕๔/๑๓๗.

^๒ ฉ. อททิตถ.

แบบแจกภวิสสันต์วิภัตติ

“ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติ” อิจฺจาติ
สพฺพํ เนยฺยํ. ภวิสฺสนฺตีสหิตรูปานิ.

รูปเป็นต้นว่า ททิสฺสติ, ททิสฺสนฺติ
พึงแจกให้ครบทุกรูป.

แบบแจกกาลาติปัตติวิภัตติ

“อททิสฺสา, ททิสฺสา, อททิสฺสํสุ,
ททิสฺสํสุ” อิจฺจาติ จ สพฺพํ เนยฺยํ.
กาลาติปัตตีสหิตรูปานิ.

รูปเป็นต้นว่า อททิสฺสา, ททิสฺสา,
อททิสฺสํสุ, ททิสฺสํสุ พึงแจกให้ครบทุกรูป.

ทา ธาตุ (อิกนัยหนึ่ง)

อปฺรานิปี วตฺตมานาทิสหิตรูปานิ
ภวนฺติ. เทติ, เทนฺติ. เทสิ, เทถ. เทมิ,
ทมฺมิ, เทม, ทมฺม. เทตุ, เทนฺตุ. เทหิ,
เทถ. เทมิ, ทมฺมิ, เทม, ทมฺม.

ทา ธาตุ ที่มีรูปลงวัตตมานาวิภัตติ
เป็นต้น ยังมีอิกนัยหนึ่ง คือ เทติ, เทนฺติ.
เทสิ, เทถ. เทมิ, ทมฺมิ, เทม, ทมฺม. เทตุ,
เทนฺตุ. เทหิ, เทถ. เทมิ, ทมฺมิ, เทม, ทมฺม.

อตฺตโนปทานิ อปฺปสิทฺธานิ.
สตุตฺตมฺนโย จ ปโรกฺขานโย จ อปฺปสิทฺโธ.
หิยฺยตฺตนฺนโย ปน อชฺชตฺตนฺนโย จ โกจิ
โกจิ ปสิทฺโธ ปาพิยฺ อาคตฺตฺตา, สกฺกา
จ “อทา, อฑฺ, อโท, อทนฺ”ติอาทินา
โยเชตฺตุ.

ฝ่ายออตตโนปท ไม่มีใช้. สัตตมี-
วิภัตติ และปโรกขาวิภัตติก็ไม่มีใช้. ส่วน
หิยยัตตนี้วิภัตติ และอชชัตตนี้วิภัตติ
มีใช้เฉพาะบางคำ เพราะมีใช้ในพระบาลี,
ก็สามารถเพื่อแจกปทมาลาได้ โดยนัย
เป็นต้นว่า อทา, อฑฺ, อโท, อท.

ตถา หิ นโย ทิสฺสติ. อทา ทานํ
ปุรินฺทโท.^๑ วรรณฺเจ เม อโท สกฺก.^๒

จริงอย่างนั้น นัยย่อมปรากฏดังนี้
อทา ทานํ ปุรินฺทโท (พระอินทร์ได้ให้ทาน

^๑ ส.ส. ๑๕/๙๐๙/๓๓๖, ๙๑๓/๓๓๘. ปุเร ทานํ อทาสิ.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๑๐๔๘/๓๖๕.

พราหมณานัน อท คช.^๑ อทาสี เม.^๒
 อทสู เต มโมกาส.^๓ อทาสี พราหมณ
 ตทาทิ.^๔ “ทสุสติ, ทสุสนติ” อิจจาที
 สพุพิ เนยฺย. “อทสุสา, ทสุสา, อทสุสฺสุ,
 ทสุสฺสุ, ทสุสฺสุ” อิจจาที จ สพุพิ เนยฺย.

แล้ว). วรรณเจ เม อโท สกุก (ข้าแต่
 ท้าวสักกะ ถ้าพระองค์ได้ประทานพร
 แก่ข้าพเจ้า). พราหมณานัน อท คช
 (ข้าพเจ้าได้ให้ช้างแก่พราหมณ์ทั้งหลาย).
 อทาสี เม (พระองค์ได้ให้แล้วแก่ข้าพเจ้า).
 อทสู เต มโมกาส (พวกเขาได้ให้โอกาส
 แก่ข้าพเจ้า). อทาสี พราหมณ ตทา
 (ในกาลนั้น เราได้ (พาบุดรทั้งสองมา)
 ให้แก่พราหมณ์). รูปเป็นต้นว่า ทสุสติ
 ทสุสนติ นักศึกษาพึงแจกให้ครบทุกรูป.
 และรูปเป็นต้นว่า อทสุสา, ทสุสา,
 อทสุสฺสุ, ทสุสฺสุ, ทสุสฺสุ. นักศึกษาก็พึง
 แจกให้ครบทุกรูป.

ตถา อาททาทิ, อาททนฺติ.
 อาททาสี, อาททาถ. อาททามิ, อาททาม.

โดยทำนองเดียวกัน (ทา ชาติที่มี
 อา เป็นบทหน้า แจกอย่างนี้) อาททาทิ,
 อาททนฺติ. อาททาสี, อาททาถ. อาททามิ,
 อาททาม.

กจฺจายนฺมเต “อาทตฺเต”ติ
 อตฺตโนปทํ วุตฺตํ. เอวํ “อาททาตุ,
 อาทเทยฺย” อิจจาที สพุพิ เนยฺย. อาเทตุ

ตามมติ ของคัมภีร์กัจจายนะ
 บทว่า อาทตฺเต ท่านกล่าวว่า ลงวัตต-
 มานาวิภักติฝ่ายอัตตโนปท. รูปเป็นต้นว่า

^๑ พุ.จริยา. ๓๓/๕๕๔,๕๖๑.

^๒ พุ.พ. ๒๕/๘/๑๐.

^๓ พุ.พทุธิ. ๓๓/๒/๔๒๐.

^๔ พุ.จริยา. ๓๓/๘/๕๖๔.

อาททยุย อิจุจาที ยถารห์ โยเซตพัพ.
 เอวเมว จ "ทาเปติ, อาทาเปตี"ติอาทีนิปี
 ยถารห์ โยเซตพพานิ.

ทา กุจฉิตะ คมนะ. ทาติ.
 สุตทาติ. สุตโท, สุตที.

ตตถ สุตโทติ สุตทาตีติ สุตโท,
 ปโรไปถนาทิสุตทาจารกมมุนา ทารุ-
 กมมาทิสุตทาจารกมมุนา จ ลหุ ลหุ
 กุจฉิต์ คจฉตีติ อตฺถเ. ตถา หิ สุตติ
 สีสฺมตฺถะ นิปาโต, ทา อิติ ครหตฺถเ
 ชาติ กุจฉิตคตฺวาจกตฺตา. สุตทสฺส ภริยา
 สุตที.

อาททาทุ, อาททยุย พึงแจกให้ครบทุกรูป
 เช่นเดียวกัน. รูปเป็นต้นว่า อาทเหตุ
 อาททยุย พึงแจกได้ตามความเหมาะสม.
 ก็แม้รูปเป็นต้นว่า ทาเปติ (ย่อมสั่งให้ให้),
 อาทาเปติ (ย่อมให้ถือเอา) ก็พึงแจกได้
 ตามความเหมาะสมอย่างนี้แล.

ทา ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง กุจฉิต
 คมน (ไปอย่างน่าเกลียด). ทาติ (ย่อม
 ไป). สุตทาติ (ย่อมไปอย่างน่าเกลียด,
 ย่อมไปเร็ว). สุตโท (ชายยากจน), สุตที
 (หญิงยากจน).

วิเคราะห์ สุตท ศัพท์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุตโท
 มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า สุตท เพราะอรรถว่า
 ไปอย่างน่าเกลียด (ไปเร็ว), อธิบายว่า
 ย่อมไปเร็ว ๆ น่าเกลียด ด้วยกรรมคือ
 การประพฤตินหยาบช้ามีการทุบตีสัตว์อื่น
 เป็นต้น และด้วยกรรมคือความประพฤ
 ติเล็ก ๆ น้อย ๆ มีการฆ่าฟัน เป็นต้น. จริง
 อย่างนั้น ศัพท์ว่า สุต เป็นนิบาต ใช้ในอรรถ
 แห่ง สีสฺม (เร็ว), ทา ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
 ครห (ตำหนิ, ตีเตียน) เพราะมุ่งหมายเอา
 การไปอย่างน่าเกลียด. ภรรยาของชาย
 ยากจน ชื่อว่า สุตที (ภรรยาคนยากจน).

ทฺหฺ คติยํ. ทวติ. ทฺหฺโม. เอตฺถ จ
ทวติ คจฺจติ มฺลชนฺธสาขาวินฺยปตฺต-
ปลฺลวปฺปมฺผลเหติ วุทฺธิ วิรุฬฺหิ เวปฺลฺลํ
ปาปฺณาตีติ ทฺหฺโม.

เท โสธเน. โสธนํ ปรีโยทาปนํ.
ทายติ. ทายนํ. ยถา คายติ, คายนํ.
ทายิตฺตุํ, ทายิตฺตฺวา, ธาตาวยวสฺเสการสฺส
อายาเทโส. "ทาคฺตุํ, ทตฺตฺวา" อิจฺจปิ
รูปานิ.

ตตฺร ทาตฺตฺนฺติ โสเธตฺตุํ. ทตฺตฺวาติ
โสเธตฺตฺวาติ อตฺถิ คเหตุพฺโพ. ตถา हि
"พาลี อพฺยตฺโต นปฺปฏิพฺโล อญฺ-
ญฺชฺยมาโน อญฺโยคํ ทาตฺตฺนฺติ"^๑ เอตฺถ
ทาตฺตฺนฺติ ปทสฺส โสเธตฺตฺนฺติ อตฺถิ. เกจิ
"ทานตฺถนฺ"ติ อตฺถิ วทฺนฺติ, ตํ น ยุตฺตํ.

ทฺหฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
ทวติ (ย่อมไป). ทฺหฺโม (ต้นไม้). ก็ในคำนี้ว่า
ทฺหฺโม มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ทฺหฺม เพราะอรรถ
ว่า ไป คือ ขึ้นไป ได้แก่ ถึงความเจริญ
งอกงามไฟบุลย์ด้วยราก ลำต้น กิ่ง ค่าคบ
ใบ ใบอ่อน ดอก และผล.

เท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โสธน
(ชำระ, ทำให้หมดจด). การทำให้หมดจด
ชื่อว่า โสธน. ทายติ (ย่อมชำระ, ย่อม
ทำให้หมดจด). ทายนํ (การชำระ, การทำ
ให้หมดจด). เหมือน คายติ, คายนํ
(มาจาก เค ธาตุ). ทายิตฺตุํ (เพื่อชำระ, เพื่อ
ทำให้หมดจด), ทายิตฺตฺวา (ชำระแล้ว,
ทำให้หมดจดแล้ว), แปลง เอ อักษรอัน
เป็นส่วนหนึ่งของ เท ธาตุ เป็น อาย.
มีรูปว่า ทาคฺตุํ, ทตฺตฺวา บ้าง.

วินิจฉัยอรรถของ ทาคฺตุํ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทาคฺตุํ
ได้แก่ เพื่อทำให้หมดจด (เพื่อชำระ).
บทว่า ทตฺตฺวา ฟังถือเอาความหมายว่า
โสเธตฺตฺวา (ทำให้บริสุทธิ์แล้ว). จริงอย่าง
นั้น ในข้อความพระบาลีนี้ว่า พาลี
อพฺยตฺโต นปฺปฏิพฺโล อญฺญฺชฺยมาโน
อพฺยตฺโต นปฺปฏิพฺโล อญฺญฺชฺยมาโน

^๑ วิ.ภิกฺขุณฺเ.อ. ๒/-/๑๐๙. พาลี โหติ อพฺยตฺโต นาสฺส อญฺโยโค ทาตฺตฺพฺโพ.

น หิ โย ปเรหิ อนุญชฺชิตฺติ, โส อนุโยคํ
 เทติ นามาติ. ตสฺมา “อาจารย์สุส
 อนุโยคํ ทตฺวา พาราณสี ปจฺจาคจฺฉิ”ติ-
 อาทีสุ^๑ อนุโยคํ ทตฺวาติ อนุโยคํ
 โสเชตฺวาติ อตฺถเวยว คเหตุพฺโพ.

ตถา หิ ปุพฺพพฺพาจฺริเยหิ “อนุโยค-
 ทาปนตฺถนุ”ติ^๒ เอตสฺมี ปเทเส
 เอโสเยวตฺถเวยว วิภาวิตฺโต. กถํ ? อนุโยค-
 ทาปนตฺถนุติ อนุโยคํ โสธาเปตฺตุ.
 วิมตฺตทกฺขมํ หิ สีหนาทํ นทนฺโต อตฺถโต
 อนุโยคํ โสเชติ นาม, อนุญชฺชนฺโต จ
 นํ โสธาเปติ นามาติ.” อิทมฺปิ จ

อนุโยคํ ทาตุ (คนเขลา ไม่ฉลาด ถูกซัก
 ถาถาม ก็ไม่สามารถชี้แจงข้อซักถามให้
 กระจ่างได้) บทว่า ทาตุ มีความหมาย
 เท่ากับบทว่า โสเชตฺตุ. อาจารย์บางพวก
 กล่าวความหมายของ ทาตุ ว่า ทานตฺถํ
 (เพื่อให้), คำของอาจารย์บางพวกนั้น
 ไม่สมควร. ด้วยว่า ผู้ใดถูกผู้อื่นซักถาม,
 ผู้นั้นจะถือว่าเป็นผู้ให้ข้อซักถามก็หาไม่.
 เพราะเหตุนั้น สองบทว่า อนุโยคํ ทตฺวา
 ในข้อความพระบาลีเป็นต้นว่า อาจารย์สุส
 อนุโยคํ ทตฺวา พาราณสี ปจฺจาคจฺฉิ
 (ชี้แจงข้อซักถามของอาจารย์ให้กระจ่าง
 ได้แล้ว กลับไปยังเมืองพาราณสี) ฟังถือ
 เอาความหมายนั้นเที่ยวว่า อนุโยคํ
 โสเชตฺวา.

จริงอย่างนั้น ความหมายนี้เท่านั้น
 อัมบุรพจารย์ทั้งหลาย ได้อธิบายไว้ในข้อ
 ความนี้ว่า อนุโยคทาปนตฺถํ. ถาถามว่า
 ท่านอธิบายไว้อย่างไร ? ตอบว่า อธิบาย
 ไว้ว่า อนุโยคทาปนตฺถนุติ อนุโยคํ
 โสธาเปตฺตุ (บทว่า อนุโยคทาปนตฺถํ
 ได้แก่ เพื่อชี้แจงข้อซักถามให้กระจ่าง).

^๑ ชุ.ชา.อ. ๕/-/๒๘๑.

^๒ ที.ปา.อ. ๓/-/๑๐๒.

^๓ ฉ. ทีฆนิกาย ปาถิกวคฺคฎีกา ๖๐.

เตหิ วุตตัม. ทาตุนุติ โสเธตุ. เกจิ
 "ทานตฺถนุ"ติ อตฺถํ วทนุติ, ตํ น ยุตตัม.
 น หิ โย สีนฺหาทํ นทติ, โส เอว ตตฺถ
 อนุโยคํ^๑ เทตีติ. สมฺมุตฺตปญฺจานมฺหา-
 ปกฺรณสํวณฺณนายมฺปิ ปุพฺพพฺยาจริเยหิ
 "ทานํ ทตฺถวาติ ตํ เจตนํ"^๒ ปริ-
 โยทาเปตฺวา"ติ โสธนฺตฺถอ วุตฺโต.
 ทฺลลภา อยํ นีติ สาธุกํ จิตฺเต
 จเปตฺพพฺยา.

เท ปาลเน. ทายติ. ทานํ, อุทฺททานํ
 ทายิตุํ, ทายิตฺวา.

ก็บุคคลผู้บันลือสีหนาท ซึ่งทนต่อการ
 พิสูจน์ ชื่อว่าชี้แจงข้อซักถามให้กระจ่าง
 โดยความ, และบุคคลผู้ตามซักถาม ชื่อว่า
 ให้ผู้บันลือสีหนาทนั้นชี้แจง. ก็คำแม่นี้
 อันบูรพาจารย์เหล่านั้นกล่าวไว้แล้ว.
 บทว่า ทาตุ ได้แก่ โสเธตุ (ชำระ).
 อาจารย์บางพวก ย่อมกล่าวความหมาย
 ว่า ทานตฺถ (เพื่อให้), คำของอาจารย์
 บางพวกนั้น ไม่สมควร. ด้วยว่า ผู้ใด
 ย่อมบันลือสีหนาท ผู้นั้นนั่นเทียว ชื่อว่า
 ย่อมให้คำซักถามในการบันลือสีหนาทนั้น
 ก็หาไม่. แม้ในอรรถกถาสมันตปญฺจาน-
 มฺหาปกรณํ บูรพาจารย์ทั้งหลายอธิบาย
 เท ชาติ ว่าจะใช้ในอรรถแห่ง โสธน ว่า
 ทานํ ทตฺถวาติ ตํ เจตนํ ปริโยทาเปตฺวา
 (สองบทว่า ทานํ ทตฺถวา ความว่า
 ยังเจตนาอันให้ผ่องแผ้ว). หลักการนี้
 หาได้ยาก นักศึกษาควรใส่ใจให้ดี.

เท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปาลน
 (เลี้ยง, รักษา). ทายติ (ย่อมเลี้ยง, ย่อม
 รักษา). ทานํ (ทานเจตนา, ทาน = สิ่ง
 ค้ำครองจากทุกคติ), อุทฺททานํ (รวบรวม,
 รวมไว้, พวง, มัด), ทายิตุํ (เพื่อรักษา, เพื่อ

^๑ ฉ. ทีฆนิกาย ปาติกฺวคฺคฎีกา ๖๐.

^๒ ชุ.เถร.อ. ๒๕/-/๖๑๘.

คุ้มครอง), ทายิตวา (รักษาแล้ว, คุ้มครองแล้ว).

วิเคราะห์ ทาน - อุทาน ศัพท์

ตตถ ทานนุติ ทุคฺคิตโต ทายติ
รกฺขตีติ ทานํ,^๑ ทานเจตนา. อุทานนุติ
วุตฺตสุส อตฺตสุส วกฺขมานสุส วา
วิปฺปกิณฺณภาเวน นสุสิตฺถุ อทตฺวา
อุทฺธํ ทานํ รกฺขณํ อุทานํ, สงฺคห-
วจนนุติ อตฺถเ. อถ วา อุทานนุติ
มจฺจุทานาทิกํ^๒ อุทานํ.^๓

ชาท ภกฺขเน. ชาทติ. ชาทิกา,
ชาทนํ, อญฺญมญฺญชาทิกา.^๔ ปุปฺผ-
ผลชาทิกา,^๕ ขชฺชํ, ชาทนียํ, ขนฺธา.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทานํ
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า ทาน เพราะอรรถ
ว่า คุ้มครอง คือ รักษาจากทุกคติ ได้แก่
ทานเจตนา. บทว่า อุทานํ มีวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า อุทาน เพราะรักษาไม่ให้ข้อ
ความที่กล่าวแล้ว หรือกำลังจะกล่าว
เสียหาย โดยความเป็นของกระจัด
กระจาย, หมายความว่า คำสรุป. อีกนัย
หนึ่ง บทว่า อุทานํ ได้แก่ พวงมีพวง
ปลาเป็นต้น.

ชาท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ภกฺขน
(กิน, เคี้ยวกิน). ชาทติ (ย่อมกิน, ย่อม
เคี้ยวกิน). ชาทิกา (ผู้เคี้ยวกิน), ชาทนํ
(การเคี้ยวกิน), อญฺญมญฺญชาทิกา (ผู้กัด
กินซึ่งกันและกัน). ปุปฺผผลชาทิกา (กินรี
ผู้กัดกินดอกไม้และผลไม้), ขชฺชํ (ของกิน),

^๑ สุตต. ๒๒,๖๖.

^๒ ฉ. ปจฺจุทานาทิก.

^๓ ชุ.ชู. ๒๗/๔๖๔/๑๑๙, ชุ.ชา.ฉ. ๓๖/๔๔๘/๗๐. อุทานํ.

^๔ ม.ญ. ๑๔/๔๘๑/๓๒๐.

^๕ ฉ. ปุพฺผผลชาทิกา.

ขาทนียัม (ของเคี้ยว), ขนุธา (ชั้นที่ ๕ [ธรรมชาติที่ถูกชาติชราภณะรวมกิน]).

ความต่างกันของ บท - ขาทนีย ศัพท์

ตตถ ขชชนุติ ปุโ. ขาทนียนุติ
ปุวผลลาผลลาทิ. “ขาทนียัม วา โภชนียัม
วา”ติ^๑ วิสุ โภชนียสสุ วจนโต ขาทนัม
นาม ขชชสสุ วา ขาทนียสสุ วา
ภกขณัม. อปีจ หีส่าปี “ขาทนนุ”ติ วุจจติ.
ชาติชราพยาธิทุกุชาติหิ ขชชนุติติ **ขนุธา**,
รูปเวทนาสญญาสงฺขารวิญญาณานิ.
“จิวรานิ นสฺสนุติปี ทยฺหนุติปี อุนฺทฺเรหิปี
ขชชนุติ”ติ^๒ เอตถ วิย **ขชชนุติ**สทฺโท
กมฺมตฺโต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ขชช
ได้แก่ ขนม. บทว่า ขาทนียัม ได้แก่ ขนม
และผลไม้เล็กน้อยเป็นต้น. การกินขนม
หรือผลไม้ ชื่อว่า ขาทน เพราะกล่าวของ
ควรวริโกคไว้ต่างหาก ในพระบาลีว่า
ขาทนียัม วา โภชนียัม วา (ของหวานคาว,
ของควรรเคี้ยว หรือของควรวริโกค).
อีกนัยหนึ่ง การเบียดเบียน ก็เรียกว่า
ขาทน. ชื่อว่า **ขนุธ** เพราะอรรถว่าถูก
ชาติ ชรา พยาธิ และทุกข์เป็นต้น กัดกิน,
ได้แก่ รูป เวทนา สญญา สงฺขาร และ
วิญญาณ. **ขชชนุติ** ศัพท์ ใช้ในอรรถ
แห่ง กัมมวาทก เหมือนในพระบาลีนี้ว่า
จิวรานิ นสฺสนุติปี ทยฺหนุติปี
อุนฺทฺเรหิปี ขชชนุติ (จิวรทั้งหลายฉิบหาย
บ้าง ถูกไฟไหม้บ้าง ถูกหนูกัดบ้าง).

^๑ วิ.มหา. ๒/๕๐๒/๓๒๙.

^๒ วิ.มหา. ๒/๘๖/๗๑.

พท เถรียเ. ถิรภาโว เถรีย, ยถา
ทกฺขีย. พทติ. พทรี, พทรี.

พท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เถรีย
(มั่นคง). ภาวะแห่งความมั่นคง ชื่อว่า
เถรีย, เหมือน ทกฺขีย (ความขยัน).
พทติ (ย่อมนั่นคง). พทรี, พทรี (พุทธา).

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของพุทธา

อตุริทฺ วุจฺจติ :

ในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวเป็น
คาถาดังต่อไปนี้ :

กกุณฺฐ พทรี โกลิ
โกลิ กุลวมิจฺจปี
เมนิลฺ พทรวุจฺจติ
นามํ รุกฺขสุส โกลียาติ.^๑

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของต้นพุทธา
มี ๗ ศัพท์ คือ กกุณฺฐ พทรี
โกลิ โกลิ กุลว เมนิล และ พทรว.

ขท ธิติหีสาสุ จ. เถรียาเปกฺขาย
จกาโร. ขทติ. ขทโร.

ขท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ธิติ
(หนักแน่น), หีสาส (เบียดเบียน), และ
ใช้ในอรรถแห่ง เถรีย (มั่นคง). จ อักษร
รวมเอาอรรถแห่ง เถรีย. ขทติ (ย่อมน
หนักแน่น). ขทโร (ไม้ตะเคียน, ไม้
สีเสียด).

คท วิทยุตฺติยํ วาจาญ. คทติ.^๒
อากทณฺ, ตโถ อากโท เอตสุสชาติ
ตถาคโต.^๓ สฺกุญฺ คทตีติ สุกโต.^๔

คท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิทยุตติ-
วาจา (พูด, กล่าวชัดเจน). คทติ (ย่อมน
กล่าว). อากทณฺ (กล่าวชัด = ถ้อยคำ),

^๑ อมรโกส ๒, ๔, ๓๖. คาถายํ ปสฺสิตพฺพ.

^๒ วิ.มหาวิภงฺค.อ. ๑/-/๑๔๕.

^๓ ที.สี.อ. ๔/-/๙๔, ม.อ.อ. ๙/๑/๗๕, ینگ.สตุตฺตก.อ. ๑๔/-/๑๑๔, พุ.อ.อ. ๑๙/-/๑๙๐, พุ.อิตติ.อ. ๒๐/-/๑๒.

^๔ วิ.มหาวิภงฺค.อ. ๑/-/๑๔๔, พุ.อ.อ. ๑๖/-/๒๔๔, พุ.อ.อ. ๑๙/-/๑๓๓.

รท วิเลขเน. รทติ. รทโน, รโท,
ทาจีรโท.^๑ อตุร รทโนติ ทนุโต.

นท อพยตตสทเท. สීโห นทติ,
ปณทติ.^๒ นาโท, นที. เตสุ วนาทีสุ
นทตีติ นที. นท อธิ อติ ธาตุทวยวเสน
ปน "นทนุตี คจฺจตีติ นที"ติปิ นิพฺพจฺนํ"
วทนุติ.

(พระพุทฺธเจ้า) ทรงพระนามว่า ตถาคต
เพราะอรรถว่าตรัสจริง ตรัสสัจธรรม
ตามความเป็นจริง. ทรงพระนามว่า สุกต
เพราะอรรถว่าตรัสดี.

รท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิเลขน
(ขีด, ทำให้เป็นรอย). รทติ (ย่อมขีด, ย่อม
ทำให้เป็นรอย). รทโน (พิน), รโท (เขี้ยว),
ทาจีรโท (รท หมายถึงเขี้ยว): บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า รทโน ได้แก่ พิน.

นท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อพยตต-
สทท (ทำเสียงไม่ชัดเจน, บั่นลือ, แผล
เสียง, ร้อง). สීโห นทติ (ราชสีห์ย่อ
แผลเสียง), ปณทติ (ย่อมบั่นลือ). นาโท
(การบั่นลือ), นที (มีเสียง = แม่น้ำ).
ชื่อว่า นที เพราะอรรถว่ามีเสียงในที่
ทั้งหลายมีป่าเป็นต้นเหล่านั้น. อนึ่ง
อาจารย์ทั้งหลายย่อมกล่าววิเคราะห
ว่า นทนุตี คจฺจตีติ นที (ชื่อว่า นที
เพราะอรรถว่าแผลเสียงไหลไป) ด้วย
อำนาจธาตุ ๒ ตัว คือ นท + อธิ ธาตุ.

^๑ ฉ. ทาจารโท.

^๒ ฉ.อ. ปณทติ.

^๓ พ.อ.อ. ๑๙/-/๘๘, ๕๗๒.

คำท้วงอรรถของ นท ชาติ

เกเจตถ วเทยยฺ ยา ปเนสา
 “นท อพฺยตฺตสทฺเท’ติ ชาติ ตฺเมหิ
 วุตฺตา, สก กิ นิจฺจมพฺยตฺตสทฺเทเยว
 วตฺตติ, อุทาทฺ กตฺถจि วิยตฺติยมฺปิ
 วาจาญํ วตฺตตี’ติ ? นิจฺจมพฺยตฺต-
 สทฺเทเยว วตฺตตี’ติ. ยชฺชเชวํ “สีโห
 นทตี’ติอาทิสฺสุ” ติรจฺจนาณคตาทิสทฺท-
 ภาเวณ อวิภาวิตตฺถตฺตาย นทสทฺโท
 อพฺยตฺตสทฺโท โหตุ, “สีโห วิย อยํ ปุริโส
 นทตี’ติอาทิสฺสุ ปน มนุสฺสภาสาปิ
 อพฺยตฺตสทฺโท สียาติ ? ตนฺน, วิยตฺตาปิ
 สมานา มนุสฺสภาสา สีโห วียาติ เอวํ
 สมุเปกฺขาวเสน สีหปทตฺถสฺสาเปกฺขนโต
 นทสทฺเทณ นิตฺทิสียติ, น ปุริสาเปกฺขน-
 วเสน.

ในเรื่องนี้ อาจารย์บางพวก
 ฟังท้วงว่า ชาติที่ท่านทั้งหลายกล่าวว่
 นท อพฺยตฺตสทฺท ใช้ในอรรถว่าทำเสียง
 ไม่ชัดเจนเป็นนิตยหรือ หรือว่าในกาล
 บางครั้ง ใช้ในอรรถว่าออกเสียงได้
 ชัดเจน? ตอบว่า ชาตินี้ ใช้ในความหมาย
 ว่า ออกเสียงไม่ชัดเจนเป็นนิตยตลอดไป
 แน่นอน. ถามว่า ถ้าว่าเมื่อเป็นอย่างนี้
 นท ศัพท์ เป็นศัพท์ที่มีความหมาย
 ออกเสียงไม่ชัดเจน เพราะฟังไม่ได้ศัพท์
 โดยเป็นเสียง ของสัตว์มีสัตว์ดิรัจจนา
 เป็นต้น ในประโยคเป็นต้นว่า สีโห นทตี
 (ราชสีห์ย่อมนับลือ), แต่ว่ ในประโยค
 เป็นต้นว่า สีโห วิย อยํ ปุริโส นทตี
 (บุรุษนี้บันลือดุจราชสีห์) ซึ่งเป็นภาษา
 ของมนุษย์ ก็ไม่กลายเป็นภาษาที่ออก
 เสียงไม่ชัดเจนไปด้วยละหรือ? ตอบว่า
 ข้อนั้นไม่ถูก, ภาษามนุษย์แม้ออกเสียง
 ชัดเจน ถูกแสดงโดยใช้ นท ศัพท์
 โดยคำนึงถึงความหมายของบทว่า สีห
 ด้วยอำนาจคำนึงถึงข้ออุปมาอย่างนี้ว่า
 ดุจราชสีห์, ไม่ได้แสดงด้วยอำนาจคำนึง
 ถึงบทอุปไมยคือบุรุษแต่อย่างใด.

๑. ชุ.เถร. ๒๖/๓๙๐/๓๘๕.

ตถา^๑ หนี วลาหฏุปมาวเสน กถิตัง,
 “กถญจ ปุคฺคโล คชฺชิตา จ วสุสิตา จ
 โหตี”ติ^๒ ปาฬียํ คชฺชนํ วสุสนญจ
 ปุคฺคเล อลพฺภมานมุปี วลาหกฺสุส
 คชฺชนวสุสนสทิสาย^๓ ภาสนกรณ-
 กิริยาญปลพฺภนโต วตฺตพฺพเมว โหตี,
 เอวเมว นิพฺภยภาเวน สีหนาทสทิสียา
 วาจาเย นิจฺจรณโต สีโห วิย นทตฺติ
 อวิภาวิตตฺถวณฺเตน นทสทฺเทน มนุสฺส-
 ภาสาปี นิตฺทิสิตพฺพา โหตี.

เอตฺถ จ อมฺพผลฺลุปมาทโยปี
 อahrtิวา ทสฺเสตพฺพา.^๔ น หนี ปกฺกาม-
 กตาทีนึ ปุคฺคเลสุ วิชฺชนุตติ, อถ โข
 อมฺพผลฺลาทีสุ เอว วิชฺชนุตติ, เอวํ สนฺเตปี
 ภควตา อญฺเณนาภาเรน สทิสตฺตํ

คนมีลักษณะเหมือนวลาหก

ในพระบาลีว่า กถญจ ปุคฺคโล
 คชฺชิตา จ วสุสิตา จ โหตี (ก็บุคคล
 เป็นดุจวลาหก คำรามด้วย ตกด้วย
 อย่างไร ?) การคำรามและการตก พระ
 ผู้มีพระภาคตรัสด้วยอำนาจเปรียบเทียบ
 บุคคลเหมือนวลาหก (ก้อนเมฆ) แม้จะ
 ไม่มีในบุคคลก็ควรกล่าวนั้นเทียว เพราะ
 ได้กิริยาคือการกล่าวของมนุษย์ เพราะ
 เป็นเหมือนการคำรามและการตกของ
 วลาหก ฉั้นใด, แม้ภาษามนุษย์ก็ควร
 แสดงด้วย นท ศัพท์ ซึ่งมีอรรถไม่ชัดเจน
 ว่า สีโห วิย นทติ เพราะเปล่งเสียง
 เหมือนกับราชสีห์บันลือสีหนาท โดย
 ความเป็นเสียงไม่มีภัย ฉั้นนั้นนั้นเทียว.

คนมีลักษณะเหมือนผลมะม่วง

ก็ในเรื่องนี้ แม้การเปรียบเทียบ
 บุคคลดุจผลมะม่วงเป็นต้น ก็ควรนำมา
 แสดงไว้. ก็ความเป็นของสุกดิบเป็นต้น
 ย่อมไม่มีในบุคคล, ที่แท้แล ย่อมมีเฉพาะ
 ในผลมะม่วงเป็นต้นเท่านั้น แม้เมื่อเป็น

^๑ ฉ. ยถา.

^๒ อญ.จตุกก. ๒๑/๑๐๑/๑๓๖, อภ.ป. ๓๖/๑๑๑/๑๘๗.

^๓ ฉ.อ. คชฺชนวสุสนสทิสตาย.

^๔ อญ.จตุกก. ๒๑/๑๐๕/๑๔๒, อภ.ป. ๓๖/๑๐/๑๓๔.

วิภาเวตุ . อมฺพผลฺลูปมาทโย วุตฺตา,
 เอวเมว นทสทฺโท อพฺยตฺตสทฺทภาเวน
 ติรจฺจฺนคตสทฺทาทิสฺสุ เอว วตฺตพฺโพปิ
 อตฺถนฺตฺตวิภาวนตฺถํ “สีโห วิย นทตี”ติ-
 อาทิสฺสุ มนุสฺสภาสายมฺปิ รุพฺพิยา วุตฺโต,
 น สภาวโต. ตถา हि สภาวโต
 นทสทฺเทนปิ วสฺสิตสทฺทาทิหิปี มนุสฺส-
 ภาสา นิทฺทิสิตพฺพา น โหตีติ.

อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสการ
 เปรียบเทียบบุคคลดูผลมะม่วงเป็นต้น
 ไว้ก็เพื่อทรงแสดงความเหมือนกัน โดย
 อาการอย่างอื่น ข้อนี้ ฉั้นโต นท ศัพท์
 ก็ฉั้นนั้นเหมือนกัน แม้ท่านฟังกล่าวไว้
 ในการออกเสียงของสัตว์ดิรัจฉานเป็นต้น
 เท่านั้น เพราะเป็นการออกเสียงไม่ชัดเจน
 เพื่อแสดงความหมายอื่น ท่านกล่าวไว้
 ด้วย รุพฺพิ ศัพท์ แม้ในภาษาของมนุษย์
 ในข้อความเป็นต้นว่า สีโห วิย นทตี
 (ย่อมบันลือดูจสีหะ) หากกล่าวไว้โดย
 สภาวะไม่. จริงอย่างนั้น โดยสภาวะ
 ไม่ควรแสดงภาษามนุษย์ด้วย นท ศัพท์
 บ้าง ด้วย วสฺสิต ศัพท์ เป็นต้น บ้าง.

ยทิ เอว :

ถามว่า ถ้าว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น
 เพราะเหตุไร ท่านจึงแสดงภาษาของ
 มนุษย์ด้วย วสฺสิต ศัพท์ในคาถานี้ ดังนี้ :

สุวิชานํ สิงคาลานํ
 สกฺกนฺตานญฺจ^๑ วสฺสิตํ
 มนุสฺสวสฺสิตํ ราช
 ทพฺพิชานตฺริ ตโตตี^๒

ข้าแต่พระราชา เสียงของสุนัข
 จิ้งจอกทั้งหลายก็ดี ของนก
 ทั้งหลายก็ดี รู้ได้ง่าย แต่เสียงของ
 มนุษย์รู้ได้ยากกว่านั้น.

เอตฺถ กสฺมา วสฺสิตสทฺเทน มนุสฺส-
 ภาสา นิทฺทิสิตตีติ ?

^๑ ไป.อิ. สกฺกนฺตานญฺจ. เอวมฺปริปี.

^๒ พ.ชา. ๒๗/๑๗๕๖/๓๔๗.

สจฺจํ, มนุสฺสภาสาปี วสฺสิตสทฺเทน
 นิทฺธิฎฺฐา ทิสฺสติ, เอวํ สนฺเตปี สา
 “สุวิชานํ สิงฺคาลานํ, สกฺุณานนฺจ
 วสฺสิตนฺ”ติ วสฺสิตสทฺทวเสน ปโยคสฺส
 วจนโต ตทฺนรูปิ นิทฺธิสิตฺตุ อรหตีติ
 มนฺตุวา วสฺสิตสทฺททิสฺสี นิทฺธิฎฺฐา. น
 หิ “มนุสฺสโส วสฺสตี”ติอาทินา วิสฺสุ ปโยคา
 ทิสฺสนฺติ, “สกฺุณ” วสฺสติ, กฺุชตี”ติอาทินา
 ปน ปโยคา ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา “สงฺคามํ
 โอตริตฺวาน, สีหนาทํ นทฺธิ กฺุโส”ติอาทิสฺสุ^๑
 วีย ยถารหํ อตฺถิ คเหตุพฺโพ. เอวํ
 นทฺธาตุ สภาวโต อพฺยตฺตสทฺเทเยว
 โหติ, น วียตฺติยํ วาจาณฺติ ทฺฐจฺพฺพ.

อทฺท คติยํ ยาจเน จ. อทฺทติ.

ตอบว่า มีใช้จริง, แม้ภาษาของ
 มนุษย์ก็ถูกแสดงออก ด้วยศัพท์ว่า
 วสฺสิต, แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ ภาษามนุษย์
 นั้นถูกแสดงออกเหมือน วสฺสิต ศัพท์
 เพราะผู้ใช้คิดว่า ควรเพื่อใช้คำกริยาที่
 สอดคล้องกับคำกริยา ของข้อความ
 ข้างต้นนั้น เพราะกล่าวถึงตัวอย่าง
 ด้วยอำนาจ วสฺสิต ศัพท์ว่า สุวิชานํ
 สิงฺคาลานํ, สกฺุณานนฺจ วสฺสิตํ. ก็ไม่
 ปรากฏตัวอย่างต่างหากโดยนัยเป็นต้นว่า
 มนุสฺสโส วสฺสติ, แต่ปรากฏตัวอย่างโดยนัย
 เป็นต้นว่า สกฺุณ วสฺสติ (นกล่อมส่งเสียง
 ร้อง), กฺุชตี (ย่อมกู่ร้อง), เพราะเหตุนั้น
 นักศึกษาพึงถือเอาความหมายตาม
 สมควร เหมือนในประโยคเป็นต้นว่า
 สงฺคามํ โอตริตฺวาน, สีหนาทํ นทฺธิ กฺุโส
 (พระเจ้ากุศราชเสด็จเข้าสู่สงคราม ทรง
 บันลือพระสีหนาท). สรุปว่า พึงเห็นว่า
 นทฺธาตุ ใช้ในอรรถว่าออกเสียงไม่ชัด
 โดยสภาวะ, ไม่ใช้ในอรรถว่าออกเสียงชัด.

อทฺท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ
 (ไป), และใช้ในอรรถแห่ง ยาจน (ขอ,
 อ้อนวอน). อทฺทติ (ย่อมไป, ย่อมขอ).

^๑ พ.ชา. ๒๗/๔๘๘/๑๒๔, ๙๓๑/๒๐๔, ๑๑๙๗/๒๕๑.

^๒ พ.ชา. ๒๘/๑๒๙/๕๕.

นทท คทท สทเท. นททติ.
คททติ.

ตทท นิสาย. ตททติ.

กทท กุจฉิต สทเท. กททติ.
กททโม.

ขทท ทังเน. ทังนมิม ทนต-
สูกตติกา กิริยา^๑ อภิชิตเต. สภาวตฺตา
ธาดุยา สาธนปฺปโยคสมวายี. ขททติ.

อทิ พนฺธเน. อนฺทติ. อนฺท.
อนฺทสทฺโทปเนตฺถ อิตฺถิลิงฺโค คเหตุพฺโพ
ปาฬิยํ อิตฺถิลิงฺคปฺปโยคทฺสฺสนโต :
“เสยฺยถาปิ วาเสฏฺฐํ อยํ อจิริวดี นที
ปุรา อุกทฺสฺส สมติตฺตติกา กากเปยฺยา,
อถ ปฺริโส อาคจฺเจยฺย ปารตฺถิโก ปาร-
คเวสี ปารคามิ ปาริ ตริตฺตกาโม, โส

นทท คทท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
สทท (ออกเสียง, กล่าว). นททติ (ย่อ
ออกเสียง). คททติ (ย่อออกเสียง).

ตทท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง นิสาย
(เบียดเบียน). ตททติ (ย่อเบียดเบียน).

กทท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กุจฉิต-
สทท (ออกเสียงน่าเกลียด). กททติ (ย่อ
พุดจน่าเกลียด). กททโม (เปือกตม,
โคลน, เลน).

ขทท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทังน
(กัด, ต่อย). ในที่นี้กิริยาที่ใช้พันกัด ชื่อว่า
ทังน. กิริยานี้ มีปกติใช้ร่วมกับสาธนะ
(อรรถแห่งปัจจัย) และปโยคะ (ตัวอย่าง)
เพราะเป็นความหมายโดยตรงของธาตุ.
ขททติ (ย่อเมกัด, ย่อเมต่อย).

อทิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พนฺธ
(ผูก, พัน, มัด). อนฺทติ (ย่อเมผูก). อนฺท
(ชื่อคา หรือกามคุณ ๕). ก็ในที่นี้ อนฺท
ศัพท์ ฟังถือเอาว่าเป็นอิตถิลิงค์เพราะพบ
ตัวอย่างใช้เป็นอิตถิลิงค์ ในพระบาลีว่า
เสยฺยถาปิ วาเสฏฺฐํ อยํ อจิริวดี นที
ปุรา อุกทฺสฺส สมติตฺตติกา กากเปยฺยา,

^๑ โป. ทนตสูกตติกกิริยา, ฉ. ทนตสูกตติกากริยา, ม. ทนตาสูกตติกา ... ส. ทนตาสูกตติกา ...

โอริมตีเร ทฬุหาย อนุทฺยา ปจฺฉาพาหิ
คาฬุหพนฺธนพนฺธโร"ติ"^๑

ตตฺร อนุทฺติ ยํ กิณฺจิ พนฺธนํ
วา. "ยถา อนุทฺมเร ปุริโส"ติ"^๒ หิ วุตฺตํ.
พนฺธนวิเสโส วา, "อนุทฺพนฺธนาทีนิ
ฉินฺทิตฺวา ปลาเยสุ"ติ"^๓ หิ วุตฺตํ. อปิฉ
อนุทฺนฺนุเจเน พนฺธนฺนุเจเน อนุทฺ วิยาตีปิ
อนุทฺ, ปญฺจ กามคฺฉนา.

อถ ปุริโส อาคฺฉุเจยฺย ปารตฺถิโก ปาร-
คเวสี ปารคามิ ปาริ ตริตฺถกาโม, โส
โอริมตีเร ทฬุหาย อนุทฺยา ปจฺฉาพาหิ
คาฬุหพนฺธนพนฺธโร (ดูกรวาเสฏฺฐุสฺส เปรี๊ยะ
เหมือนแม่น้ำอจิรวดีมีน้ำเต็มเปี่ยมเสมอ
ฝั่ง กาดื่มกินได้, ครั้งนั้น บุรุษต้องการ
ฝั่งอีกฝั่งหนึ่ง แสวงหาฝั่งอีกฝั่งหนึ่งไปยัง
ฝั่งอีกฝั่งหนึ่ง ต้องการจะข้ามไปยังอีกฝั่ง
หนึ่งฝั่งเดินมา, เขาใช้เชือกอย่างแข็งแรง
มัดแขนไพล่หลังอย่างแน่นหนาที่ริมฝั่ง
ข้างนี้).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อนุท
ได้แก่ เครื่องจองจำอย่างใดอย่างหนึ่ง.
จริงอยู่ ท่านกล่าววว่า ยถา อนุทฺมเร ปุริโส
(เหมือนบุรุษในเรือนจำ). หรือเครื่อง
จองจำพิเศษ, จริงอยู่ ท่านกล่าววว่า
"อนุทฺพนฺธนาทีนิ ฉินฺทิตฺวา ปลาเยสุ (ตัด
เชือก, [ไซ้ตรวน] และเครื่องผูกเป็นต้น
หนีไปแล้ว). อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อนุท
เพราะอรรถวว่าเป็นเหมือนเครื่องจองจำ
เพราะอรรถวว่าเป็นเชือก เพราะอรรถว
เป็นเครื่องจองจำ, ได้แก่ กามคฺฉ ๕.

^๑ ที.ส. ๙/๓๗๗/๓๐๕.

^๒ ชุ.พฺพ. ๓๓/๒/๔๒๙.

^๓ ดูเทียบ ชุ.ชา.อ. ๓๐/-/๒๑๗. ปิฎฺเฐ ปสฺสิตพฺพ.

วุดตญเฑหตี ภควตา “อิเม โข
 วาเสฏฐ ปญจ กามคุณา อริยสฺส วินเย
 อนนฺตปิ ปนุณนฺตปิ วุจฺจนฺตี”ติ.^๑
 นิคฺคหิตาคมวเสนายํ ชาติ วุดตฺตา. กตฺถจि
 ปน วิคตนิคฺคหิตาคโมปิ โหติ, ตํ ยถา?
 อวิชฺชา ภิกฺขเว ปุพฺพํคมา อกุสลานํ
 ธมฺมานํ สฺมาปตฺติยา อนฺวเทว
 อหิริกนฺ”ติ^๒ ปาฬิ.

สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มี
 พระภาคตรัสว่า อิเม โข วาเสฏฐ ปญจ
 กามคุณา อริยสฺส วินเย อนนฺตปิ
 ปนุณนฺตปิ วุจฺจนฺตี (ดูกรวาเสฏฐะ
 กามคุณ ๕ เหล่านี้แล เรียกว่า อนนฺต
 (ชื่อคา) บ้าง ว่า ปนุณ (เครื่องจองจำ)
 บ้าง ในวินัยของพระอริยะ). ชาตินี้ ท่าน
 กล่าว ด้วยอำนาจการลงนิคฺคหิตาคม.
 แต่ในพระบาลีบางแห่งไม่ลงนิคฺคหิตาคม
 ก็มีบ้าง, เช่นพระบาลีว่า อวิชฺชา ภิกฺขเว
 ปุพฺพํคมา อกุสลานํ ธมฺมานํ สฺมาปตฺติยา
 อนฺวเทว อหิริกํ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย
 อวิชชาเป็นหัวหน้า ในการยังอกุศลธรรม
 ให้ถึงพร้อม ส่วนความไม่ละอาย เป็น
 เพียงสิ่งติดตามอวิชชานั้นที่ยว).

วิเคราะห์ อนฺวเทว ศัพท์

เอตฺถ อนฺนอนฺตติ อนฺนพนฺธตีติ
 อนฺวติ. อนฺวติ เอว อนฺวเทวาติ
 กิตฺติคฺคโห สนฺธิคฺคโห จ เวทิตพฺโพ.
 ตถา हि อญฺจกถายํ “อนฺวเทวาติ อนฺ-
 นฺนพนฺธมานเมวา”ติ^๓ วุดตํ, ตํ อวิชฺชมนฺหิริกํ
 อนฺนพนฺธมานเมว โหตีติ อตฺถ.

ในคำนี้ว่า อนฺวเทว นักศึกษา
 พึงทราบกิตติวิเคราะห์และสนธิวิเคราะห์ว่า
 อนฺนอนฺตติ อนฺนพนฺธตีติ อนฺวติ. อนฺวติ เอว
 อนฺวเทว (ชื่อว่า อนฺวติ เพราะอรรถว่า
 ติดตาม คือ ติดตามไป) [เป็นเพียงผู้
 ติดตามเท่านั้น ชื่อว่า อนฺวเทว (อนฺ +

^๑ ที.สี. ๙/๓๗๗/๓๐๕.

^๒ ส.มหา. ๑๙/๒/๑.

^๓ ที.มหา.อ. ๕/-/๗๙,๓๑๖. ปฎิเจ ปสฺสิตพฺพ.

อทิ + เอร]. จริงอย่างนั้น ในอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า บทว่า **อนนฺวเทว** ได้แก่ ติดตามอยู่นั้นเทียว, หมายความว่า ความไม่ละอายนั้น เป็นเพียงสิ่งติดตามอวิชาเท่านั้น.

อิทิ ปรมิสฺสุริเย. อินฺทติ. อินฺทณฺ, อินฺโท.

อิทิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง**ปรมิสฺสุริย** (เป็นใหญ่ยิ่ง, ยอดเยี่ยม). **อินฺทติ** (ย่อมเป็นใหญ่). **อินฺทณฺ** (ความเป็นใหญ่), **อินฺโท** (พระอินทร์, ท้าวสักกะ).

วิเคราะห์ อินฺท ศัพท์

เอตฺถ **อินฺโทติ** อธิปฺติภูโต โย โกลิ. โส หิ **อินฺทติ** ปเรสุ อิสฺสุริยํ ปาปฺณาตีติ **อินฺโทติ** วุจฺจติ. อปิจ **อินฺโทติ** สกฺโก.

ในที่นี้ บทว่า **อินฺโท** ได้แก่ บุคคลใดบุคคลหนึ่งผู้เป็นใหญ่. ก็ บุคคลนั้นท่านเรียกว่า **อินฺท** เพราะอรรถว่า ถึง คือ บรรลุความเป็นใหญ่เหนือชนเหล่าอื่น. อีกนัยหนึ่ง บทว่า **อินฺโท** ได้แก่ ท้าวสักกะ.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของท้าวสักกะ

สกฺกสฺสุส หิ อเนกานิ นามานิ :

สกฺโก ปุริฺนฺทเท **อินฺโท**
 วัตรภู ปากสาสนโน
 สหฺสุสเนตฺโต มชฺวา
 เทวราชา สุขุมฺปติ.

สหฺสุสฺกุโข ทสฺสต-
 โลจโน วชิราวุโร

ก็ท้าวสักกะมีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :

สกฺก ปุริฺนฺทเท **อินฺท** วัตรภู ปาก-
 สาสน สหฺสุสเนตฺต มชฺว เทวราชา
 สุขุมฺปติ.

สหฺสุสฺกุโข ทสฺสตโลจโน วชิราวุโร
 ภูตฺปติ มหิฺนฺท โกลิโย เทวภูตฺชโร.

ภูตปติ มหิณุโท จ
โกสิโย เทวกฤษโฆโร.

สุราธิโป สุรนาโถ
वासवो तिथिवाधिगु
शुभगारि^๑ जेव वशि-
हतुโถ असुरसासन
कनुधपुपराशा तेविनुतो
सुरिनुतो असुरागिगुति.

เอว อเนกานิ นามานิ.

เอโกปี हि अतुโถ अनेकसत्तपु-
पवตुदिनिमितตตาย अनेकनाโม.

เตนาห ภควา :

สกโก महालि तेवानमिनुतो पुपुเพ
मनुसुसगुतो समाโน मझे नाम
मानवो अहिस्, तसुमा "मश्वा"ति
वृजुजति.

สุราธิป สุรนาถ वासव तिथिवाधिगु
शुभगारि वशिहतुถ असुरसासन
कनुधपुपराश तेविनुत सुरिनुत
असुरागिगु.

ชื่อของท้าวสักกะ มีหลายชื่อ
อย่างนี้.

ด้วยว่า ความหมายแม้เพียงความ
หมายเดียว มีหลายชื่อได้เพราะ
สัตตปวัตตนิमित (เหตุแห่งการบัญญัติ
คำศัพท์) หลายอย่าง.

เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค
จึงตรัสไว้ดังนี้ :

ดูกรมหาลิ ท้าวสักกะจอมเทพ
ยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้เป็น
มาณพชื่อว่ามชะ, เพราะเหตุนั้น
จึงได้รับขนานนามว่า ท้าวมชะ.

^๑ โป. ชมพูริ, อ. ชมพาริ.

สกฺโก มหาลึ เทวานมินุโท ปุพฺเพ
มนุสฺสภูโต สฺมาโน ปุเร ทานํ
อทาสึ, ตสฺมา “ปุรินฺทโท”ติ วุจฺจติ.

สกฺโก มหาลึ เทวานมินุโท ปุพฺเพ
มนุสฺสภูโต สฺมาโน สกฺกจฺจํ ทานํ
อทาสึ, ตสฺมา “สกฺโก”ติ วุจฺจติ.

สกฺโก มหาลึ เทวานมินุโท ปุพฺเพ
มนุสฺสภูโต สฺมาโน อาวสถํ^๑
อทาสึ, ตสฺมา “วาสโว”ติ วุจฺจติ.

สกฺโก มหาลึ เทวานมินุโท สหสฺสํ
อตุถานํ มุหุตฺเตน จินฺเตสิ,^๒ ตสฺมา
“สหสฺสกฺโข”ติ วุจฺจติ.

สกฺกสฺส มหาลึ เทวานมินุทสฺส
สุชาตา^๓ นาม อสุรกณฺญา ปชาปตี,
ตสฺมา “สุชฺมุปตี”ติ วุจฺจติ.

ดูกรมหาลึ ท้าวสักกะจอมเทพ
ยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้ให้
ทานมาก่อน, เพราะเหตุนั้น จึงได้
รับชานานนามว่า ท้าวปุรินททะ.

ดูกรมหาลึ ท้าวสักกะจอมเทพ
ยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้ให้
ทานโดยเคารพ, เพราะเหตุนั้น
จึงได้รับชานานนามว่า ท้าวสักกะ.

ดูกรมหาลึ ท้าวสักกะจอมเทพ
ยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้ให้ที่
พักอาศัย, เพราะเหตุนั้น จึงได้รับ
ชานานนามว่า ท้าวवासวะ.

ดูกรมหาลึ ท้าวสักกะจอมเทพ
ทรงคิดเนือความได้ตั้งพัน โดยครู่
เดียว, เพราะเหตุนั้น จึงได้รับ
ชานานนามว่า ท้าวสหัสสนัยน์.

ดูกรมหาลึ ท้าวสักกะจอมเทพ
ทรงมีนางอสุรกัญญา นามว่า
สุชาดาเป็นปชาบดี, เพราะเหตุนั้น
จึงได้รับชานานนามว่าท้าวสุชัมบดี.

^๑ ฉ.อิ. อาวาส.

^๒ ฉ.อิ. จินเตติ.

^๓ ฉ. สุชา.

สกุกโก มหาลิ เทวานมินุโท เทวานัน
ดาวตีसानัน อีสุสริยาธิปจจัม รชชัม
กาเรติ, ตสุมมา “เทวานมินุโท”ติ^๑
วุจจตีติ.

เอวเมกสุสาปี อตตุสสุ อเนกานินิ
สททปฺปวตฺตินิกิตฺตานิ ทิสฺสนฺตติ.

ตถา หิ เยเน ปวตฺตินิกิตฺตเตเน
ดาวตีสาธิปติมฺหิ อินฺทสทฺโท ปวตฺโต,
น เตเน ตตฺถ สกุกาทิสทฺทา ปวตฺตา,
อถ โข อญฺเณเน. ตถา เยเน สมฺมาทิฏฺฐิจิยัม
ปญฺญาสทฺโท ปวตฺโต, น เตเน ตตฺถ
วิชฺชาทิสทฺทา. เยเน สมฺปยุตฺตธมฺมานัน
ปฺพุพฺพคมภาเวเน อฺปฺปนฺนธมฺมสมฺมิมิ
จิตฺตสทฺโท ปวตฺโต, น เตเน ตตฺถ
วิญฺญาณาทิสทฺทา. น หิ วิณา เกเนจิ
ปวตฺตินิกิตฺตเตเน สทฺโท ปวตฺตตีติ.
เอโกปี อตฺถโส สมฺมุตฺตยตฺถโส^๒ จ ปรมตฺถโส
จ อเนกสทฺทปฺปวตฺตินิกิตฺตตตฺตาย อเนก-
นาโมติ ทฏฺฐพฺพัม.^๓

ดูกรรมมหาลิ ทำวสัฏกกะจอมเทพ
ทรงเสวยรัชสมบัติ เป็นอิสราธิบดี
ของทวยเทพชั้นดาวดึงส์, เพราะ
เหตุนั้น จึงได้รับขนานนามว่า
ทำวเทวานมินุทะ.

ความหมายแม้เพียงความหมาย
เดียว ย่อมปรากฏสัททปวัตตินิมิต
หลายอย่างด้วยประการฉะนี้.

จริงอย่างนั้น อินฺท ศัพท์ มีความ
หมายตามปวัตตินิมิตใด ในความเป็น
ใหญ่แห่งทวยเทพชั้นดาวดึงส์, ศัพท์มี
สกุก ศัพท์เป็นต้น ไม่ได้มีความหมาย
ตามปวัตตินิมิตนั้น ในความเป็นใหญ่
แห่งทวยเทพชั้นดาวดึงส์นั้น, ที่แท้แล
สกุก ศัพท์เป็นต้นนั้น มีความหมายตาม
ปวัตตินิมิตอื่น. โดยทำนองเดียวกัน
ปญฺญา ศัพท์ มีความหมายตามปวัตติ-
นิมิตใด ในความเห็นชอบ, วิชฺชา ศัพท์
เป็นต้นมิได้มีความหมายตามปวัตตินิมิต
นั้น ในความเห็นชอบนั้น. จิตฺต ศัพท์
มีความหมายตามปวัตตินิมิตใด ในธรรม
ซึ่งเกิดขึ้น โดยความเป็นประธานแห่ง

^๑ ส.ส. ๑๕/๙๐๙/๓๓๖.

^๒ ไป. สมฺมุตฺตยตฺถโส เอวมฺปฺริปี.

^๓ ไป. ทฏฺฐพฺพัม.

สัมปยุตธรรม, วิญญาน ศัพท์เป็นต้น ไม่ได้มีความหมายตามปวัตตินิมิตนั้น ในธรรมซึ่งเกิดขึ้นโดยความเป็นประธาน ของสัมปยุตธรรมนั้น. อนึ่ง เว้นจากนิमित บางอย่าง ศัพท์จะเป็นไปไม่ได้. พึงเห็น ว่า ความหมายแม้มีความหมายเดียว จะเป็นสมมุติและปรมาตถ์ มีหลายชื่อได้ เพราะสัททปวัตตินิมิตหลายอย่าง.

นามกับลึงค์

เอตถ สียา “นามานีติ วทถ, ก็ นามํ นามา”ติ? วุจฺจเต : อีทิสเส จาเน อตฺถสฺส สทฺทปฺปวตฺตนิมิตฺตํ “นามนุ”ติ คหิตํ, ยํ “ลึงฺคนุ”ติปิ วุจฺจติ. ตถา हि “นามนุ”ติ จ “ลึงฺคนุ”ติ จ สทฺโทปิ วุจฺจติ, “อญฺญํ โสภนํ นามํ ปริเยสสิสฺสามิ.” ลึงฺคญฺจ นิปฺปจฺจเต”ติอาทิสฺสุ^๒ วีย.

ในเรื่องนี้ พึงมีคำทักท้วงว่า ท่านกล่าวว่ นามานิ (นามทั้งหลาย) ชื่อว่า นามคืออะไร? ข้าพเจ้าจะเฉลย : ในฐานะเช่นนี้ สัททปวัตตินิมิต ท่านถือเอาว่า นาม ในอรรถทั้งหลาย ซึ่งบางครั้ง เรียกว่า ลึงค บ้าง. จริงอย่างนั้น ท่านเรียกศัพท์ว่า นาม และว่า ลึงค ดุจในประโยคเป็นต้นว่า อญฺญํ โสภนํ นามํ ปริเยสสิสฺสามิ (เราจักค้นหาศัพท์อื่นที่ดีกว่า). ลึงคญฺจ นิปฺปจฺจเต (ตั้งลึงค์ไว้).

สัททปวัตตินิมิต

อสมภาวธมฺมญฺจตี นามปญฺญตฺติ-
สงฺฆาตํ อตฺถสฺส สทฺทปฺปวตฺตนิมิตฺตมฺปิ

ท่านกล่าว แม้สัททปวัตตินิมิต
กล่าวคืออนามบัญญัติ อันเป็นธรรมไม่มี

^๑ วิ.ภิกขุณี.อ. ๒/-/๒๔๙.

^๒ ฉ. นิปฺปจฺจเต.

วจุจติ “นามโคตติ น ชีรติ.” สด-
 ลิงโค”ติอาที่สุ วย. อิติ นามสทฺเทนปี
 ลิงคสทฺเทนปี สทฺทปฺปวตฺตนิมิตฺตสฺส
 กถนํ ทฎฺจพฺพํ. สทฺทปฺปวตฺตนิมิตฺตญจ
 นาม โลกสงฺเกตสิทฺโธ ตํตฺวจนตฺถนียโต
 สามญฺญา การวิเสสเสติ คเหตุพฺพํ. โส
 เอวํภูโตเยว สามญฺญาการวิเสสเส นาม
 ปญฺญตฺตติ ปุพฺพาจริยา วทนฺติ. โส หิ
 ตสฺมี ตสฺมี อตฺถเส สทฺทํ นามเมติ ตสฺส
 ตสฺส อตฺถสฺส นามสญฺญํ กโรตฺตติ นามํ,
 ปกาเรหิ ญาปนโต ปญฺญตฺตติ จ.

สวิญญตฺตติวิการสฺส ปน สทฺทสฺส
 สมฺมุติปรมตฺถสจฺจจัน ปกาเรหิ ญาปนโต
 ปญฺญตฺตติภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิ.
 สทฺทสฺสเสว หิ เอกนฺเตน ปญฺญตฺตติภาโว
 อิจฺฉิตพฺโพ “นิรุตฺตติปฏิสมฺภิทา ปริตฺตา-
 รมฺมณา”ติ จ “นิรุตฺตติปฏิสมฺภิทา

สภาวะในสิ่งทั้งหลาย ดุจในประโยค
 เป็นต้นว่า นามโคตติ น ชีรติ (ชื่อและ
 นามสกุลย่อไม่เสื่อมโทรม). สดลิงโค
 (มีชื่อเป็นร้อย). ตามที่กล่าวมานี้ พึงเห็น
 การกล่าวถึงสทฺทปวตฺตนิมิต ด้วย นาม
 ศัพท์บ้าง ด้วย ลิงค ศัพท์บ้าง. อนึ่ง
 ชื่อว่า สทฺทปวตฺตนิมิต พึงถือเอาว่า
 ลักษณะพิเศษ ทัวไปแน่นอนต่ออรรถที่
 กล่าวถึงความหมายของศัพท์นั้น ๆ ใช้
 สื่อสารกันได้โดยโวหารที่ชาวโลกใช้กัน.
 บุรพาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ลักษณะ
 พิเศษทัวไปนั้น อันมีอยู่แล้วอย่างนี้
 นั้นเทียว ชื่อว่า บัญญัติ. ก็ ลักษณะ
 พิเศษทัวไปนั้น ชื่อว่า นาม เพราะอรรถ
 ว่า สามารถน้อมศัพท์เข้าไปในอรรถ
 นั้น ๆ คือ ทำการหมายรูนามของอรรถ
 นั้น ๆ, และชื่อว่า บัญญัติ เพราะให้
 ทราบโดยแง่มุมต่าง ๆ.

ก็ คำที่จะพึงกล่าวนั้นเทียวในความ
 เป็นบัญญัติ ย่อมไม่มีเพราะให้ทราบ
 สมมุติสัจจะ (มีหม้อน้ำ, ผ้า เป็นต้น)
 และปรมตสัจจะ (มีรูป, เวทนา, สัญญา
 เป็นต้น) โดยแง่มุมต่าง ๆ ของเสียง พร้อม
 ทั้งvikarแห่งวิญญตฺตติ. อนึ่ง พึงปรารภนา

• ส.ส. ๑๕/๒๑๐/๕๙.

ปัจจุปปนุนารมมณา"ติ จ "นิรุตติปฏิ-
สมุภิตา พหิตุทธารมมณา"ติ" จ ปาพิ-
ทสุสนโต. อธิ ปน สททปุปวตติ-
นิมิตตาทิการตฺตา นามวเสน อตฺถ
ปกาสิตฺ. เอว อเนกวิธสุส สามณฺณา
การวิเสสฺติ ปุพฺพาวจรียะหิ คหิตสุส
นามปณฺณตฺติสงฺฆาตสุส สททปุปวตติ-
นิมิตตสุส วเสน เอโกปิ เณยฺยตฺถ
อเนกลิงฺโคติ คเหตุพฺโพ.

เตนาห อายสุมา สุเหมนฺโต
ปภินฺนปฏิสมุภิตะ :

สตฺลิ่งคสุส อตฺถสุส
สตฺลิ่งกฺขณฺธาริโน

ความที่เสียงเท่านั้น เป็นบัญญัติโดย
ส่วนเดียว เพราะปรากฏพระบาลีว่า
นิรุตติปฏิสมุภิตา ปรีตตารมมณา
(นิรุตติปฏิสมุภิตามีกามธรรมกล่าวคือ
เสียงเป็นอารมณ์) ว่า นิรุตติปฏิสมุภิตา
ปัจจุปปนุนารมมณา (นิรุตติปฏิสมุภิตา
มีเสียงที่เป็นสวัญญัตติวจีเภทะที่เป็น
ปัจจุบันเป็นอารมณ์) ว่า นิรุตติปฏิสมุภิตา
พหิตุทธารมมณา (นิรุตติปฏิสมุภิตา มี
สัททอารมณ์ [เสียง] ภายนอกเป็นอารมณ์).
แต่ในที่นี้ ท่านประกาศความหมายด้วย
อำนาจแห่งนาม เพราะเป็นช่วงที่กำลัง
พูดถึงสัททปวัตตินิมิต. สรุปว่า อรรถ
กล่าวคือไฉยธรรม ๕ ประการ แม้เพียง
อรรถเดียว ฟังถือเอาว่ามีคำศัพท์
หลายอย่าง ด้วยอำนาจสัททปวัตตินิมิต
กล่าวคือนามบัญญัติที่บูรพาจารย์ยึดถือ
เอาว่าลักษณะพิเศษทั่วไป ของสิ่ง
หลายอย่าง.

เพราะเหตุนั้น ท่านพระสุเหมันต-
เถระผู้แตกฉานปฏิสมุภิตาจึงกล่าวไว้
ดังนี้ :

คนโง่เขลามักเห็นเนื้อความอันมี
ความหมายตั้งร้อย ทรงไว้ซึ่ง

๑ อภ.วิ. ๓๕/๗๙๐/๔๑๗.

เอกงคทสฺสี ทุมเมโธ
สตทสฺสีว ปณฺทิตฺติ"^๑

ลักษณะตั้งร้อย ว่ามีความหมาย
และลักษณะเพียงอย่างเดียว
เท่านั้น ส่วนคนฉลาดย่อมเห็นได้
ตั้งร้อยอย่าง.

เอวํ สพฺพภามิธาเนสุปี อิมินา นเยน
ยถารหํ อตุโธ วิภาเวตพฺโพ นยญฺญหิ.

บัณฑิต ผู้รู้ชั้น พิ้งแสดงอรรถ
แม้ในคํานามทั้งปวง โดยนัยนี้
ตามสมควร ด้วยประการฉะนี้.

วิทฺติ อวฺยเว. วินฺทติ. ยทฺติ อภิธาน -
มตฺถิ, "วินฺโท"ติ ทิสฺสติ. ยถา กณฺฑติ.
กณฺฑโธ.

วิทฺติ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อวฺยว
(แยกเป็นส่วน ๆ, เป็นตอน ๆ). วินฺทติ
(ย่อแยกเป็นส่วน ๆ). หากจะมีคํานาม
ที่สำเร็จมาจาก วิทฺติ ธาตุไซ้รู้ ก็เห็นจะเป็น
คําว่า วินฺโท เท่านั้น. เหมือน กทฺติ ธาตุ
ที่สำเร็จเป็นรูปกิริยาว่า กณฺฑติ (ย่อมตัด).
และสำเร็จเป็นคํานามว่า กณฺฑโธ (ตอน,
ปริจเฉท, ลูกศร) ฉะนั้น.

ชิตฺติ อวฺยเวติ จนฺทวิทฺติ^๒ วทฺนติ."^๓
เตสํ มเต "ชินฺทติ"ติ รุปี.

นักไวยากรณ์ผู้รู้คัมภีร์จันทรระย้อม
กล่าวว่า ชิตฺติ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อวฺยว
(แยกเป็นส่วน ๆ). ตามมติของนัก
ไวยากรณ์เหล่านั้น จะมีรูปว่า ชินฺทติ
(ย่อแยกเป็นส่วน ๆ)

^๑ พ.เถร. ๒๖/๒๔๓/๒๘๓.

^๒ โป. จนฺทวิทฺติ.

^๓ จนฺทฐธาทฺปาเจ.

นิติ กุจฉายิ. กุจฉาสทโท
ครหตุเถ. นิษุทติ. นิษุทา.

ไปราณเมตติ อตุล
เนตติ อชชตนามิว
นิษุทนต์ติ ตุนุหิมาสินิ
นิษุทนต์ติ พนุภาณินิ
मितภาณิมปิ นิษุทนต์ติ
นตติ โลกเ อนินุทติโต.^๑

อวณฺเณ อคฺเณ นิษุทา
ครหา อยโสปี จ
อสิโลกิ อกิตติ จ
อสิลาสมา จ อตฺถติ.

นนุท สมิตฺธิยิ. อกมฺมิกายิ^๒ ชาติ.
นนุทติ ปุตฺเตหิ ปุตฺติมา.^๓ นนุทาย นฺน
มรณน^๔ นนุทสิ สิริวาทน. นนุทนํ
วณฺ^๕ อภิสทฺทโยเค ปนายิ สกมฺมโกปิ :

นิติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **กุจฉา**
(นิษุทา, ติเตียน). **กุจฉา ศัพท์** ใช้ใน
อรรถแห่ง **ครห** (นิษุทา, ตำนนิ, ติเตียน).
นิษุทติ (ย้อมนิษุทา, ย้อมตำหนิ, ย้อม
ติเตียน). **นิษุทา** (การนิษุทา, การตำหนิ,
การติเตียน).

ดูกรอตุลละ การนิษุทาและการ
สรรเสริญนี้มีมาแต่โบราณ มิใช่
เพิ่งจะมีเดี๋ยวนี้ คนนั่งนิ่งก็ถูก
นิษุทา คนพูดมาก ก็ถูกนิษุทา
ถึงคนพูดไม่มากไม่น้อย ก็ถูก
นิษุทา คนไม่ถูกนิษุทาไม่มีในโลก.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของนิษุทา

(ศัพท์ที่มีความหมายว่านิษุทา มี
ดังนี้) อวณฺเณ อคฺเณ นิษุทา
ครหา อยส อสิโลกิ อกิตติ
อสิลาสมา อตฺถติ.

นนุท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **สมิตฺธิ**
(สมบุรณฺ, เพลิดเพลิน, พอใจ, ยินดี).
ชาตินี้ เป็นอกัมมิกชาติ ตัวอย่างเช่น
นนุทติ ปุตฺเตหิ ปุตฺติมา (คนมีบุตรยอม

^๑ พ.ธ. ๒๕/๒๗/๔๕.

^๒ ฉ.อ. อกมฺมิกา.

^๓ ส.ส. ๑๕/๙/๑๕๗, พ.ศ. ๒๕/๒๙๕/๓๓๑.

^๔ พ.ชา. ๒๘/๖๖๙/๒๔๒.

^๕ พ.ชา. ๒๗/๑๒๓๕/๒๕๗.

อภิณนุทนต์ อาคต^๑ นามินนุทนต์
มรณ^๒.

เพลิดเพลินด้วยบุตรทั้งหลาย). นนุทนาย
นูน มรณน นนุทลี สิริวาหน (ข้าแต่
พระเจ้าสิริวาหนะ พระองค์คงทรงยินดี
ด้วยการทิวงคตของพระนางนั้นทาเทวี
เป็นแน่). นนุทน์ วณ (พระราชอุทยาน
นั้นทวัน). ก็ นนุท ธาตุนี้ เมื่อมี อภิ
อุปสรรคเป็นบทหน้า ย่อมกลายเป็น
สกัมมธาตุ บ้าง. ตัวอย่างเช่น อภิณนุท-
นต์ อาคต (ยอมต้อนรับบุคคลผู้มา
เยี่ยม). นามินนุทนต์ มรณ (ยอมไม่ต้อง
การความตาย).

สิริว รูปินี ทิสวา
นนุทิต์ อาสี ต์ กุล
เตน นนุทาทิ เม นาม
สุนุทริ ปวริ อหุ.^๓

ราชสกุล (ของพระเจ้าสุทโธทนะ)
นั้น เห็นดิฉันมีรูปงามตามบุณ
บารมีเก่า จึงพากันชื่นชม เพราะ
ฉะนั้น ดิฉันจึงมีนามว่านั้นทา
เป็นผู้มีรูปลักษณะสวยงาม.

รมม เวพวัน เยน
น ทิฏจ สุกตาลย์
น เตน นนุทน์ ทิฏจ
อิตติ มณฺเฏ มหเสย.

ดิฉันสำคัญว่า พระมหาวิหาร
เวพวัน อันเป็นที่ประทับของพระ
สุคตเจ้า เป็นที่น่ารื่นรมย์ ผู้ใด
ยังไม่ได้เห็น ก็จัดว่า ผู้นั้นยังไม่ได้
เห็นนั้นทวัน.

^๑ พ.ธ. ๒๕/๒๖/๔๔.

^๒ พ.เถร. ๒๖/๒๙๕/๒๙๙, ๓๗๗/๓๕๗. นามินนุทามิ.

^๓ พ.อป. ๓๓/๑๖๕/๓๔๔. สุนุทรา ปวรา อห.

เยน เวฬุวัน ภิฏัจ
 นรนนุทนนุทน์
 สุภิฏัจ นนุทน์ เตน
 อมรินุทสุนุทน์^๑

จทิ หิลาทเน ทิตฺติยญจ.
 หิลาทน์ สุขน์. ทิตฺติ โสภา. จนุทติ.
 จนุทโน, จนุโท.

เอตฺถ จ จนุทนฺตฺสปี อเนกานิ
 นามานิ : จนุทน์, คนุทธสาโร, มลยช,
 สุวณฺณจฺนุทน์, หริจฺนุทน์, รัตตจฺนุทน์,
 โคสีตจฺนุทน์.

จฺนุทยติ หิลาทยติ สิตฺคุณ-
 สมฺภูตํ สุตฺตํ ปฺลิวํ ฐปฺสเมนุตํ
 สุขํ อุปฺปาเทตฺติ **จฺนุทน์**. **จฺนุโท**ติ
 โสโม, โสปี จฺนุทยติ หิลาทยติ
 สิตฺคุณสมฺปตฺติยา อตฺตโน ปภาย

พระมหาวิหารเวฬุวัน เป็นที่เพลิด-
 เพลินของนรชน ผู้ใดได้เห็นแล้ว
 นับว่าผู้นั้นได้เห็นนันทวัน อันเป็น
 ที่เพลิดเพลินของท้าวอมรินทร.

จทิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หิลาทน
 (เป็นสุข, ให้เกิดสุข), และใช้ในอรรถแห่ง
ทิตฺติ (ส่องสว่าง, สวยงาม, รุ่งเรือง).
 การให้เกิดความสุขชื่อว่า หิลาทน. ความ
 ส่องสว่าง, ความสวยงาม, ความรุ่งเรือง
 ชื่อว่า ทิตฺติ. จนุทติ (ย่อมส่องสว่าง).
 จนุทโน (แก่นจันทน์). จนุโท (พระจันทร์).

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของแก่นจันทน์

ก็บรรดาบทเหล่านี้ แม้แก่นจันทน์
 มีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ : จนุทน, คนุทธสาร,
 มลยช, สุวณฺณจฺนุทน, หริจฺนุทน,
 รัตตจฺนุทน, โคสีตจฺนุทน.

วิเคราะห์ จนุทน - จนุท ศัพท์

ชื่อว่า จนุทน เพราะอรรถว่า ให้
 เกิดสุข คือ ส่องสว่าง ได้แก่ ดับความ
 เกรี้ยวของเหล่าสัตว์ ก่อให้เกิดความสุข
 เพราะเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ คือ
 ความเย็น. บทว่า **จนุโท** ได้แก่ โสโม

^๑ พ.อ. ๓๓/๑๕๘/๓๐๕.

สตदानัน ปรีพำหิ วุปลเมนุโต สุขิ
อุปุปาเทตีติ จनुโทติ วุจติ.

(พระเจ้าจันทร์), แม้พระเจ้าจันทร์นั้น ท่าน
ก็เรียกว่า จนุท เพราะอรรถว่า ให้เกิด
สุข คือ สองสว่าง ได้แก่ ดับความ
เร้าร้อนของเหล่าสัตว์ ก่อให้เกิดความสุข
ด้วยรัศมีของตน เพราะเพียบพร้อม
ด้วยคุณสมบัติคือความเย็น.

อถวา จनुทติ ทิปุปติ สิริยา
วิโรจตีติ จनुโท. อาคมภูจกถาสู ปน
“จनुท ชเนตีติ จनुโท”ติ^๑ วุตต.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า จนุท เพราะ
อรรถว่า ย่อมให้เกิดสุข คือ รุ่งเรือง ได้แก่
รุ่งโรจน์ด้วยสิริ. ส่วนที่มาในอรรถกถา
พระไตรปิฎก พระอรรถกถาจารย์ กล่าว
ว่า ชื่อว่า จนุท เพราะอรรถว่าให้เกิด
ความพอใจ.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของพระเจ้าจันทร์

ตสฺสาปี อเนกานิ นามานิ :

แม้พระเจ้าจันทร์นั้น มีชื่อหลายชื่อ
ดังนี้ :

จनुโท นกฺขตฺตราชา จ
อินฺทุ โสโม นิสากโร
จनुทิม่า มา นิสานาถ
โอสธิโส นิสापติ.

จनुท นกฺขตฺตราชา อินฺทุ โสโม
นิสากโร จनुทิม่า มา นิสานาถ
โอสธิโส นิสापติ.

^๑ ที.ปา.อ. ๖/-/๘๒.

อุฬาราช สสงโก จ
หิมรสิ สสีปี จ
ทวิษราช สสธโร
ตาราปติ หิมส์ จ.

อุฬาราช สสงก หิมรสิ สสี ทวิษ-
ราช สสธ ตาราปติ หิมส์.

กุมทพนธโว เจว
มิกงโก จ กลานินิ
สุธส์ วิธ ปิยส-
รสุมิ เจว ขปากโร^๑
นุกขตเตสเ จ ราชนี-
กโร สุพภัส เอว จ.

กุมทพนธ มิกงก กลานินิ สุธส์
วิธ ปิยสรสุมิ ขปากร นุกขตเตส
ราชนีก รสุภัส.

ตทิ เจตาย. ตนุทติ. ตนุที.

ตทิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง เจตา
(กำหนด, คิด, รู้, จงใจ). ตนุทติ
(ยอมกำหนด). ตนุที (การกำหนด).

กทิ กลทิ อวหानะ โรทเน จ.
กนุทติ, ปกุกนุทติ. ปกุกนุทุ, กนุทนุโต,
กลนุทโก.

กทิ กลทิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
อวหาน (เรียก, ร้องเรียก), และใช้ใน
อรรถแห่ง โรทน (ร้องให้, คร่ำครวญ).
กนุทติ (ยอมร้องเรียก, ยอมคร่ำครวญ),
ปกุกนุทติ (ยอมร้องเรียก). ปกุกนุทุ
(คร่ำครวญแล้ว). กนุทนุโต (คร่ำครวญ
อยู่), กลนุทโก (กระรอก, กระแต).

กลิติ ปริเทวเน. กลินุทติ.

กลิติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปริเทวน
(คร่ำครวญ, ร่ำไร). กลินุทติ (ยอม
คร่ำครวญ).

^๑ อ. ขมากโร.

โขท ปฎิมาเต. โขทติ.

โขท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปฎิมาต (ฆ่า, ประหาร, ตี, กระทบกระทั่ง). โขทติ (ย้อมกระทบกระทั่ง).

ขนุท คติไสสเนสุ. ขนุทติ.
ขนุโท. ขนุโท นาม เอโก เทโว, โย
"กุมารโ สตุติธโร"ติ ๑ วุจจติ.

ขนุท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป), ไสสน (แห่ง, ผาก). ขนุทติ (ย้อมไป). ขนุโท (พระขันธกุมาร). เทพเจ้าองค์หนึ่งซึ่งเรียกกันว่ากุมาร และ สัตติธระ ชื่อว่า ขันทะ.

ขุทิ อาปวณ.^๑ ขุฑุทติ.

ขุทิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อาปวณ (บริสุทธิ์, ผุดผ่อง). ขุฑุทติ (ย้อมผุดผ่อง).

สิทิ สัตติเย. สัตติยํ สัตติภาโว.
สินุทติ. ไสสินุโท, ไสตตุโต.^๒

สิทิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สัตติย (เย็น). ความเย็น ชื่อว่า สัตติย. สินุทติ (ย้อมเย็น). ไสสินุโท (ความเย็น), ไสตตุโต (ความร้อน).

วนุท อภิวาทนฤตีสสุ. วนุทติ;
อภิวนุทติ. อภิวนุทนา, วนุทนํ, วนุทโก.

วนุท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อภิวาทน (กราบ, ไหว้ = อภิวาท), ฤติ (ชมเชย). วนุทติ (ย้อมไหว้, ย้อมชมเชย), อภิวนุทติ (ย้อมกราบไหว้). อภิวนุทนา (การกราบไหว้), วนุทนํ (การไหว้), วนุทโก (ผู้ไหว้).

^๑ ฉ. อาปวณ.

^๒ ม.ม. ๑๒/๑๘๓/๑๕๙, พ.ชา. ๒๗/๙๔/๓๐.

เอตถ ปน **วณฺหตีติ** ปทสฺส
 นมฺสฺสตี โถเมตี วาตี อตฺถเ. ตถา หิ
 สุตฺตฺนุตฺตฎีกากาโร "วณฺหเตตี วณฺหามิ
 โถเมมิ วา"ตี^๑ อาน.

ภทฺติ กลฺลาณเ **ไสชียเ** จ.
 กลฺลาณํ กลฺยาณํ, **ไสชียํ** สุขิโน ภาวเ,
 สุขมิจฺเจวตฺถเ. ภนฺหตี. ภนฺหโก, ภทฺโท,
 ภทฺโร.

มทฺติ **มุตฺติ**โมทมทสฺสปนคตีสฺ.
 มนฺหตี. มนฺโท.

เอตถ ปน **มนฺโทตี** อญฺญาณปี
 พาลทวารโกปี วุจฺจตี. ตตฺถ อญฺญาณปี
 มนฺหตี อญฺญาณภาเวน อปฺปสํสิตพฺพมฺปิ
 ปุคฺคํ โถเมตีติ **มนฺโท**. มนฺหตี
 อโมทิตพฺพญฺจาเนปี **โมทตีติ** **มนฺโท**.

ก็บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วณฺหตี**
 ความว่า ย่อมนมัสการ หรือย่อมชมเชย.
 จริงอย่างนั้น อาจารย์ผู้รจนฎีกา
 พระสูตรกล่าวว่า บทว่า **วณฺหเต** ได้แก่
 ย่อมไหว้ หรือย่อมชมเชย.

ภทฺติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **กลฺลาณ**
 (ดี, งาม), และใช้ในอรรถแห่ง **ไสชีย** (สุข,
 สบาย, สําราญ). ความงาม ชื่อว่า
กลฺลาณ, ภาวะแห่งบุคคลผู้มีสุข ชื่อว่า
ไสชีย, อธิบายว่าความสุข. **ภนฺหตี** (ย่อม
 งาม, ย่อมเป็นสุข). **ภนฺหโก**, **ภทฺโท**,
ภทฺโร (เจริญ, ดีงาม, เป็นสุข).

มทฺติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **มุตฺติ**
 (ชม, ชมเชย). **โมท** (เพลิน, เพลิดเพลิน),
มท (ประมาท, หลงลืม), **สฺสปน** (หลับ),
คตฺติ (ไป). **มนฺหตี** (ย่อมชมเชย). **มนฺโท**
 (คนหัวทึบ, เด็กอ่อน).

วิเคราะห์ มนฺท ศัพท์

ก็ในที่นี้ คนไม่มีความรู้ (อญฺญาณ) ก็ดี
 เด็กอ่อน (พาลทวารโก) ก็ดี ท่าน
 เรียกว่า **มนฺท**. บรรดาบท ๒ บทนั้น
 คนไม่มีความรู้ ได้ชื่อว่า **มนฺท** เพราะ
 อรรถว่าเพลิดเพลิน คือ ชมเชยบุคคลแม้

^๑ น. สีสขนฺธวคฺฎีกา. ๑/๑๐.

มนุทติ ทานสีลาทิปุลญกิริยาสุ ปมชช-
 ตีติ มนุโท. มนุทติ อุตฺตโน จ ปเรสญจ
 หิตาหิตํ อจินฺเตนฺโต ขาทนีย-
 โภชนียาทีหิ อุตฺตโน กายํ สญฺชาตเมทํ
 กุรฺมาโน สุปฺตีติ มนุโท. มนุทติ อยฺตุตฺ
 ปเรสํ กิริยํ ติฏฺฐาณฺคฺติอาปชฺชเนน
 คจฺฉติ คณฺหาตีติ มนุโท. อถ วา
 มนุทติ ปุณฺปฺปุณฺํ ปฏฺิสนฺธิคฺคหณฺวเสน
 คพฺภํ คจฺฉตีติ มนุโท. วุตฺตญฺหิ
 ภควตา “ปุณฺปฺปุณฺํ คพฺภมฺเปติ มนุโท”ติ.”
 พาลทาวโก ปน มนุทติ ยุตฺตายุตฺตม-
 ชานนฺโต อุตฺตานเสยฺยํ ปริวตฺตนเสยฺยํ
 วา สุปฺตีติ มนุโท.

ผู้ไม่ควรชมเชยด้วยความโง่เขลา. ชื่อว่า
 มนุท เพราะอรรถว่าเพลิดเพลิน คือ ยินดี
 แม้ในที่ไม่ควรเพลิดเพลิน. ชื่อว่า มนุท
 เพราะอรรถว่า เพลิดเพลิน คือ ประมาท
 ในการบำเพ็ญบุญมีการให้ทานและรักษา
 ศีลเป็นต้น. ชื่อว่า มนุท เพราะอรรถว่า
 ย่อมเพลิดเพลิน คือ ไม่คำนึงถึงสิ่งที่เป็น
 ประโยชน์แก่กุศล และไม่แก่กุศลทั้งของตน
 เองและของผู้อื่น ปล่อยร่างกายของตนให้
 เกิดไขมันด้วยของเคี้ยวและของบริโภค
 เป็นต้น หลับอยู่. ชื่อว่า มนุท เพราะ
 อรรถว่าย่อมเพลิดเพลิน คือ ถึง ได้แก่
 ถือเอาอากัปกิริยาที่ไม่เหมาะสมของชน
 เหล่าอื่น โดยการถือเอาเป็นแบบอย่าง.
 อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า มนุท เพราะอรรถว่า
 ย่อมเพลิดเพลิน คือ ย่อมไปเกิดในครรรค์
 ด้วยอำนาจการถือเอาปฏิสนธิแล้ว ๆ
 เล่า ๆ. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มี-
 พระภาคตรัสไว้ว่า ปุณฺปฺปุณฺํ คพฺภมฺเปติ
 มนุโท (คนโง่เขลาย่อมเกิดในครรรค์อยู่
 ร่ำไป). ส่วนเด็กอ่อน ได้ชื่อว่า มนุท
 เพราะเพลิดเพลิน คือ ไม่รู้สิ่งที่ดีและไม่
 ไม่ควร และชอบนอนหงายหรือชอบนอน
 กิ้งไปมา.

ตถา หิ .

โนนิตสุขุมาลัม มัม
 ชาตปลุลวโกมลัม
 มนุหัม อุตตตานสยนัม
 ปิสาจภยตชชิตา
 ปาทมฺมุเล มเหสิสุส
 สาเยสุ ทินมานสา
 อิทํ ททาม เต นาท
 สรณัม โหหิ นายกาตี^๑

วุตตี

อิตติ อุตตตานสยนโต ปฏฺจาย ยาว
 มนุททสกัม, ตาว “มนุโท”ติ “ทารโก”ติ
 ทฏฺจพฺโพ. อปฺปตฺตถวาทโกปิ ปน มนุท-
 สทฺโท โหติ, โส ปาฏิปทิกตฺตา อธิ
 นาธิปฺเปโต, อถ วา มนุทติ อปฺปภาเวน
 คจฺฉติ ปวตฺตตีติ นิปฺพนฺนปาฏิปทิก-
 วเสนปี คเหตุพฺโพ.

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้ ดังนี้ :

มารดาบิดาของเรา ถูกปีศาจ
 คุกคาม มีใจหวาดกลัว จึงให้
 เราผู้ละเอียดอ่อนเหมือนเนยชั้น
 นุ่มนิ่ม เหมือนใบไม้อ่อน ๆ ซึ่ง
 ยังนอนหงายให้นอนลงแทบบาท-
 มุลของพระผู้ทรงแสวงหาคุณอัน
 ยิ่งใหญ่ กราบทูลว่า ข้าแต่พระ
 โลกนาถผู้เป็นนายก พวกหม่อมฉัน
 ขอถวายทารกนี้แต่พระองค์ ขอ
 พระองค์ จงทรงเป็นที่พึ่งของเรา
 ด้วยเถิด.

สรุปว่า เด็กอ่อนตั้งแต่นอนหงาย
 จนถึงวัย ๑๐ ขวบ พึงเห็นว่า มนุท ว่า
 ทารก. ส่วน มนุท ศัพท์ที่บังความหมาย
 ว่า อปฺป (เล็กน้อย), มนุท ศัพท์นั้น
 ท่านไม่ประสงค์เอาในที่นี้ เพราะเป็น
 อนิพฺพนฺนปาฏิปทิกบท, อีกนัยหนึ่ง มนุท
 ศัพท์ พึงถือเอา แม้ด้วยอำนาจแห่ง
 นิพฺพนฺนปาฏิปทิกบทว่า ย่อมเพลิดเพลिन
 คือ ไป ได้แก่ เป็นไปโดยความเป็นของ
 เล็กน้อย.

^๑ พ.ช. ๓๓/๑๒๒/๑๘๔.

มุต หสฺเส. หสนํ หสฺโส^๑ ตฎฺฉิ.
โมทติ, ปโมทติ.^๒ สมฺโมทติ. สมฺโมทโก.^๓
สมฺโมทมานา คจฺฉนฺติ.^๔ มุทิตา. มุทา.

หท กริโสสฺสคฺเค. กริโสสฺสคฺโค
นาม กริสฺส ออสฺสชฺชนํ วิสฺสชฺชนํ.
หทติ. อุหทติ. หทโน.

เอตถ จ “เยสํ โน สนฺนเต ทารกา
อุทฺทนฺติปิ อุมฺมิหนฺติปิ”ติ^๕ อัย ปาพิ
นิทฺสสนํ, ตตฺร อุทฺทนฺติปิติ วจฺจมฺปิ
กโรนฺติ. อุมฺมิหนฺติปิติ ปสฺสาวมฺปิ
กโรนฺติ. ปจฺฉิมปทฺสฺสตฺถมิห เสจเนติ
ธาทฺวเสน ทฎฺฉพฺโพ. อัย ปน จฺราทิ-
คณฺเปี วตฺตติ ทฺวิคณฺิกตฺตา. อิมสฺสมิณฺหิ

มุต ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง หสฺส
(รื่นเริง, บันเทิง, ยินดี). ความรื่นเริง
ชื่อว่า หสฺส ได้แก่ ความยินดี. โมทติ
(ย่อมรื่นเริง), ปโมทติ (ย่อมบันเทิง).
สมฺโมทติ (ย่อมพลอยบันเทิง). สมฺโมทโก
(ผู้พลอยบันเทิง). สมฺโมทมานา คจฺฉนฺติ
(พลอยบันเทิงไปอยู่). มุทิตา (ความ
พลอยยินดี). มุทา (ความพลอยยินดี).

หท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กริโสส-
สคฺค (ถ่ายอุจจาระ). การถ่าย คือ
การปล่อยอุจจาระ ชื่อว่า กริโสสฺสคฺค.
หทติ (ย่อมถ่ายอุจจาระ). อุหทติ (ย่อม
ถ่ายอุจจาระ). หทโน (การถ่ายอุจจาระ).

ก็ใน หท ธาตุนี้ มีพระบาลีเป็น
ตัวอย่างว่า เยสํ โน สนฺนเต ทารกา
อุทฺทนฺติปิ อุมฺมิหนฺติปิ (สันถัดของพวกเรา
ถูกเด็ก ๆ ถ่ายอุจจาระรดบ้าง ถ่าย
ปัสสาวะรดบ้าง), บรรดาบทเหล่านั้น
บทว่า อุทฺทนฺติปิ ได้แก่ ถ่ายอุจจาระ
บ้าง. บทว่า อุมฺมิหนฺติปิ ได้แก่ ถ่าย

^๑ ฉ. หาสฺ หสนํ หาสฺ.

^๒ บ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๗.

^๓ ที.สี.อ. ๔/-/๔๒๖

^๔ บ.ฐา. ๒๗/๓๓/๑๑.

^๕ วิ.มหา. ๒/๘๖/๗๑.

จาเน “มุตเตติ โอิหเทติ จา”ติ^๑
 จริยาปิฎกปาปิปปเทโส นิตฺตสนฺ. ตตฺถ
 มุตเตตีติ ปัสสาวํ กโรติ. โอิหเทตีติ
 กรีสํ วิสฺสชฺเชติ.

อุท โมเท กีฬายญฺจ. อุทติ.
 อุทานํ.^๒ อุทคฺโค.

ตตฺถ อุทานนฺติ เกณญฺเจเน
 อุทานํ? อุทานนญฺเจเน. กิมิทํ อุทานนํ
 นาม? ปิตีเวคสมญฺจจาปีโต อุทาทาโร.
 ยถา หิ ยํ เตลาทิมินิตพฺพวตฺถุ
 มานํ คเหตุํ น สกฺโกติ, วิสฺสชฺชิตฺวา

ปัสสาวะบ้าง. อรรถของบทหลังพึงเห็น
 ด้วยอำนาจธาตุว่า มิห ธาตุ ใช้ในอรรถ
 แห่ง เสจน (ราด, รด, ไปรย, ประพรม).
 อนึ่ง หท ธาตุนี้ ยังมีใช้ในจฺรทิกณะ
 อีกด้วย เพราะเป็นทวิคณิกธาตุ (ธาตุ ๒
 คณะ). ก็ในฐานะนี้ มีข้อความจากพระ-
 บาลีจริยาปิฎกเป็นตัวอย่างว่า มุตเตติ
 โอิหเทติ จ (ย่อมถ่ายปัสสาวะ และย่อม
 ถ่ายอุจจาระ). ในพระบาลีนั้น บทว่า
 มุตเตติ ได้แก่ ย่อมถ่ายปัสสาวะ. บทว่า
 โอิหเทติ ได้แก่ ย่อมถ่ายอุจจาระ.

อุท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โมเท
 (บันเทิง, เพลิดเพลิน, ยินดี), และใช้
 ในอรรถแห่ง กีฬา (เล่น, เล่นหัว). อุทติ
 (ย่อมบันเทิง). อุทานํ (คำอุทาน, คำ
 ที่เปล่งออกด้วยความยินดี). อุทคฺโค
 (ผู้บันเทิง, ผู้ดีใจ).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุทานํ
 ถามว่า ชื่อว่า อุทาน เพราะอรรถว่า
 อะไร? ตอบว่า เพราะอรรถว่าเป็น
 ธรรมชาติที่เปล่งออก. ถามว่า คำที่ชื่อว่า
 อุทานนี้ เป็นอย่างไร? ตอบว่า ได้แก่

^๑ พุ.จริยา. ๓๓/๑๕/๕๗๒. โอิหเนติ.

^๒ พุ.ธ. ๒๕/๓๘/๗๓.

คจฺจติ, ตํ "อวเสโก"ติ วุจฺจติ. ยญฺจ
 ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สกฺโกติ, อชฺโฆตฺ-
 ฤติวฺวา คจฺจติ, ตํ "โอโฆ"ติ วุจฺจติ,
 เอมเมว ยํ ปิตฺติเวคสมฺภูจฺจาปิตํ วิตกฺก-
 วิปฺผารํ ททยํ สนฺธาเรตฺตํ น สกฺโกติ, โส
 อธิโก หุตฺวา อนฺโต อสฺนฺจหิตฺวา วจฺ-
 ทฺวาเรน นิกฺขมฺนฺโต ปฏฺิคฺคาหกนิรเปกฺโข
 อฺทหาหริวิเสโส "อฺทหานนฺ"ติ วุจฺจติ.^๑
 อฺทคฺโคติ สณฺชาตโสมนสฺโส.

คำพูดที่เปล่งขึ้นทันที ซึ่งตั้งขึ้นด้วยกำลัง
 แห่งปิตติ. เหมือนอย่างว่า วัตถุที่จะพึงดวง
 มีน้ำมันเป็นต้น อันใด ไม่สามารถเพื่อ
 จะรับการตวงได้ ก็ไหลออกไป, วัตถุนั้น
 ท่านเรียกว่า ส่วนเกิน. อนึ่ง น้ำใด ที่
 ไม่สามารถยึดเอาสระได้ ย่อมไหลไป
 ออกไป, น้ำนั้น ท่านเรียกว่า ห้วงน้ำ. ข้อนี้
 อันใด, ถ้อยคำใดตั้งขึ้นด้วยกำลังแห่งปิตติ
 แผ่ซ่านไปด้วยพลังแห่งวิตก ไม่สามารถ
 กลับใจห้ามไว้ได้, ถ้อยคำที่เกิดจากพลัง
 แห่งวิตกนั้น เป็นส่วนเกิน ไม่สามารถ
 ที่จะดำรงอยู่ภายใน เปล่งออกทาง
 วจฺทวาร ไม่คำนึงถึงผู้รับ เรียกว่า อฺทหาน
 ฉะนั้นนั้นเทียว. บทว่า อฺทคฺโค ได้แก่
 ผู้บังเหิงใจ.

กฺท ชฺท คฺท กิฬายเมว.
 โภทติ. โฆทติ. โคทติ.

กฺท ชฺท คฺท ชาติ ใช้ในอรรถ
 แห่ง กิฬาย (เล่น). โภทติ. โฆทติ. โคทติ
 (ย่อมเล่น).

สฺท ปคฺมรณ. สฺทติ. สฺตฺตํ.^๒
 สฺทโท. รณฺโณ สฺททา มหานเส.^๓

สฺท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปคฺมรณ
 (หลัง, ขยาย, แสดง). สฺทติ (ย่อมหลัง).
 สฺตฺตํ (สูตร = พระไตรปิฎก), สฺทโท
 (พ่อครัว). ตัวอย่างเช่น รณฺโณ สฺททา

^๑ พ.อุ.อ. ๑๙/-/๑.

^๒ ที.ส.อ. ๔/-/๒๓๔, อภิ.ส.อ. ๔๖/-/๒๔๓, วิ.มหาวิภค.อ. ๑/-/๓๓๙.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๒๑๑/๘๑.

เอตถ จ สุตตฺตฺนฺติ สุตฺติ เณฺ
 วย ชีริ อตฺถ ปคฺชฺราเปตีติ สุตฺตํ,
 เตปิฏกํ พุทฺทพฺพจฺนํ. สกมฺมิกธฺาตุตฺตา ปน
 “ปคฺชฺราเปตี”ติ การิตวเสน อตฺถ
 กเถตุํ ลพฺภติ. ตถา हि “กโรตี”ติ ปทสฺส
 “นิปฺผาเทตี”ติ อตฺถ กเถตุํ ลพฺภติ.

สุโทติ ฆตฺตกาโร. โย “อาฟาริโก,
 โอิทนิโก, สุปกาโร, รสโก”ติ จ วุจฺจติ.
 สุตฺติ “เอวญฺเจวญฺจ กเต ชาทนียํ วา
 โภชนียํ วา สุกนฺธํ มนาปี สุรสญฺจ
 ภวิสฺสตี”ติ รนฺธนฺกิริยา ย สุกุสฺลตาย รสํ
 ปคฺชฺราเปตี อภินิพฺพตฺเตตีติ สฺโท.

มหานเส (พ่อครัวของพระราช ในโรง
 ครัวใหญ่).

วิเคราะห์ สุตต ศัพท์

ก็ในที่นี้ บทว่า สุตตํ มีวิเคราะห์
 ว่า ชื่อว่า สุตต เพราะอรรถว่าหลัง คือ
 ให้หลังออกซึ่งประโยชน์ทั้งหลาย เหมือน
 แม่โคนมหลังรินน้ำนม ฉะนั้น, ได้แก่
 พระพุทธพจน์ คือ พระไตรปิฎก. ก็เพราะ
 สุต ฐาตุนี้ เป็นสกัมมิกฐาตุจึงได้
 ความหมาย เพื่อจะอธิบายด้วยอำนาจ
 บทที่ลงการิตปัจจัยว่า ปคฺชฺราเปตี. จริง
 อย่างนั้น บทว่า กโรตี (ยอมทำ) ย่อม
 ได้ความหมาย เพื่อจะอธิบายด้วยบทว่า
 นิปฺผาเทตี (ยอมให้สำเร็จ) ได้.

วิเคราะห์ สุต ศัพท์

บทว่า สฺโท ได้แก่ พ่อครัว (คน
 ทำอาหาร) ซึ่งเรียกได้อีกว่า อาฟาริโก,
 โอิทนิโก, สุปกาโร, รสโก. ชื่อว่า สฺโท
 เพราะอรรถว่าหลัง คือ ให้รสหลังออก
 ได้แก่ ให้เกิด เพราะเป็นผู้ฉลาดในวิธีการ
 ประุงว่า เมื่อเราทำ(ประุง)อย่างนี้ และอย่าง
 นี้แล้ว ชาทนียะกัตี โภชนียะกัตี จะมีกลิ่น
 ดีและมีรสชาติดีน่าพอใจ.

รหท อพฺยตฺตสทฺท. รหทติ.
รหโท.

หิลาทิ สุขฺ ๑. จกาโร ปุพฺพตฺตา-
เปกฺขโก. หิลาทติ. หิลาทนฺ, หิลาทิ,
เมตฺตาสหายกตสฺตฺตมหาลิลาทิ.

สทฺท กุจฺฉิตฺ สทฺท. สทฺทติ.

มิตฺ สินฺเนเห. สินฺเนโห นาม
วสาสงฺขาโต สินฺเนโห ปิตฺติสินฺเนโหติ ทฺวิโร.
อิธ ปน วสาสงฺขาโต สินฺเนโห อธิปฺเปโต,
เมทติ. เมโท.

รหท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
อพฺยตฺตสทฺท (ออกเสียงไม่ชัดเจน, ร้อง),
รหทติ (ย่อมร้อง). รหโท (มีเสียง =
ห้วงน้ำ).

หิลาทิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สุข
(สุข, สบาย, สำราญ), และใช้ในอรรถแห่ง
ปคฺฆรณ (หลังออก). ๑ อักษรมุ่งหมาย
เอาอรรถแห่ง ปคฺฆรณ. หิลาทติ (ย่อม
สบาย, ย่อมหลังออก). หิลาทนฺ (ความ
สำราญ, การหลัง), หิลาทิ (ความ
สำราญ), เมตฺตาสหายกตสฺตฺตมหาลิลาทิ
(การหลัง คือ ความสุขสำราญ
อันใหญ่หลวงของสัตว์อันเกิดจากจิตที่มี
เมตตาเป็นมิตรสหาย).

สทฺท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง กุจฺฉิต-
สทฺท (ออกเสียงน่าเกลียด). สทฺทติ
(ย่อมออกเสียงน่าเกลียด).

มิตฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สินฺเน
(เหนียว, เป็นยาง, เปี้ยกชุ่ม). ธรรมดา
ว่า สินฺเนห มี ๒ ประเภท ได้แก่ สินฺเนหะ
กล่าวคือไขมัน และสินฺเนหะคือความรัก.
แต่ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาสินฺเนหะ
กล่าวคือไขมัน, เมทติ (ย่อมอิมเอิบ).
เมโท (ไขมัน).

เอตถ จ เมทตีติ เมทสहितो ภवति
 อयं ปุริโสติ อตฺถ. เมโท^๑ นาม ภูลลส
 สกลสรวิ ผลิตฺวา กีสลล ชงฺขมฺมสาทีน
 นิสฺสา ย จิตฺ ปตฺถินฺนสินฺเห, โส วรรณ
 หลิทฺทวณฺโณ หิตฺ. การิตฺ : “เมเทติ
 เมทยตี”ติ รูปานิ. ตถา हि “เต อิมํ กายं
 พลํ คาเหนติ นาม พुरुเหนติ นาม
 เมเหนติ นามา”ติ^๒ ปาฬิ ทิสฺสตี.
 ตตฺถ เมเหนตีติ สญฺชาตเมท
 กโรนตีติ^๓ อตฺถ. อิมิสฺสา ปน ชาติยา
 ทิวาทิคนํ ปตฺตาย ปิตฺติสินฺเหตฺถ
 “เมชฺชตี”ติ สฺทฺธกตฺตฺรูปิ ภวติ. จฺราทิกนํ
 ปน ปตฺตาย “เมเทติ เมทยตี”ติ สฺทฺธ-
 กตฺตฺรูปานิ ภวन्ตีติ ทฺฐจฺพฬิ.

สิท โมจเน. สิทติ. เสโท.

ก็ในที่นี้ บทว่า เมทติ ความว่า
 บุรุษนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยไขมัน. ไขมัน
 ที่แผ่ไปทั่วร่างกายของคนอ้วน อาศัย
 อวัยวะบางส่วนมีเนื้อปลีแข็งเป็นต้นของ
 คนผอม ชื่อว่า เมทะ, ไขมันนั้นว่าโดยสี
 มีสีคล้ายขมิ้น. เมื่อลงการิตปัจจัย จะมี
 รูปว่า เมเทติ, เมทยติ. จริงอย่างนั้น ย่อม
 ปราบกฏพระบาลีว่า เต อิมํ กายं พลํ
 คาเหนติ นาม พुरुเหนติ นาม เมเหนติ
 นาม (พวกเดียรถีย์เหล่านั้น ชื่อว่าพากัน
 บำรุงร่างกายนี้ให้มีกำลัง เจริญ อ้วน
 พีขึ้น ๆ). ในพระบาลีนั้น บทว่า เมเหนติ
 ความว่า สะสมไขมัน. นักศึกษาพึงทราบ
 ว่า ก็เมื่อธาตุนี้เป็นทิวาทิคนะ จะมีรูป
 กิริยาสุทธกัตตฺวาจกฺว่า เมชฺชตี ใช้ใน
 อรรถแห่ง ปิตฺติสินฺเห (ความรัก, เยื่อใย).
 แต่เมื่อธาตุนี้ เป็นจฺราทิกนะ จะมีรูป
 กิริยาสุทธกัตตฺวาจกฺว่า เมเทติ, เมทยติ
 (ย่อมรักใคร่, ย่อมเยื่อใย).

สิท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง โมจเน
 (เปลื้อง, ปลด, หลุดไป). สิทติ (ย่อม
 เปลื้อง). เสโท (เห็งอ).

^๑ อภ.วิ.อ. ๔๗/-/๑๐๘.

^๒ ม.ม. ๑๒/๔๐๗/๔๓๙.

^๓ ม.จ.อ. ๘/-/๔๗๒. ปฎิเจ ปสฺสตีตฺตฺพฬิ.

สนท ปสวเน. ปสวานิ สนทนิ
อวิจเฉทปฺปวตฺติ. สนทติ อุกกั. มหนฺโต
ปฺญญาภิสนฺโท.^๑

สนท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปสวณ
(ไหลออก, ไหลไป, หลังไหล). ความไหล
ไป ชื่อว่า ปสวณ ได้แก่ ความเป็นไป
ไม่ขาดสาย. สนทติ อุกกั (น้ำย่อมไหล
ไป). มหนฺโต ปฺญญาภิสนฺโท (การหลัง
ไหลแห่งบุญอันใหญ่).

เอตฺถ จ ปฺญญาภิสนฺโทติ
ปฺญญาปฺปวาโห. ปฺญญาภิสนฺโทติ
ยฺยชฺชติ.

ก็ในที่นี้ บทว่า ปฺญญาภิสนฺโท
ได้แก่ กระแสแห่งบุญ. การจะกล่าวว่
ปฺญญาภิสนฺโท (สายธารแห่งบุญ) บ้าง ก็
เหมาะสม.

มทฺท มทฺทเน. มทฺทติ, ปมทฺทติ.
मारसेनपฺมทฺทโน.^๒ กณฺฎกั มทฺทติ.^๓

มทฺท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง มทฺทน
(เหยียบ, ย่ำ, ขย่ำ, ย่ำยี). มทฺทติ (ย่ำ
ย่ำยี). ปมทฺทติ (ย่ำย่ำยี). มารเสนป-
ปมทฺทโน (ผู้ย่ำยีมารและเสนามาร).
กณฺฎกั มทฺทติ (ย่ำเหยียบหนาม).

กทิ เวลฺมเพ. วิลฺมพภาโว
เวลฺมโพ. กนฺทติ.

กทิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เวลฺมพ
(ห้อยย้อย, ชักช้า). ภาวะที่ห้อยย้อย
ชื่อว่า เวลฺมพ. กนฺทติ (ย่ำห้อยย้อย).

กท อวฺหानเน โรทเน จ. กทติ.

กท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อวฺหาน
(เรียก, ร้องเรียก), และใช้ในอรรถแห่ง

^๑ อญ.จตุกก. ๒๑/๕๑/๗๑.

^๒ พ.ศ. ๒๕/๓๗๗/๔๔๕. มทฺทติโต กามกณฺฎโก.

^๓ พ.ศ. ๒๕/๗๐/๑๐๗. ปิฎฺฐเจ ปสฺสิตพฺพ.

ฉติ อุชฺฌเน.^๑ ฉนฺทติ.

สท สาทเน. สทติ. อสุสาโท.

สีท วิสธณคตฺยาวสานเนสุ.
 วิสธณํ วิปฺผธณํ. คตฺยาวสานํ คมนสฺส
 อวสานํ โอสานํ อภาวธณํ, นิสฺสทนนฺติ
 อตฺถโธ. สีทติ, ลาพฺพุนิ^๒ สีทนนฺติ. สํสีทติ,
 อวสีทติ โอสีทติ, นิสฺสีทติ, ปสีทติ,
 วิปฺปสีทติ. ปสาโท. ปสนฺนโน. วิปฺปสนฺนโน.
 ปสาทโก. ปสาทิโต. ปาสาทโ. โอสีทาปโก.
 กุสีโต. อาสีโน. นิสฺสินฺโน.^๓ นิสฺสินฺนโก.
 สนฺนนิสีเวสุ ปกฺกขิสฺสุ.^๔ นิสฺสทन्नํ, นิสฺสินฺนํ.
 นิสฺชชฺชา. โคณิสาทโ, อุปนิสา. สีเทติ.
 สีทยติ. สีทาเปติ. สีทาปยติ. ปสาทเทติ.
 นิสฺสทิตฺตุ. นิสฺสทาเปตฺตุ, นิสฺสาเทตฺตุ, นิสฺสทาเปติ,
 นิสฺสทาเปตฺตฺวา. อุจฺจงฺเค มํ นิสฺสาเทตฺตฺวา

โรทน (ร้องไห้, คร่ำครวญ). กทติ (ย่อม
 ร้องเรียก).

ฉติ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อุชฺฌเน
 (สละ, ทิ้ง). ฉนฺทติ (ย่อมสละ).

สท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สาทน
 (ยินดี, ชอบใจ, เพลิดเพลิน). สทติ
 (ย่อมยินดี). อสุสาโท (ความยินดี).

สีท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิสธณ
 (ชานไป, แผ่ไป), คตฺยาวสาน (สิ้นสุด
 แห่งการไป, นั่ง, จม). ความแผ่ชานไป
 ชื่อว่า วิสธณ. การสิ้นสุดคือการทำ
 การไปให้สิ้นสุด ชื่อว่า คตฺยาวสาน,
 ความว่า การนั่ง. สีทติ (ย่อมจม), ลาพฺพุนิ
 สีทนนฺติ (น้ำเต้าทั้งหลายย่อมจม). สํสีทติ
 (ย่อมจม), อวสีทติ (ย่อมจม), โอสีทติ
 (ย่อมจม), นิสฺสีทติ (ย่อมนั่ง), ปสีทติ
 (ย่อมแผ่ไปทั่ว, ย่อมเลื่อมใส), วิปฺปสีทติ
 (ย่อมแจ่มใส), ปสาทโ (ความเลื่อมใส).
 ปสนฺนโน (เลื่อมใสแล้ว). วิปฺปสนฺนโน
 (แจ่มใสแล้ว). ปสาทโก (ผู้เลื่อมใส).

^๑ ไป. อุชฺชเน.

^๒ ขุ.ชา. ๒๗/๗๗/๒๔. ลาพฺพุนิ.

^๓ ที.มหา. ๑๐/๒๗๕/๓๒๗.

^๔ ส.ส. ๑๕/๓๒/๑๐. สนฺนนิสีเนสุ ปกฺกขิสฺสุ.

ปีตา อตฺถานุสาสตี.^๑ นิสิตฺตฺวาติปิ
 ปาโจ. นิสิตฺตฺวา. นิสิตฺตฺวาน. นิสิตฺตฺน.
 นิสิตฺย. นิสิตฺยาน. สํสิตฺตฺวา. อวสิตฺตฺวา.
 โอสิตฺตฺวา.

ปสาทิตโต (เลื่อมใสแล้ว). ปาสาโท
 (ปราสาท). โอสิตฺทาปโก (ผู้ทำให้จม).
 กุสิตโต (คนเกียจคร้าน). อาสินโน (ผู้อยู่,
 นั่ง). นิสินฺนโน (นั่งแล้ว). นิสินฺนโก (ผู้นั่ง).
 สนฺนนิสฺสเวสฺส ปกฺขิสฺส (เมื่อฝูงนกจับกลุ่ม
 กันอยู่). นิสิตฺถนํ (การนั่ง, ที่นั่ง), นิสินฺนํ
 (การนั่ง). นิสชฺชชา (การนั่ง). โคนิสสาโท
 (ศุภณัฏฐมโค, โรงวัว), อุปนิสา (เหตุ).
 สิตฺเตติ, สิตฺถยติ (ย่อมทำให้จม). สิตฺทาเปติ,
 สิตฺทาปยติ (ย่อมทำให้จม). ปสาเทติ
 (ย่อมให้ผ่องใส). นิสิตฺตฺุ (เพื่อนั่ง).
 นิสิตฺทาเปตฺุ (เพื่อให้ นั่ง), นิสิตฺทาเทตฺุ
 (เพื่อให้ นั่ง), นิสิตฺทาเปติ (ย่อมให้ นั่ง),
 นิสิตฺทาเปตฺฺวา (ให้ นั่งแล้ว). อัจจฺจนฺเค มํ
 นิสิตฺทาเทตฺฺวา ปีตา อตฺถานุสาสตี (พระ
 ชนกทรงอุ้มเราให้นั่งบนพระเพลาแล้ว
 ตรัสสั่งข้อความ). พระบาลีว่า นิสิตฺตฺวา
 บ้าง. นิสิตฺตฺวา (นั่งแล้ว). นิสิตฺตฺวาน
 (นั่งแล้ว). นิสิตฺตฺน (นั่งแล้ว). นิสิตฺย
 (นั่งแล้ว). นิสิตฺยาน (นั่งแล้ว). สํสิตฺตฺวา
 (จมลงแล้ว). อวสิตฺตฺวา (จมลงแล้ว).
 โอสิตฺตฺวา (จมลงแล้ว).

^๑ พ.ท. ๒๘/๔๐๘/๑๕๖.

วิเคราะห์ กุสิต เป็นต้น

ตตถ กุสิตติ วิริเยนาธิคนุตพุพสุส
อตถสุส อลามโต กุจฉิตေနากาเรน
สีทตีติ กุสิตโต.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กุสิตโต
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า กุสิต เพราะ
อรรถว่าจมลง โดยอาการอันน่าเกลียด
เพราะไม่ได้ประโยชน์ ที่ตนควรได้
ด้วยความเพียร.

อถวา สยมปิ กุจฉิตေနากาเรน
สีทตี อญเยปิ สีทาเปติ ตํ นิสุสาย
อญเยสํ สีทนสุส สมุทวโตติ กุสิตโต.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า กุสิต เพราะแม้
ตนเองก็จมลง โดยอาการอันน่าเกลียด
ทั้งยังทำแม้ชนเหล่าอื่นให้จมลง เพราะ
เป็นเหตุให้ชนเหล่าอื่นจมลง เพราะอาศัย
เหตุนั้น.

ตถา हि वृत्तं :

จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค
ตรัสคาถาประพันธ์ไว้ ดังนี้ :

ปริตต์ กญฺจมารุชฺช
ยถา สีเท มหณฺณเว
เอวํ กุสิตมาคฺคม
สารุชชีวปี สีทตีติ.^๑

คนที่เกาะท่อนไม้เล็ก ๆ พึ่งจมลง
ในห้วงมหรณพ ฉันใด แม้คน
เป็นอยู่ดี ก็ยอมจมลง เพราะ
อาศัยคนเกียจคร้าน ฉันนั้น.

วิธีสร้างรูปคำ กุสิต

กุสิตติ เจตถ ทสุส ตตตํ
“สุคโต” ติ เอตถ วिय “สตสมิติ โหติ”ติ^๒
เอตถ วिय จ. ตถา हि สีทตีติ สติ,

ก็ในบทนี้ว่า กุสิตโต แปลง ท เป็น
ต เหมือนในคำนี้ว่า สุคโต และเหมือน
ในคำนี้ว่า สตสมิติ โหติ. จริงอย่างนั้น

^๑ ส.นิ. ๑๖/๓๗๒/๑๙๐, พ.อิตติ. ๒๕/๒๕๖/๒๘๕, พ.เงร. ๒๖/๒๗๑/๒๙๑, ๓๒๒/๓๐๙.

^๒ อ.จตุกก. ๒๑/๒๐๐/๒๙๕.

อนิจฺจสฺสเสตฺ อธิวจัน^๑ อิมินา อุจฺเจท-
 ทิฏฺฐิจิ วุตฺตทา. สตฺตอติ เจตฺตถ อวิภตฺตติโก
 นิทฺเทโส. **สนฺนิสฺสเวสฺสุ** ปริสฺสมวิโนทฺนตฺถํ
 สพฺพโส นิสฺสันทฺเตสฺ, วิสฺสมมาเนสฺสุติ
 อตฺตโถ, ทการสฺส วการํ กตฺวา นิทฺเทโส.
นิสฺสันทฺตติ นิสฺสันทฺกิริยา. มณฺจปฺิจาทิกํ
 วา อาสนํ. ตณฺหิ นิสฺสันทฺตติ เอตฺตภาติ
นิสฺสันทฺตติ วุจฺจติ. **นิสฺสินฺนตฺตติ** นิสฺสันทฺ-
 กิริยา เอว. เอตฺต ปน “คเต จิตฺ นิสฺสินฺเน
 สุตฺเต ชาคริตฺ ภาสิตฺ ตณฺหิภาเว
 สมฺปชานการี โหติ.”^๒ มาตฺตคาเมน สทฺธิ
 รโห มณฺเณ ตยา นิสฺสินฺนตฺตติ กุกฺกฺจํ
 อุปทฺทติ”ติอาทิสฺ”^๓ จสฺส ปโยโค เวทิตฺพุโพ.

ชื่อว่า สต เพราะอรรถว่าดับหายไป.
 คำว่า สต นี้ เป็นชื่อของความไม่เที่ยง.
 ด้วยบทนี้ ท่านกล่าวถึงอุจเฉททิฏฐิ
 (ความเห็นที่ขาดสูญ). ก็ศัพท์ว่า สต
 ในที่นี้เป็นอวิภตติกนิทเทส. บทว่า
สนฺนิสฺสเวสฺสุ ความว่า จับกลุ่มกันอยู่โดย
 ประการทั้งปวงเพื่อบรรเทาความเมื่อยล้า
 ได้แก่ พักผ่อนอยู่, ท่านแสดงการแปลง
 ท อักษรเป็น ว อักษร. กิริยาคือการนั่ง
 ชื่อว่า นิสฺสันท. อีกนัยหนึ่ง อาสนะมีเพียง
 ตั้งเป็นต้น ชื่อว่า นิสฺสันท. ก็อาสนะมี
 เพียงตั้งเป็นต้นนั้น ท่านเรียกว่า นิสฺสันท
 เพราะเป็นที่นั่งของชนทั้งหลาย. กิริยา
 คือการนั่งนั้นเที่ยง ชื่อว่า นิสฺสินฺน. ก็ใน
 ที่นี้ พึงทราบตัวอย่างของความหมายนั้น
 เช่น คเต จิต นิสฺสินฺเน สุตฺเต ชาคริต
 ภาสิต ตณฺหิภาเว สมฺปชานการี โหติ
 (ภิกษุยอมทำความรู้สึกตัว ในการเดิน,
 การยืน, การนั่ง, การหลับ, การตื่น,
 การพูด, การนั่ง). มาตฺตคาเมน สทฺธิ
 รโห มณฺเณ ตยา นิสฺสินฺนตฺตติ กุกฺกฺจํ
 อุปทฺทติ (ยอมก่อนความรำคาญเป็นต้นว่า ชะรอย
 ท่านนั่งในที่ลับกับสตรีแล้ว).

^๑ อจ.เอกก.อ. ๑๓/-/๔๒.
^๒ ที.มหา. ๑๐/๒๗๖/๓๒๘.
^๓ วิ.มหาวิภค.. ๒/๗๐๙/๔๖๖.

เอตถ หิ คมนํ คตํ, จานํ จิตํ,
 นิสีนํ นิสินนํ, สุปนํ สุตตํ, ชาครนํ
 ชาคริตํ, ภาสนํ ภาสิตนฺติ วุจฺจติ.
นิสฺชฺชาติ นิสีนฺนา. โคนิสฺสาทิติ
 โคนิสฺชฺชฺชา. **อุปนิสฺสาคิ อุปนิสฺสิติ** ผลํ
 เอตฺถาคิ อุปนิสฺสา, การณํ. **นิสฺสาคฺตฺตฺตฺ**
 นิสฺสาคฺตฺตฺตฺ. **นิสฺสาคฺตฺตฺตฺ** นิสฺสาคฺตฺตฺตฺ.

ภาเว นปฺสโก เภยโย
นิสฺสินฺนฺติ รโว ปน
 วาจฺจลฺิงคิ^๑ ติลฺิงคิ โส
 คตาคิสุปฺยํ นโย.

จท ยาจเน. ยาจนํ อชฺฌเมสนํ.
 จทติ.

มิต เมท เมธานิสฺสาสุ. มิตติ.
 เมทติ.

ก็ในตัวอย่างเหล่านี้ การไป เรียกว่า
 คต, การยื่น เรียกว่า จิต, การนั่ง เรียกว่า
 นิสินน, การหลับ เรียกว่า สุตต, การตื่น
 เรียกว่า ชาคริต, การกล่าว เรียกว่า
 ภาสิต. การนั่ง ชื่อว่า **นิสฺชฺชา**. ที่อยู่
 ของโค (โรงวัว) ชื่อว่า **โคนิสฺสาคิ**. บทว่า
อุปนิสฺสา มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า **อุปนิสฺสา**
 เพราะอรรถว่าเป็นที่เข้าถึงแห่งผล ได้แก่
 เหตุ. บทว่า **นิสฺสาคฺตฺ** ได้แก่ เพื่อให้
 นั่ง. บทว่า **นิสฺสาคฺตฺตฺ** ได้แก่ ให้นั่งแล้ว.

ศัพท์ว่า **นิสฺสิน** ฟังทราบว่าเป็น
 นปฺสกลฺิงคิ ในภาวสาธนะ ถ้าเป็น
 วาจฺจลฺิงคิ (ศัพท์วิเสสนะ) ฟังทราบ
 ว่าเป็นไตรลฺิงคิ. นักศึกษาฟังนำ
 นัยนี้ไปใช้ ในศัพท์มี คต ศัพท์
 เป็นต้น.

จท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง **ยาจน**
 (ขอ, ขอร้อง, อ้อนวอน, เชื้อเชิญ). การ
 เชื้อเชิญ ชื่อว่า **ยาจน. จทติ** (ยอมขอ).

มิต เมท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
เมธา (ฉลาด, หลักแหลม), **นิสฺสา**
 (เบียดเบียน). **มิตติ** (ยอมฉลาด,
 ย่อมเบียดเบียน). **เมทติ** (ยอมฉลาด,
 ย่อมเบียดเบียน).

^๑ ไป.อิ. วาจฺจลฺิงคเ.

นิท เนท กุจฉาสุนิกิริเสสุ.
กุจฉา ครหา. สุนิกิริส^๑ โวหาร-
วิเสโส. นิทติ. เนทติ.

พุนุทิ นิสานเน. นิสานัน เตชนัน
ติกุขตา. พุนุทติ. โพนุทิ.

เอตถ จ โพนุทิตี สรีริ. ตณฺหิ
พุนุทานิ ติกุขานิ ปิสฺสนมฺรฺสวาจาทีนิ
วา ปณฺณาวีริยาทีนิ วา เอตถ สนฺติตี
โพนุทิตี วุจฺจติ, สณฺโณคปฺรตฺเตปิ
อฺกการสฺสเการาทฺเตโส, ปาปกลฺยาณชน-
วเสเนส อตฺถเ ทฏฺจพฺโพ.

โพนุทิสทฺทสฺส สรีรวาจกตา ปน

นาหิ ปุณฺนิ น จ ปุณฺนิ
น จาปี อปุณฺนปุณฺนิ

นิท เนท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
กุจฉา (ติเตียน), สุนิกิริส (กล่าวพิเศษ,
บัญญัติพิเศษ). การติเตียน ชื่อว่า กุจฉา.
การกล่าวพิเศษ ชื่อว่า สุนิกิริส. นิทติ
(ยอมติเตียน). เนทติ (ยอมติเตียน).

พุนุทิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นิสาน
(ลับ, ทำให้คม). การทำลูกธนูให้คม
ชื่อว่า นิสาน. พุนุทติ (ยอมลับ, ย่อม
ทำให้คม). โพนุทิ (รูป, ร่างกาย).

ก็ในที่นี้ บทว่า โพนุทิ ได้แก่
ร่างกาย. ก็ร่างกายนั้น ท่านเรียกว่า
โพนุทิ เพราะอรรถว่าเป็นที่ปรากฏแห่ง
ถ้อยคำส่อเสียดและหยาบคายเป็นต้น
อันคมกล้า หรือเป็นที่ปรากฏแห่งปัญญา
และความเพียรเป็นต้น. แปลง อฺ เป็น
โอ อักษรในเพราะสังโยคอยู่หลังบ้าง.
นักศึกษา พึงทราบความหมายนั้น
ด้วยอำนาจคนชั่วและคนดี.

ก็ โพนุทิ ศัพท์ บ่งบอกถึงร่างกาย
นักศึกษาพึงทราบในตัวอย่างพระบาลี
เป็นต้นว่า

เราจะไม่เข้าไปสู่ห้องข้างบ่อย ๆ
อีกต่อไปแล้ว เพราะในเวลาที่เรา

^๑ ฉ.ปา. ๑,๔,๑๐๙.

หตุติโพนุที ปเวกขามิ
ตถา หิ ภายตชชิตโตติ-^๑

ไปอยู่ในห้องข้าง เราถูกภัย
คุกคามแล้ว.

อาทิสฺสุ ทฏฺจพฺพวา.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของ ร่างกาย

อิมานิสฺสุ นามานิ :

กาโย เทหฺ สรีรวญฺจ
วฺปฺ พิมฺพญฺจ วิคฺคหฺ
โพนุที คตฺตํ ตนุํ เจว
อตุตฺตภาโว ตถูปฺธิ
สมฺมุสฺสโยติ เจตานิ
เทหนามานิ โหนฺติ หิ.

ร่างกาย นั้น มีชื่อหลายชื่อดังนี้ :

ก็ ชื่อเหล่านี้ คือ กาย เทห สรีร
วฺปฺ พิมฺพ วิคฺคหฺ โพนุที คตฺต
ตฺนุํ อตุตฺตภาว อูปฺธิ และ สมฺมุสฺสย
เป็นชื่อของร่างกาย.

วท วิยตฺติยํ วาจา ยํ. วทติ,
วชฺชติ. วเทติ, โอวทติ, โอวเทติ, ปฏฺวิ-
วทติ, อภิวทติ, อนฺนุวทติ, อฺปวทติ, อป-
วทติ. นินฺวทติ. อญฺญานินฺปิ โยเชตพฺพวานิ.

วท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิยตฺติ-
วาจา (กล่าว, พูด). วทติ (ย่อมกล่าว),
วชฺชติ (ย่อมกล่าว). วเทติ (ย่อมกล่าว),
โอวทติ (ย่อมกล่าวสอน), โอวเทติ
(ย่อมกล่าวสอน), ปฏฺวิวทติ (ย่อมโต้แย้ง),
อภิวทติ (ย่อมพูดดี), อนฺนุวทติ, อฺปวทติ
(ย่อมกล่าวหา), อปวทติ (ย่อมพูด
ปฏิเสธ). นินฺวทติ (ย่อมกล่าว). นักศึกษา
พึงประกอบรูปแม่อื่นตามนัยนี้.

^๑ พ.ชา. ๒๗/๑๔๘/๔๘.

กิริยาที่สำเร็จมาจาก วท ชาติ

ตตถ “วชฺชนนฺตุ โภณฺโต ธมฺมณฺ”ติ^๑
 ปาฬิตสฺสนโต วชฺชตีติ ปทํ วุตฺตํ. เกจ
 ปน ครุ “วชฺชตี”ติ รูปํ อิจฺจนฺติ, ตํ
 อุปปริกฺขิตฺวา ยุตฺตญฺเจ คเหตุพฺพํ,
 “อุปาสโก ภิกฺขุํ วเทติ. เตน โยเคน
 ชนกายํ โอวเทติ มหามฺณี”ติ^๒ จ
 ทสฺสนโต วเทติ โอวเทตีติ จ วุตฺตํ.
 สพฺพาเนตานิ สุตฺถกตฺตฺพทานิ.

โอวาเทติ, วาทยติ, วาทาเปติ,
 วาทาปยติ. วชฺเชนฺโต, วชฺชยฺนฺโต,
 อิมานิ เหตุกตฺตฺพทานิ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วชฺชตี
 ข้าพเจ้ากล่าวไว้ เพราะพบตัวอย่างจาก
 พระบาลีว่า วชฺชนนฺตุ โภณฺโต ธมฺมํ
 (ผู้เจริญทั้งหลายจงกล่าวธรรม). ส่วนครู
 บางพวกย่อมปรารภนาฏว่า วชฺชตี,
 รูปนั้น นักศึกษาดูตรวจสอบดูแล้ว หาก
 เหมาะสมก็พึงถือเอาเถิด. บทว่า วเทติ
 และ โอวเทติ ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
 เพราะพบตัวอย่าง จากพระบาลีว่า
 อุปาสโก ภิกฺขุํ วเทติ. เตน โยเคน
 ชนกายํ โอวเทติ มหามฺณี (อุบาสกย่อม
 กล่าวกะภิกษุ, พระมหามุนี ย่อมกล่าว
 สอนหมู่ชนด้วยธรรมเครื่องประกอบนั้น).
 บทกิริยาเหล่านี้ทั้งหมด เป็นบท
 สุตฺถกตฺตฺวาจก.

โอวาเทติ (ย่อมให้กล่าว), วาทยติ
 (ย่อมให้กล่าว), วาทาเปติ (ย่อมให้กล่าว),
 วาทาปยติ (ย่อมให้กล่าว). วชฺเชนฺโต (ให้
 กล่าวอยู่), วชฺชยฺนฺโต (ให้กล่าวอยู่),
 บทกิริยาเหล่านี้ เป็นบทเหตุกตฺตฺวาจก.

^๑ บ.ชา. ๒๘/๑๑๘๒/๔๒๓. วชฺชนนฺตุ โภณฺโต อมฺมณฺจ.

^๒ บ.พ.พ.ธ. ๓๓/๑๗๖๖/๑๙๑.

กมุเม : “วทียติ, โกวทียติ, วชชียติ.
วทียมาโน, วชชมาโน, โกวทียมาโน,
โกวชชมาโน น กโรติ สาสนั”^๑
อิจฺจมาทีนึ ภวนฺติ. “วาโท, โกวาโท,
ปฏิวาโท, ปวาโท, อภิวาทนั, อนุวาโท,
อุปวาโท, อปวาโท, วิวาโท, นิวาทนั,
วชฺชั, วทนั” อิจฺจเวรมาทีนึ นามิกปทานิ
โยเชตพฺพทานิ.

“วทิตุ้, วิวทิตุ้, วทิตฺวา, วิวทิตฺวา”
อิจฺจเวรมาทีนึ จ ตฺมนฺตาทีนึ ปทานิ.

ตตฺถ วาโทติ กถา. วทิตพฺพ
วตฺตพฺพนฺติ วชฺชั, ก็ ตั ? วจนั. เอเตน

ในกัมมวาทก ย่อมมีบทกิริยา
เป็นต้นอย่างนี้ว่า วทียติ (ย่อมถูกกล่าว),
โกวทียติ (ย่อมถูกกล่าวสอน), วชชียติ
(ย่อมถูกกล่าว). วทียมาโน (ถูกกล่าว
สอนอยู่), วชชมาโน (ถูกกล่าวสอนอยู่),
โกวทียมาโน (ถูกกล่าวสอนอยู่), โกวชช-
มาโน น กโรติ สาสนั (ถูกกล่าวสอนอยู่
ย่อมไม่กระทำตามคำสอน). ฟังประกอบ
บทนามเป็นต้นอย่างนี้ว่า วาโท (ถ้อยคำ),
โกวาโท (การกล่าวสอน), ปฏิวาโท (การ
โต้แย้ง), ปวาโท (การคัดค้าน), อภิวาทนั
(การพูดจาดี), อนุวาโท (การกล่าวโทษ),
อุปวาโท (การกล่าวหา), อปวาโท (การ
ปฏิเสธ), วิวาโท (การโต้เถียง, การ
ทะเลาะ), นิวาทนั (การปฏิเสธ), วชฺชั
(ถ้อยคำ), วทนั (ปาก, หน้า).

บทที่ลง ตู ปัจจัยเป็นต้น ตัวอย่าง
เช่นวทิตุ้ (เพื่อกล่าว), วิวทิตุ้ (เพื่อกล่าว),
วทิตฺวา (กล่าวแล้ว), วิวทิตฺวา (กล่าว
แล้ว).

อธิบายบทว่า วาท เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาโท
ได้แก่ ถ้อยคำ. ชื่อว่า วชช เพราะ

^๑ พ.ชา. ๒๗/๘๔๕/๑๘๙.

สจฺจวชฺเชน, สมฺงฺคินี สามิเกน โหมีติ^๑
เอตถ หิ วจฺนํ "วชฺชนฺ"ติ วุจฺจติ. วทฺนฺติ
เอเตนาติ วทฺนํ, มุขํ.

อรรถว่าอันบุคคลพึงกล่าวว คือ พึงพูด.
ถามว่า คำพูดที่ชื่อว่า วชฺช นั้น เป็น
อย่างไร ? ก็คำพูด ท่านเรียกว่า วชฺช ใน
ข้อความพระบาลีนี้ว่า เอเตน สจฺจวชฺเชน
สมฺงฺคินี สามิเกน โหมิ (ด้วยสัจจวาจา
ขอให้ข้าพเจ้าได้อยู่ร่วมกับสามิ). ชื่อว่า
วทฺน เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องเจรจาของ
คนทั้งหลาย ได้แก่ ปาก.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของปาก

มุขสฺส หิ อิมานิ นามานิ :

วทฺนํ ลปนํ ตฺณฺชํ
มุขมสฺสญฺจ อานนํ
สุกราทิมุขํ ตฺณฺช-
มิติ เภยฺยํ วิเสสโต.

ก็ ปาก มีชื่อหลายชื่อดังนี้ :

วทฺน ลปน ตฺณฺช มุข สฺส
อานน ปากของสัตว์มีสุกรเป็นต้น
พึงทราบวว่า ตฺณฺช โดยเฉพาะ.

ตตฺร วทฺตีติ ปีตา ปุตฺตํ วทฺติ.
อปีจ วทฺตีติ เภรี วทฺติ, นาทํ มุญฺจตีติ
อตฺถเ. เอส นโย วชฺชตีติ เอตฺถาปี.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วทฺติ
ความว่า พ่อย่อมว่ากล่าวลูก. อีกนัยหนึ่ง
บทว่า วทฺติ ความว่า กลองย่อมดัง.
อธิบายว่า ย่อมส่งเสียงบันลือ. แม้ใน
บทนี้ว่า วชฺชติ ก็มีนัยเดียวกันนี้.

^๑ พ.ชา. ๒๘/๘๒๙/๒๙๐.

**การแจกแจง วท ชาติ
ด้วยวัตตมานาวิภัติและปัญจมีวิภัติ**

ตตรายย์ ปทมาลา :

ใน วท ชาติ นั้น มีปทมาลา ดังนี้ :

วัตตมานาวิภัติ

วทติ, วทนุติ. วทสิ, วทถ. วทามิ,
วทาม. วทเต, วทนุเต. วทเส, วทเวห.
วเท, วทเมห.

ปรัสสบท	อัตรโนบท
วทติ วทนุติ	วทเต วทนุเต
วทสิ วทถ	วทเส วทเวห
วทามิ วทาม	วเท วทเมห

ปัญจมีวิภัติ

วทตุ, วทนุตุ. วทหิ, วท, วทถ.
วทามิ, วทาม. วทต, วทนุต. วทสุสุ,
วทโวห. วเท, วทามเส.

ปรัสสบท	อัตรโนบท
วทตุ วทนุตุ	วทต วทนุต
วทหิ วท วทถ	วทสุสุ วทโวห
วทามิ วทาม	วเท วทามเส

วัตตมานาวิภัติ

วชชติ, วชชนุติ. วชชสิ, วชชถ.
วชชามิ, วชชาม. วชชเต, วชชนุเต.
วชชเส, วชชเวห. วชช, วชชเมห.

ปรัสสบท	อัตรโนบท
วชชติ วชชนุติ	วชชเต วชชนุเต
วชชสิ วชชถ	วชชเส วชชเวห
วชชามิ วชชาม	วชช, วชชเมห

ปัญจมีวิภัติ

วชชตุ, วชชนุตุ. วชชหิ, วชช,
วชชถ. วชชามิ, วชชาม. วชชต, วชชนุต.
วชชสุสุ, วชชโวห. วชช, วชชามเส.

ปรัสสบท	อัตรโนบท
วชชตุ วชชนุตุ	วชชต วชชนุต
วชชหิ วชช วชชถ	วชชสุสุ วชชโวห
วชชามิ วชชาม	วชช, วชชามเส

วินิจฉัยบทว่า วชชนุตติ

อิมา เทว ปทมมาลา วชชุตตสุส
วชชวาทสวเสน วุตตาคติ ทฏฐพัพพ.
อตุรายิ สขุมตถวินิจฺฉโย, “มานุสฺสกา จ
ทิพฺพา จ, ตฺริยา วชชนุตติ ตาวเท”ติ^๑
ปาฬิ. เอตถ วชชนุตติ อิทํ สุตฺถกตฺตูปทํ
ตทฺที่ปกตฺตา.

ก็ วิย ?

อุทฺตรยนฺตุ สงฺขปณฺวา
วทนฺตุ เอกโปกฺขรา
นทนฺตุ เภริ สนนทฺธา
วคฺคฺ วทนฺตุ ทนฺทุมิทธิ^๒

เอตถ อุทฺตรยนฺตุ วทนฺตุอาทีนิ วิย.

ตถา हि อฏฺฐกถายิ “วชชนุตติ
วชฺชิสฺสูติ อตีตฺวจเน วตฺตมานวจนิ
เวทิตพฺพนุ”ติ^๓ สุตฺถกตฺตฺวเสน วิวรรณิ

พึงเห็นว่า ปทมมาลาสองแบบหลังนี้
ข้าพเจ้ากล่าวด้วยอำนาจการแปลง วช
ชุตเป็น วชช. ในเรื่องนี้ มีข้อวินิจฉัย
อรรถที่ละเอียด ดังต่อไปนี้ พระบาลีว่า
มานุสฺสกา จ ทิพฺพา จ, ตฺริยา วชชนุตติ
ตาวเท (ดนตรีที่เป็นของมนุษย์และที่เป็น
ของทิพย์ย่อมบรรเลงขึ้นในขณะนั้น). ใน
พระบาลีนี้ บทนี้ว่า วชชนุตติ เป็นบทสุทธ
กัตตฺวาจก เพราะแสดงสุทธกัตตฺวานั้น.

ถามว่า เหมือนอะไร ? ตอบว่า
เหมือนคำเป็นต้นว่า อุทฺตรยนฺตุ, วทนฺตุ
ในพระบาลีนี้ว่า

(เจ้าหน้าที่ทั้งหลาย) จงประคอง
สังข์และบัณเฑาะว์ จงตีกลอง
หน้าเดียว จงตีกลองสองหน้า
และรำมะนาอันไพเราะ.

จริงอย่างนั้น ในอรรถกถา พระ
อรรถกถาจารย์ได้ทำการอธิบาย (บทว่า
วชชนุตติ) ด้วยอำนาจสุทธกัตตฺวาจกว่า

^๑ พ.พ.พ. ๓๓/๒/๔๒๕.

^๒ พ.ช. ๒๘/๔๑๘/๑๕๙. อุทฺตรยนฺตุ สงฺขปณฺทวา.

^๓ ฉ. มหฺรตฺถวิลาสินี พุทฺธวิสฺฐกถา. ๑๒๕.

กตัง, ตสฺมา อีทิสฺส จาเนสฺ วทตฺตสฺส
วชฺชชานเทโส ทฎฺฐพฺโพ.

สงฺฆา จ ปณฺวา เจว
อโถปิ ทินฺทุทิมมา พฺหุ
อนนฺตลิกฺขสฺมี วชฺชชานฺตี
ทิสฺสุวานจฺจเรกํ นนฺนติ^๑

เอตฺถ ปน วชฺชชานฺตีติ เหตุกตฺตฺตฺตฺต
ตทฺที่ปกตฺตตฺตา.

ตถฺจ โข วนฺณสนฺนฺธิวิสยตฺตต
วาทยนฺตีติ กาวิตฺตปทฺฐเปน สิทฺธํ. ตถา
หิ "วาทยนฺตี"ติ ปทฺฐปํ ปติฎฺฐจเปตฺตวา
ยกาเร ปเร สรโลโป กโต, ทฺยการ-
สณฺโณคสฺส ชฺชการทฺวยํ ปุพฺพกฺขรสฺส
รสฺสตฺตตถฺจ ภาวติ. เตนาห อฏฺฐกถาย
"วชฺชชานฺตีติ วาทยนฺตี"ติ^๒ เหตุกตฺตฺตฺต
วิจฺจณฺ.

วชฺชชานฺตีติ วชฺชชานฺตี อตีตวจฺเน วตฺต-
มานวจฺนํ เวทิตพฺพิ (บทว่า วชฺชชานฺตี
พินฺทราบบว่าลงวัตตมานาวิภตฺติในอรรถ
อดีตว่า วชฺชชานฺตี). เพราะเหตุนั้น ในฐานะ
เช่นนี้ นักศึกษาพินฺทราบบว่าเป็นการเปลง
วท ชาติ เป็น วชฺช.

ก็ในพระบาลีนี้ว่า

เทพเจ้าทั้งหลาย ได้เห็นความ
อัศจรรย์ในนภากาศแล้ว ต่างก็
ประโคมสังข์ บัณเฑาะว์และ
มโหระทึกอยู่ในอากาศ

บทว่า วชฺชชานฺตี เป็นบทเหตุกตฺตฺตฺตวจาก
เพราะเป็นบทที่แสดงถึงเหตุกตฺตฺตนั้น.

ก็แล บทว่า วชฺชชานฺตี นั้น สำเร็จ
รูปมาจากกาวิตฺตบทว่า วาทยนฺตี เพราะ
เป็นวิสยแห่งวนฺณสนฺนฺธิ (การเชื่อมอักษร
ภายในบท). จึงอย่างนั้น ท่านตั้งรูปบท
ว่า วาทยนฺตี แล้วกระทำการลบสระใน
เพราะ ย อยู่หลัง (= วาทฺย) แปลง ทฺย
อักษรสังโยคเป็น ชฺช (= วาชฺช) และ
รัสสะอักษรตัวต้น (สำเร็จรูปเป็น วชฺช +
อนฺตี = วชฺชชานฺตี). เพราะเหตุนั้น พระ

^๑ พ.พฺพธ. ๓๓/๑/๔๑๐.

^๒ ฉ. มจรฺตตฺตฺตวิลาสินี พุทฺธวํสฏฺฐกถา ๕๘.

อรรถกถาจารย์ได้อธิบายไว้ในอรรถกถา ด้วยอำนาจเหตุกัตตฺวาจกฺว่า วชฺชนฺตฺติ วาทยนฺตฺติ (บทว่า วชฺชนฺตฺติ ได้แก่ วาทยนฺตฺติ [ให้กล่าว, ให้บรฺรเลง]).

ตถา हि "เทวดา นแก อจุเชรฺกั ภาควโต ยมกปาฏิหาริย์ ทิสฺวา อนฺต- ลิกฺเข เอตานิ สงฺขปณฺวาทีนิ ตฺริยานิ วาทยนฺตฺติ"ติ เหตุกัตตฺวเสน อตฺถิโก คเหตุพฺโพ ภาวติ, ตสฺมา อีทิสฺสฺ จาเนสฺ วทสฺส วชฺชาเทโส น ภาวติ.

จริงอย่างนั้น นักศึกษาพึงถือเอา ความหมายด้วยอำนาจเหตุกัตตฺวาจกฺว่า เทวดาทั้งหลายเห็นแล้วซึ่งยมกปาฏิหาริย์ อันน่าอัศจรรย์ของพระผู้มีพระภาคใน นภาภาส ยังดุริยางค์ทั้งหลายมีสังข์และ บัณเฑาะว์เป็นต้นเหล่านั้น ให้บรฺรเลงขึ้น แล้วในอากาศ, เพราะเหตุนั้น ในฐานะ เช่นนี้ ไม่มีการแปลง วท ธาตุ เป็น วชฺช.

คำโต้แย้งของเกจิอาจารย์

เกเจตฺถ วเทยฺยํ "อนฺตลิกฺขสฺมี วชฺชนฺตฺติ, ทิสฺวานจฺเชรฺกั นแก"ติ^๑ เอตฺถาปิ "วชฺชนฺตฺติ"ติ ปทํ สฺทฺธกตฺตฺ- ปทเมว, น เหตุกตฺตฺปทํ "วชฺชนฺตฺติ วาทยนฺตฺติ"ติ^๒ วิวฺรเณ กเตปิ : ตถา हि "เย เกจิเม ทิฏฺฐิปริพฺพसानา, "อิทเมว สจฺจนฺตฺติ วิวาทยนฺตฺติ"ติ^๓ จ "เอวมฺปิ

ในเรื่อง วชฺชนฺตฺติ ศัพท์นี้ หากมี อาจารย์บางท่านค้านว่า บทว่า วชฺชนฺตฺติ ในข้อความพระบาลีว่า อนฺตลิกฺขสฺมี วชฺชนฺตฺติ, ทิสฺวานจฺเชรฺกั นแก เป็นบท สฺทฺธกัตตฺวาจกฺเท่านั้น ไม่ใช่เป็นบทเหตุ- กัตตฺวาจกฺ, เมื่อพระอรรถกถาจารย์ ทำการอธิบายว่า บทว่า วชฺชนฺตฺติ ได้แก่

^๑ พ.พฺทฺธ. ๓๓/๑/๔๑๐.

^๒ ฉ. มหฺรตฺถวิลาสิเน พฺทฺธวฺสฺสฺจกฺกา. ๕๘.

^๓ พ.สฺ. ๒๕/๔๒๐/๕๐๙, พ.มฺหา. ๒๙/๖๐๒/๓๖๗.

วิคฺคยฺห วิวาทยนฺตีสติ^๑ จ เอวมาทิสฺสุ
วาทยนฺตฺปเทน สมานตฺถํ “วาทยนฺตีสติ”ติ
ปทญฺจ สาสเน ทิฏฺฐนฺตีสติ? ตन्न, “ทิสฺสุวา”ติ
ทสฺสนกิริยาจฺนโต. น หิ
สงฺขปนฺนวาทีนํ ปาฎิหาริยาทิสฺสนํ
อุปฺปชฺชติ ทสฺสนจิตฺตสฺส อภาวโตติ.

สจฺจํ, ตถาปี :

วาทยนฺตฺ ก็ตาม จริงอย่างนั้น ก็บทว่า
วาทยนฺตฺ พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
ซึ่งมีอรรถเสมอกับบทว่า วาทยนฺตฺ ในพระ
บาลีเป็นต้นอย่างนี้ว่า เย เกจิเม ทิฏฺฐิ-
ปริพฺพสาณา, อิทเมว สจฺจนฺตฺ วิวาทยนฺตฺ
(สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งนี้
ถ่อมมั่นอยู่ในทิฏฐิ ย่อมโต้เถียงกันว่า สิ่งนี้
แหละจริง). และว่า เอวมปิ วิคฺคยฺห
วิวาทยนฺตฺ (สมณพราหมณ์บางพวกถ่อม
มั่นทิฏฐิแม้อย่างนี้ ย่อมโต้เถียงกัน).
ตอบว่า คำที่ท่านกล่าวมานั้นไม่ถูกต้อง,
เพราะกล่าวถึงกิริยา คือ การเห็นว่า ทิสฺสุวา,
ด้วยว่า การเห็นปาฎิหาริย์เป็นต้น ย่อม
ไม่เกิดขึ้นแก่สังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้น
เพราะสังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้นไม่มีจิต
กล่าวคือ การเห็น (ไม่มีจักขุวิญญาณ).

อาจารย์บางพวกกล่าวแย้งว่า ใช่,
แม้ถึงอย่างนั้น การกล่าวถึงกิริยาการเห็น
ย่อมเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน เพราะเป็น
การกล่าวแบบเลียบเคียง (คือ เป็นคำ
พูดถึงสังข์และบัณเฑาะว์เป็นต้น แต่

^๑ พ.ศ. ๒๕/๔๑๙/๕๐๕.

หมายเอา เทวดาผู้ถือสิ่งนั้น) เหมือนใน
พระบาลีนี้ ดังนี้ :

โรทนต์ เต ทารเก ทิสฺวา
อุพฺพิคฺคา^๑ วิปฺลา ทฺมา
สยเมโวนมิตฺวาน
อุปคฺจฺจนฺติ ทารเกติ^๒

หมूंไม้สูงใหญ่ดังจะเห็นพระกุมาร
ทั้งสองทรงกันแสง จึงน้อมกิ่งลงมา
เอง จนใกล้จะถึงพระกุมารทั้งสอง

เอตฺถ วิย อุปฺจฺริตฺตฺตา อุปฺปชฺชเตว
ทสฺสนวณฺเณ.

กสฺมา^๓ "วชฺชุนฺตีติ วาทยนฺตี"ติ
วิวรณฺเณ สฺทฺธกตฺตฺวเสณ กตฺนฺติ ?

เพราะเหตุไร พระอรรถกถาจารย์
จึงทำการอธิบายไว้ ด้วยอำนาจสุทฺธ-
กตฺตฺวากกว่า วชฺชุนฺตีติ วาทยนฺตี ?

ตนฺน, เหมจฺจา :

ตอบว่า คำที่ท่านกล่าวมานั้น
ไม่ถูกต้อง, เพราะภายหลัง พระอรรถ-
กถาจารย์ ได้อธิบายความหมายพร้อม
ทั้งบาลีที่เหลือว่า วาทยนฺตีติ วาทยนฺตี
เทวดา ด้วยอำนาจเหตุกตฺตฺวากไว้
ในคาถานี้ ดังนี้ :

สงฺคีติโย ปวตฺตฺนฺติ
อมฺพเร อนิลฺลฺชเส

ทวยเทพทั้งหลาย ได้เห็นความ
อัศจรรย์ ในนภากาศอันเป็น

^๑ ฉ. อุพพิทฐา.

^๒ บ.ชา. ๒๘/๑๑๐๙/๓๙๐.

^๓ ป. ตสฺมา.

จมนนทธานิ วาเทนุติ
ทิสฺวานจฺเจรํ นเภติ^๑

มรรควิถิแห่งลมแล้ว บรรเลงสังคีต
ตีกลองหุ้มหนังตั้งอยู่ในนภากาศ.

อิมิสฺสา คาถาย “วาเทนุติ วาทยนุติ
เทวตา”^๒ สฺปาจเสสฺสฺส อตฺถวิวรรณฺสฺส
เหตุกตฺตฺวเสน กตฺตฺตา.

อถาปี วเทยฺยํ “สงฺขา จ ปณฺวา
เจว, อถิปี ทินฺทฺติมา พฺหุ”ติ ปจฺจตฺต-
วจนวเสน วุตฺตตฺตา วชฺชนฺตฺติ ปทํ
กมฺมวาทกปทนุ”ติ เจ? ตมฺปิ น, กมฺม-
วเสน วิวรรณฺสฺส อกตฺตฺตา : กตฺตฺวเสน
ปน กตฺตฺตาติ นิฏฺจเมตฺถ คนฺตพฺพ.

แม้ถึงกระนั้น หากอาจารย์บางพวก
ฟังท้วงว่า บทว่า วชฺชนฺติ เป็นบทกัมม-
วาทก เพราะสังข์และบัณเฑาะว์ ท่าน
กล่าวด้วยอำนาจปฐมาวิภัตติว่า สงฺขา จ
ปณฺวา เจว, อถิปี ทินฺทฺติมา พฺหุ (สังข์
บัณเฑาะว์ และมโหระทึก). ตอบว่า
คำของอาจารย์บางพวกแม้นั้นไม่ถูกต้อง,
ในเรื่องนี้ ฟังถึงการตกลงว่า บทว่า
วชฺชนฺติ ไม่ใช่เป็นบทกัมมวาทก เพราะ
ท่านไม่ได้อธิบายไว้ด้วยอำนาจกัมมวาทก
แต่ท่านอธิบายไว้ ด้วยอำนาจกัตตฺวาทก.

วินิจฉัยคณะของ วท ธาตุ

อชฺเมตฺถ วินิจฺชโย เวทิตพฺโพ.
ทฺวิคณฺโก วทธาตฺถ ภูวาทิคณฺโก จ
จฺรாதิคณฺโก จ. โส หิ ภูวาทิคณฺ
วตฺตนฺโต “วทติ วชฺชติ”ติ สฺทฺธกตฺตฺ-
รฺูปานิ ชเนตฺวา “วาเทติ, วาทยนฺติ,

ในเรื่องนี้ ฟังทราบข้อวินิจฉัยดังนี้
วท ธาตุ เป็นธาตุสองคณะ คือ ภูวาทิ-
คณะ และจฺราทิคณะ. ก็ วท ธาตุ
ใช้ใน ภูวาทิคณะ จะมีรูปสฺทฺธกตฺตฺวาทก
ว่า วทติ, วชฺชติ และจะมีรูปเหตุกตฺตฺวาทก

^๑ พ.พ.พ.ธ. ๓๓/๑/๔๑๐.

^๒ ฉ. มจรตฺถวิลาสิณี พุทฺธวํสฺสฺสกา. ๕๘.

วาทาเปติ, วาทาปยตี"ติ จตุตตาริ เหตุ-
กตตุรูปานิ ชเนติ, จุราทิกณเ ปน
"วาเทติ, วาทยตี"ติ สหุทธกตตุรูปานิ
ชเนตวา "วาทาเปติ, วาทาปยตี"ติ จ
เทว เหตุกตตุรูปานิ ชเนติ, ตสฺมา
สาสเน "วาเทนุติ วาทยनुติ"ติ สหุ-
กตตุปทานิ ทิสฺสนุติ.

วเทยฺย, วเทยฺยํ อิจฺจาติ สพฺพํ
เนยฺยํ. วชฺเชยฺย, วชฺเชยฺยํ อิจฺจาติ จ
สพฺพํ เนยฺยํ วชฺชาเทสวเสน.

อถวา วเทยฺย, วเทยฺยํ, วชฺชํ
ปีตา มาตา จ เต ทชฺชุนุติ" ปทมิว.
เอตถ จ "วชฺชํ วา เต น วา วชฺชํ,
นตฺถิ นาสาย รุหนนา"ติ^๒ ปาฬิ นิตฺสสนํ.
วเทยฺยํ วา น วเทยฺยํ วาติ อตฺถเ.
วเทยฺยาสิ, วชฺชาสิ, วชฺเชสิ อิจฺจปี.
วุตฺโต วชฺชาสิ วนฺทนํ.^๓ วชฺเชสิ โข
ตวํ วามฺมู^๔ วเทยฺยถ, วชฺชาถ. อมมํ

๔ รูป ว่า วาเทติ, วาทยติ, วาทาเปติ,
วาทาปยติ. แต่ วท ธาตุ ใช้ในจุราทิกณะ
จะมีรูปสหุทธกตตุวาจกว่า วาเทติ วาทยติ
และจะมีรูปเหตุกตตุวาจก ๒ รูป ว่า
วาทาเปติ วาทาปยติ, เพราะเหตุนั้น
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา จึงปรากฏ
บทสหุทธกตตุวาจกว่า วาเทนุติ, วาทยनुติ.

การแจก วท ธาตุ ด้วยสัตตมวิภक्ति

รูปเป็นต้นว่า วเทยฺย, วเทยฺยํ
พึงแจกให้ครบทุกรูป. และรูปเป็นต้นว่า
วชฺเชยฺย, วชฺเชยฺยํ พึงแจกให้ครบทุกรูป
ด้วยอำนาจแปลง วท ธาตุเป็น วชฺช.

อีกนัยหนึ่ง พึงแจกว่า วเทยฺย,
วเทยฺยํ, วชฺชํ บทว่า วชฺชํ เหมือนบทว่า
ทชฺชํ ในพระบาลีนี้ว่า ปีตา มาตา จ เต
ทชฺชํ (บิดาและมารดาให้แล้วแก่ท่าน).
ก็ในบทนี้ว่า วชฺชํ มีพระบาลีเป็นตัวอย่าง
ว่า วชฺชํ วา เต น วา วชฺชํ, นตฺถิ นาสาย
รุหนนา (คนทั้งสองนั้นจะพึงกล่าวหรือ
ไม่กล่าวก็ตาม จมูกย่อมงอกขึ้นไม่ได้).

^๑ พุ.ท. ๒๘/๔๐๔/๑๕๕.

^๒ พุ.ท. ๒๘/๓๘๔/๑๐๕.

^๓ พุ.ท. ๒๘/๔๑๒/๑๕๘.

^๔ พุ.ท. ๒๘/๔๙๐/๑๒๔.

อโรคี^๑ วชฺชาถ. วเทยฺยามิ, วชฺชามิ,
 วเทยฺยาม, วชฺชาม. วเทถ, วเทรฺ. วเทถ,
 วเทยฺยาโหห, วชฺชาโหห. วเทยฺยํ, วชฺชํ,
 วเทยฺยาเมห, วชฺชามेह. ปุพฺเพ วย
 อธิปปี ยกาเร ปเร สรโลโป ทฏฺจพฺโพ.
 อญฺณานิปี อุปฺปริกฺขิตฺวา คเหตุพฺพานิ.

อธิบายว่า ฟังกล่าวหรือไม่ฟังกล่าว.
 (ฟังแจกว่า) วเทยฺยาสี, วชฺชาสี,
 วชฺเชสิ. บทว่า วชฺชาสี มีพระบาลีเป็น
 ตัวอย่างว่า วุตฺโต วชฺชาสี วนฺทนี (ท่าน
 เป็นผู้อันเราสั่งแล้ว ฟังกราบทูลถวาย
 บังคม). บทว่า วชฺเชสิ มีพระบาลี
 เป็นตัวอย่างว่า วชฺเชสิ โข ตฺวํ วามฺรุ
 (ท่านช่วยบอกภรรยา ของข้าพเจ้าผู้มี
 ล้าชาเสมอด้วยต้นกล้วย), (ฟังแจกว่า)
 วเทยฺยาถ, วชฺชาถ. บทว่า วชฺชาถ
 มีพระบาลีเป็นตัวอย่างว่า อมฺมํ อโรคี
 วชฺชาถ (ขอเทพเจ้า ... จงช่วยกราบทูล
 พระชนนีว่า ลูกน้อยทั้งสองนี้ ไม่มีโรค).
 (ฟังแจกว่า) วเทยฺยามิ, วชฺชามิ,
 วเทยฺยาม, วชฺชาม. วเทถ, วเทรฺ. วเทถ,
 วเทยฺยาโหห, วชฺชาโหห. วเทยฺยํ, วชฺชํ,
 วเทยฺยาเมห, วชฺชามेह. แม้ในรูปนี้
 ฟังเห็นว่ามีกรลบสระในเพราะ ย อักษร
 อยู่หลังเหมือนในก่อน. ส่วนตัวอย่าง
 แม้เหล่านี้ นักศึกษาดรตรวจสอบแล้ว
 ฟังถือเอาเถิด.

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๑๘๒/๔๒๓. อโรคียํ.

**การแจก วท ธาตุ
ด้วยปโรทขาวิภัติ
และกาลาตีปัตติวิภัติ**

อิทานิ ปโรทขาทิสฺรูปานิ กถยาม :
วท, ปาวท,

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าวรูปของ
ปโรทขาวิภัติเป็นต้น : วท, ปาวท,

วินิจฉัยกาลของบทว่า ปาว

ยถา พทฺว. ทการโลเป “ปาว”
อิตฺปิ รุปี ภวติ, “ปฏิปี วเทหิ
ภทฺทนฺเต”ติ^๑ เอตฺถ “ปฏิปนฺ”ติ ปทํ วิตฺ.
ตถา हि “โย อาตุมานํ สยเมว
ปาว”อิตฺติ^๒ ปาพิ ทิสฺสติ. เอตฺถ ปสฺสทฺโ
อุปสฺสคฺโค ทิฆํ กตฺวา วุตฺโต “ปาวทติ
ปาวจฺนฺ”ติอาทิสฺ วิตฺ, ปาวาติ จ อิทํ
อดีตวจฺนํ, อฏฺฐกถายํ ปน อดีตวจฺนํ
อิทฺนฺติ ชานนฺโตปี ครุ วตฺตมานวจฺน-
วเสน “ปาวาติ วทตี”ติ วิจารณ์มกาสิ
อิทิสฺเสสุ จาเนสุ กาลวิปลาสวเสน
อตฺถสฺส วตฺตพฺพตฺตา.

บทว่า ปาวท มีลักษณะเหมือน
บทว่า พทฺว. เมื่อลบ ท อักษร จะมี
รูปว่า ปาว เหมือนบทว่า ปฏิปี ในพระ
บาลีนี้ว่า ปฏิปี วเทหิ ภทฺทนฺเต (ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงบอกข้อ
ปฏิบัติ). จริงอย่างนั้น พระบาลีย่อม
ปรากฏว่า โย อาตุมานํ สยเมว ปาว
(ชนใดกล่าวโอ้อวดตนเอง). ป ศัพท์ ใน
บทว่า ปาว นี้เป็นอุปสรรค ท่านกล่าว
ให้เป็นเสียงที่ฆะ เหมือนในคำเป็นต้นว่า
ปาวทติ ปาวจฺนํ, ก็ คำนี้ว่า ปาว เป็นคำ
ที่บอกถึงอดีตกาล. ส่วนในอรรถกถา ครุ
แม้รู้ที่อยู่ว่า คำนี้บอกถึงอดีตกาล ได้
อธิบายว่า ปาวาติ วทติ ด้วยอำนาจ
วัตตมานาวิภัติ (ปัจจุบันกาล) เพราะใน
ฐานะเช่นนี้ ควรกล่าวเนื้อความ
ด้วยอำนาจกาลวิปลาส.

^๑ พ.ศ. ๒๕/๔๒๑/๕๑๔. ปฏิปทญจ วเทหิ ภทฺทนฺเต.

^๒ พ.ศ. ๒๕/๔๑๐/๔๘๗.

อายสุมานปี จ สาริปุตโต
 นิทเทเส “โย อาตุมานัน สยเมว
 ปาวา”ติ” ปทํ นิทฺธิปิตุวา อาตุมา
 วุจฺจติ อตฺตวา, สยเมว ปาวาติ สยเมว
 อตฺตมานัน ปาวทติ,” “อหฺมสฺมิ สีส-
 สมฺปนฺโน”ติ วา “วตสมฺปนฺโน”ติ วาติ
 วตฺตมานวจเนน อตฺถํ นิทฺทิสฺสิ. อถ วา
 ปาวาติ อิทํ น เกวลํ วทธาตุวเสเนว
 นิปฺพนฺนํ, อถ โข อฺฐาตุวเสนปี. ตถา หิ
 อิทํ ปฺปฺพุพฺพสฺส อฺฐทฺทเท อิติ ชาติฺสฺส
 ปโยเค อุการสฺส โอบการาเทสํ กตฺวา
 ตโต ปโรกฺขานฺนเต อกาเร ปเร โอบการสฺส
 อาวาเทสํ ตโต จ สนฺธิกิจฺจํ กตฺวา
 สิชฺฌมติ, ตสฺมา อฺฐาตุสฺส วทธาตุยา
 สมานตฺถตฺตวา ตนฺนิปฺพนฺนรูปสฺส จ
 วทธาตุยา นิปฺพนฺนรูปเณ สมานรูปตฺตวา
 “สยเมว อตฺตมานัน ปาวทติ”ติ วทธาตุวเสน
 นิทฺทิสฺสิตี ทฎฺจพฺพํ.

อนึ่ง ในคัมภีร์นิทเทส แม้ท่าน
 พระสาริปุตตรก็ได้ตั้งบทว่า โย อาตุมานัน
 สยเมว ปาว ดังนี้แล้วได้แสดงความหมาย
 ด้วยอำนาจวิวัตตมานาวิภัตติว่า อาตุมา
 วุจฺจติ อตฺตวา, สยเมว ปาวาติ สยเมว
 อตฺตมานัน ปาวทติ อหฺมสฺมิ สีสสมฺปนฺโนติ
 วา วตสมฺปนฺโนติ วา (อตฺตวาเรียกว่า
 อาตุม, สองบทว่า สยเมว ปาว ความว่า
 กล่าวไว้ของตนเองนั้นเทียบว่า เราเป็นผู้
 สมบูรณ์ด้วยศีล หรือว่า เราเป็นผู้สมบูรณ์
 ด้วยวัตร). อีกนัยหนึ่ง คำว่า ปาว นี้ ไม่ใช่
 สำเร็จด้วยอำนาจ วท ชาติอย่างเดียว
 เท่านั้น, ที่แท้ยังสำเร็จแม้ด้วยอำนาจ อ
 ชาติอีกด้วย. จริงอย่างนั้น รูปว่า ปาว
 นี้ย่อมสำเร็จได้ เพราะเมื่อตั้ง ชาติคือ อ
 ชาติมี ป เป็นบทหน้า (ป + อ) แล้วแปลง
 อ เป็น โอบ จากนั้น เมื่อ อ อักษรอันเป็น
 ปโรกขาวิภัตติอยู่หลัง ให้แปลง โอบ เป็น
 อาว (= ป + อาว) จากนั้นทำหน้าที่ของ
 สนธิ (คือแยก อ ออกจาก ป ในเพราะ
 สรหลัง ลบสรหน้า นำไปประกอบกัน)
 เพราะเหตุนี้ เห็นว่า พระสาริปุตตร
 เถระแสดงไว้ด้วยอำนาจ วท ชาติ เพราะ
 อ ชาติ มีอรรณเสมอกับ วท ชาติ และ

๑ พ.มหา. ๒๙/๘๔/๘๑.

อิทานิ วิจฺฉินฺนา ปทมฺมาลา สมฺภฺยติ.
 วท, วฑ. วฑฺ วเท, วทิตฺถ, วทฺ, วทิมฺห.
 วทิตฺถ, วทิเร. วทิตฺถเ, วทิวฺห. วทฺ,
 วทิมฺเห. ปาวท, ปาว อิจฺจปี. ปาวฑ.
 ปาวเท, ปาวทิตฺถ. ปาวทฺ, ปาวทิมฺห.
 ปาวทิตฺถ, ปาวทิเร. ปาวทิตฺถเ, ปาว-
 ทิวฺห. ปาวทฺ, ปาวทิมฺเห.

ตถา “วชฺช, วชฺช” อิจฺจาทีนิ
 ปโรกฺขารูปานิ.

“อวทา, อวฑ. อวชฺชา, อวชฺช”
 อิจฺจาทีนิ หิยฺยตฺตนีรูปานิ.

“อวทฺ, วท, อวฑฺ, วฑฺ, อวทฺสฺ, วทฺสฺ.
 อวชฺช, วชฺช” อิจฺจาทีนิ อชฺชตฺตนีรูปานิ.

“วทฺสฺสติ, วทฺสฺสนฺติ. วชฺชิสฺสติ,
 วชฺชิสฺสนฺติ” อิจฺจาทีนิ ภวิสฺสนฺตีรูปานิ.

“อวทฺสฺสา, วทฺสฺสา, อวชฺชิสฺสา,
 วชฺชิสฺสา” อิจฺจาทีนิ กาลาติปฺตฺติรูปานิ.

เสสฺยานิ สพฺพานิปี ยถาสมฺภวํ
 วิตุถาเรตฺตพฺพานิ.

ยา ปเนตฺถ วทธาตฺ วิยตฺติยํ
 วาจายํ วุตฺตา, สฺ กตฺถจฺ “วทนฺตํ

เพราะรูปที่สำเร็จมาจาก อฺ ธาตุ นั้น มีรูป
 เสมอกับรูปที่สำเร็จมาจาก วท ธาตุ.

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะสืบต่อแบบแจก
 บทไม่ให้ขาดลำดับ. วท, วฑ. วฑฺ วเท,
 วทิตฺถ, วทฺ, วทิมฺห. วทิตฺถ, วทิเร.
 วทิตฺถเ, วทิวฺห. วทฺ, วทิมฺเห. ปาวท,
 ปาว. ปาวฑ. ปาวเท, ปาวทิตฺถ. ปาวทฺ,
 ปาวทิมฺห. ปาวทิตฺถ, ปาวทิเร. ปาวทิตฺถเ,
 ปาวทิวฺห. ปาวทฺ, ปาวทิมฺเห.

ต่อไปก็พึงแจกอย่างเดียวกันคือ รูป
 ปโรกฺขาวิภตฺติเป็นต้นว่า วชฺช วชฺช.

รูปหิยฺยตฺตนีวิภตฺติ เป็นต้นว่า
 อวทา, อวฑ. อวชฺชา, อวชฺช.

รูปอชฺชตฺตนีวิภตฺติ เป็นต้นว่า อวทฺ,
 วท, อวฑฺ, วฑฺ, อวทฺสฺ, วทฺสฺ. อวชฺช, วชฺช.

รูปภวิสฺสนฺตีวิภตฺติ เป็นต้นว่า
 วทฺสฺสติ, วทฺสฺสนฺติ. วชฺชิสฺสติ, วชฺชิสฺสนฺติ.

รูปกาลาติปฺตฺติวิภตฺติ เป็นต้นว่า
 อวทฺสฺสา, วทฺสฺสา, อวชฺชิสฺสา, วชฺชิสฺสา.

รูปแม่ทั้งหมดที่เหลือ พึงแจกให้
 พิสดารตามความเหมาะสม.

ก็ในที่นี่ วท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
 วิยตฺติวจา (กล่าว, พูด), บางแห่งใช้แม่

เอกไปกุขรา.^๑ "ภริวาทโก"ติอาที่สุ^๒
 อพฺยตฺตสทฺทเทปี วตฺตติ อฺปจฺริตวเสนาติ
 ทฎฺจพฺพ.

วิท ภาณ. ภาณ ชานน.
 วิทติ. เวโท. วิฑู. การิตะ : "เวเทติ.
 เวทยติ. สยํ อภิญญา สจฺฉิกตฺวา
 ปเวเทติ."^๓ เวทยนฺติ จ เต ตฎฺจจี,
 เทวา มานุสกา อฺโก"ติ^๔ ปโยคา.

ในอรรถว่า อพฺยตฺตสทฺท (เสียงที่ไม่
 ชัดเจนกล่าวคือเสียงร้อง, เสียงคำราม)
 ด้วยอำนาจอุปการะคือคำพูดเลียบเคียง
 ในคำเป็นต้นว่า วทนฺติ เอกไปกุขรา
 (เจ้าหน้าที่ทั้งหลาย จงตีกลองหน้าเดียว).
 ภริวาทโก (นักตีกลอง).

วิท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ภาณ
 (รู้, รู้แจ้ง). การรู้ ชื่อว่า ภาณ. วิทติ
 (ย่อมรู้). เวโท (เวท). วิฑู (บัณฑิต).
 เมื่อลงการิตปัจจัย ตัวอย่างเช่น เวเทติ.
 เวทยติ (ย่อมชี้แจงให้ทราบ, ย่อมบอก
 ให้รู้). สยํ อภิญญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ
 (พระผู้มีพระภาคทรงทำโลกนี้พร้อมทั้ง
 เทวโลก ... ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญา
 อันยิ่งเองแล้ว ทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้ง
 สมณพราหมณ์ ... ให้รู้ตาม). เวทยนฺติ จ
 เต ตฎฺจจี, เทวา มานุสกา อฺโก (อนึ่ง
 ทวยเทพและหมู่มนุษย์นั้น ต่างก็อวยชัย
 ให้พรยินดี).

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๕๙, ๔๔๔.

^๒ พ.ชา.อ. ๒๙/-/๘๒.

^๓ ที.สี. ๙/๑๐๒/๘๒, ๒๐๐/๑๖๓.

^๔ พ.พฺพ. ๓๓/๒/๔๓๔.

ตตถ ปเวเทตีติ โฟเชติ ณาเปติ
 ปกาเสติ.^๑ เวโทติ วิทติ สุขุมมุปี การณ์
 อาชานาตีติ เวโท, ปญญาเยตี นามิ.
 “เวเทหมุณี”ติ^๒ เอตถ हि ณาณิ เวโทติ
 วุจฺจติ. เวโทติ वा เวทคนุถสุสปี นามิ.
 วิทฺนฺติ^๓ ชานนฺติ เอเตน อุจฺจาริตมตฺเตน
 ตทาทาริ ปุคฺคํ “พฺราหมเณ อยฺนุ”ติ,
 วิทฺนฺติ वा เอเตน พฺราหมณา อตฺตนา
 กตฺตพฺพกิจฺจนฺติ เวโท.

โส ปน อิรุเวทยชฺชเวทสามเวทวเสน
 ติวโร. อาถพฺพณเวทํ ปน ปณฺีตชฺชมาสยา
 น สิग्ฆนฺติ ปฺรุปฆาตสहितตฺตา. ตสฺมา
 ปาพิยํ “ติณฺณํ เวทานํ ปารคฺู”ติ^๔
 วุตฺติ. เอเตยฺว “ฉนฺโท, มนฺโต, สุตี”ติ จ
 วุจฺจนฺติ.

^๑ ที.มหา.อ. ๔/-/๒๖๐.

^๒ ส.นิ. ๑๖/๕๒๒/๒๕๘.

^๓ โป. วทฺนฺติ.

^๔ ที.สิ. ๙/๑๑/๕, ๑๔๕, ๑๖๕.

วิเคราะห์ เวท กัณฑ์

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปเวเทติ
 ความว่า ย่อมให้รู้ คือ ให้ทราบ ได้แก่
 ประกาศ. บทว่า เวโท มีวิเคราะห์ว่า
 ชื่อว่า เวท เพราะอรรถว่า รู้ คือ ทราบ
 ทั้งถึงเหตุแม้เหตุอันละเอียดอ่อน. คำว่า
 เวท นั้น เป็นชื่อของปัญญา. ก็ในคำนี้
 ว่า เวเทหมุณี ณาณ ทานเรียกว่า เวท.
 อีกนัยหนึ่ง คำว่า เวท เป็นชื่อของคัมภีร์
 พระเวท. (คัมภีร์) ชื่อว่า เวท เพราะ
 อรรถว่าเป็นเหตุให้รู้ คือ ให้ทราบบุคคล
 ผู้ทรงเวทนั้นว่า บุคคลนี้เป็นพราหมณ์
 หรือเป็นเครื่องรู้หน้าที่ที่ตนควรทำ ของ
 พวกพราหมณ์.

คัมภีร์พระเวท

ก็คัมภีร์พระเวทนั้นมี ๓ คือ อิรุเวท,
 ยชฺชเวท และสามเวท. ก็อาถัพพณเวท
 ชนทั้งหลายผู้มีอัธยาศัยประณีตย่อมไม่
 ศึกษาเพราะประกอบด้วยการเบียดเบียน
 ผู้อื่น. เพราะเหตุนั้น ในพระบาลี พระ
 ผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ตินฺณํ เวทานํ

ปารคฺ (ผู้เรียนจบไตรเพท). คัมภีร์
พระเวททั้ง ๓ นั้นยังมีชื่อเรียกกันอีกว่า
ฉนฺท, มนฺต, สฺติ.

อรรถของ เวท ศัพท์

ปณฺดาโย ตฺวญฺจโย เวเท
เวทสทฺโท ปวตฺตติ
ปาวเกปิ จ โส ทิฏฺฐโ
ชาตสทฺทปุเรจโร.

ปจฺฉานฺเค ชาตสทฺเท
สฺติ ตฺวญฺชเนปิ จ
“เวทคฺ สพฺพธฺมเม”ติ^๑
เอตฺถาปิ วิทิตฺสฺ จ.

วิฑฺฒติ ปณฺชิตฺมณฺสฺโส. โส หิ ยถา-
สภาวโต กมฺมณฺจ ผลณฺจ กุสลาทีเภาเท
จ ธฺมเม วิทิตฺติ “วิฑฺ”ติ วุจฺจติ.

รฺท อสฺสุวิโมจเน. สกมฺมิก-
วเสนิมิสฺสา อตฺถิ คเหตุพฺโพ. โรทติ,
รฺทติ อิจฺจปิ. รฺณฺณํ. รฺทิตฺ. โรทนํ.
โรทนฺโต. โรทมาเน. โรทนฺตี. โรทมานา.
รฺทมุขา. รฺทํ. รฺทนฺโต.

เวท ศัพท์ ใช้ในอรรถว่า รู้แจ้ง
ยินดี คัมภีร์พระเวท เวท ศัพท์
นั้น ที่มี ชาต ศัพท์อยู่หน้า ใช้ใน
อรรถว่า ไฟ.

เมื่อมี ชาต ศัพท์อยู่หลัง ใช้ในอรรถ
ว่า ยินดี รู้แจ้ง แม้ในตัวอย่างนี้ว่า
เวทคฺ สพฺพธฺมเม (เป็นผู้ถึงความรู้
แจ้งในธรรมทั้งปวง).

บทว่า วิฑฺ ได้แก่ มนุษย์ผู้เป็น
บัณฑิต. ก็มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตนั้น ท่าน
เรียกว่า วิฑฺ เพราะรู้กรรม, ผลของกรรม
และกรรมต่างโดยกุศลธรรมเป็นต้น ตาม
ความเป็นจริง.

รฺท ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อสฺสุ-
วิโมจเน (หลังน้ำตา, ร้องไห้). ฟังถ้อยเอา
ความหมายของ รฺท ชาตินี้ ด้วยอำนาจ
สกัมมิกธาตุ. โรทติ (ย่อมร้องไห้), รฺทติ
(ย่อมร้องไห้), รฺณฺณํ. รฺทิตฺ (การร้องไห้,

^๑ พ.ชา. ๒๗/๑๖๗/๕๓.

ร้องให้แล้ว). โรทน์ (การร้องให้). โรทน์โต.
โรทมาโน (บุรุษร้องให้อยู่, เมื่อร้องให้).
โรทน์ดี. โรทมานา (สตรีร้องให้อยู่, เมื่อ
ร้องให้). รุทมุขา (หญิงเจ้าน้ำตา).
รุท. รุทน์โต (บุรุษร้องให้อยู่, เมื่อร้องให้).

รุท ธาตุและความหมายสัมมิกะ

ตตฤ โรทตีติ ก็ โรทติ ? มตฺ
ปุตฺติ วา ภาตฺริ วา โรทติ. ตตฺรายํ
ปาพิ “นาหิ ฆนฺเต เอตฺติ โรทามิ, ยํ มํ
ฆนฺเต ภาควา เอวมาหติ.” อยํ ปเนตฺถ
อตุโถ : “ยํ มํ ฆนฺเต ภาควา เอวมาห,
อหิ เอตฺติ ภาควโต พยากรณํ น โรทามิ
น ปริเทวามิ น อนฺตฺถนามีติ เอวํ
สกมฺมิกวเสนตุโถ เวทิตฺพุโ, น
อสุสมุญจนมตฺเตน.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โรทติ
ถามว่า บุคคลยอมร้องให้ถึงใคร ?
ตอบว่า ย่อมร้องให้ถึงบุตรหรือพี่ชาย
น้องชายที่ตายไปแล้ว. ในข้อนี้มีพระ
บาลี ดังนี้ว่า นาหิ ฆนฺเต เอตฺติ โรทามิ,
ยํ มํ ฆนฺเต ภาควา เอวมาห (ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าไม่ได้ร้องให้
ถึงการพยากรณ์ที่พระผู้มีพระภาคตรัส
กับข้าพเจ้าอย่างนี้). ก็ในพระบาลีนี้
มีอธิบายดังนี้ : ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ
พระผู้มีพระภาคตรัสการพยากรณ์ใดกับ
ข้าพเจ้าอย่างนี้ ข้าพเจ้าไม่ได้ร้องให้ถึง
ไม่ได้คร่ำครวญถึง ไม่ได้โอดครวญถึง
การพยากรณ์นั้น ของพระผู้มีพระภาค.
นักศึกษาพึงทราบอรรถของ รุท ธาตุ
ด้วยอำนาจสัมมิกะธาตุดังนี้, ไม่พึง
ทราบอรรถ โดยอาการสักว่าการหลั่ง
น้ำตา.

๑ ม.ม. ๑๓/๘๖/๘๑.

มตฺ วา อมฺม โรทฺนฺติ
 โย วา ชีวํ น ทิสฺสตี
 ชีวณฺตํ อมฺม ปสฺสณฺติ
 กสฺมา มํ อมฺม โรทฺสตี^๑

อญฺญเจตฺถ ปโยโคติ อิทมฺภูจกถา
 วจฺนํ.^๒

อิทํ ปน ฎีกาวจฺนํ : “ยถา สกมฺมกา
 ธาตุสทฺทา อตฺถวิเสสวเสน อกมฺมกา
 โหนฺติ ‘วิพฺพฺโธ ปุริโส, วิพฺพฺโธ กมล-
 สณฺโฑ’ติ, เหวํ อตฺถวิเสสวเสน อกมฺมกาปิ
 สกมฺมกา โหนฺตฺติ ทสฺเสตฺตํ ‘น ปริเทวามิ
 น อนฺตฺตุนามิ’ติ อาห. อนฺตฺตุนสทฺโธ
 สกมฺมกวเสน ปยุชฺชติ ‘ปุราณานิ
 อนฺตฺตุนนฺ’ติอาทิสฺสุ.” อญฺญเจตฺถ ปโยโคติ
 อิมายปิ^๓ คาถาย อนฺตฺตุนนํ รุทฺนํ
 อธิปฺเปตฺนฺติ ทสฺเสตฺตี”ติ.^๔

ในพระบาลีนี้ มีตัวอย่างดังนี้ว่า

โยม คนทั้งหลายพากันร้องให้
 ถึงคนที่ตายแล้ว หรือยังเป็นอยู่
 แต่หายหน้าจากไป ส่วนฉัน
 ยังมีชีวิตอยู่ โยมก็เห็นอยู่ เพราะ
 เหตุไร จึงมาร้องให้ถึงฉันเล่า

คำที่แสดงมานี้ เป็นถ้อยคำจาก
 คัมภีร์อรรถกถา.

ส่วนคำที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็น
 ถ้อยคำจากคัมภีร์ฎีกา : พระฎีกาจารย์
 กล่าวว่า น ปริเทวามิ, น อนฺตฺตุนามิ
 ก็เพื่อแสดงว่า ธาตุ ศัพท์ที่เป็นสกัมมธาตุ
 สามารถกลายเป็นอกัมมธาตุได้ ด้วย
 อำนาจอรรถพิเศษ เช่น วิพฺพฺโธ ปุริโส
 (บุรุษตื่น), วิพฺพฺโธ กมลสณฺโฑ (ป่า
 บัวบาน) ฉันใด ธาตุ ศัพท์แม้ที่เป็น
 อกัมมธาตุ ก็กลายเป็นสกัมมธาตุได้ ด้วย
 อำนาจอรรถพิเศษ ฉะนั้น. อนฺตฺตุน
 ศัพท์ ใช้ด้วยอำนาจสกัมมธาตุ เช่นใน
 ประโยคเป็นต้นว่า ปุราณิ อนฺตฺตุน

^๑ ส.ส. ๑๕/๘๑๗/๓๐๗, พ.เถร. ๒๖/๑๘๑/๒๗๐.

^๒ ม.อ.อ. ๗/-/๑๑๘.

^๓ พ.ธ. ๒๕/๒๑/๓๖.

^๔ ฉ. อิมินา.

^๕ ฉ. มชฺฌิมนิกายฎีกา. ๓/๔๔.

(เสนุตติ) (พวกคนเขลาอนทอดถอนใจ ถึงทรัพย์เก่า [ที่ใช้หมดไปแล้ว]). บทว่า **อญเจตถ ปโยโค** ท่านแสดงว่า ในคาถาแม้นี้ ท่านประสงค์เอาการร้องให้ ถึง คือ การทอดถอนใจถึง.

ทลิตุท **ทคฺคตียํ**. ทฺกฺขสฺส คฺติ ปติฏฺฐาติ **ทคฺคตฺติ** อัยํ อตฺถิ “อปายํ **ทคฺคตฺติ** วินิปาตํ นิรยํ อุปฺปชฺชติ”ติอาทีสุ^๑ ยฺชฺชติ, อิธ ปน อิมํ อตฺถํ อคฺคเหตฺวา อญฺเวย อตฺถิ คเหตฺพุโพ. กถํ **ทคฺคตฺติ**? ทฺกฺเขน กิจฺเชน คฺติ คมนํ อนฺนปานาทิลลาโภ **ทคฺคตฺติ**. **ทลิตุทติ**. **ทลิตุโท**, **ทลิตุทฺตี**, **ทลิตุทฺทียํ**.

ทลิตุท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง **ทคฺคตฺติ** (ยากจน, เข็ญใจ). ความหมาย นี้ว่า ชื่อว่า **ทคฺคตฺติ** เพราะอรรถว่าเป็น ที่ไป คือ เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์ ย่อม เหมาะสมกับข้อความในประโยคเป็นต้น ว่า อปายํ **ทคฺคตฺติ** วินิปาตํ นิรยํ อุปฺปชฺชติ (ย่อมเข้าถึงอบาย ทุจริต วินิปาต นรก). ก็ในที่นี้ นักศึกษาไม่ควร ถือเอาความหมายนี้ แต่ควรถือเอา ความหมายอื่น. ถ้ามว่า คำว่า **ทคฺคตฺติ** ควรถือเอาความหมายอย่างไร? ตอบว่า ควรถือเอาความหมายว่า การไป คือ การดำเนินไป ได้แก่ การได้ข้าวและน้ำ เป็นต้นโดยยากลำบาก ชื่อว่า **ทคฺคตฺติ**. **ทลิตุทติ** (ย่อมเข็ญใจ). **ทลิตุโท** (บุรุษ เข็ญใจ), **ทลิตุทฺตี** (สตรีเข็ญใจ). **ทลิตุทฺทียํ** (ความเป็นคนเข็ญใจ).

^๑ ที.มหา. ๑๐/๗๗/๑๐๑, พ.ญ. ๒๕/๑๗๐/๒๑๗, วิ.มหา. ๕/๖๘/๘๘.

ตตถ ทลิตุทตีติ สพุพ อิจฺฉิติจฺฉิตํ
 ปรี ยาจิตฺวา เอว ทุกฺเขน อธิคฺฉติ,
 น อยาจิตฺวาติ อตฺถ. ทลิตุโทติ
 ทุคฺคตมนุสฺส. ทลิตุทตีติ ทุคฺคตา นารี.
 ทลิตุทสุส ภาโว ทาลิตุทียํ. เอตฺถ จ
 “สพุพเมว ทลิตุทตี”ติ โลกิกปฺปโยค-
 ทสุสนโต “ทลิตุทตี”ติ กิริยาปทํ วิภาวิตํ.
 สาสเน ปน ตํ กิริยาปทํ น อาคตํ,
 “ทลิตุโท ทลิตุทตี”ติ นามปทานิเยว
 อาคตานิ.อนาคตมฺปิ ตํ “นาถตี”ติ ปทมิว
 สาสนานุโลมตฺตา คเหตุพฺพเมว. ครุ ปน
 กจฺจายนฺมตฺวเสน ทลิตุคฺคติมฺหิตี ทุคฺคตี
 วาจกทลธตฺโต อิทฺทปจฺจยํ กตฺวา
 “ทลิตุโท”ติ นามปทํ ทสฺเสสุ.

ตฺท พฺยถเน. ตฺทตี, วิตฺทตี.
 กมฺมนิ “ตฺทตฺตี, วิตฺทตฺตมาโน, เวทนาภิ-
 ตฺนุโน”ติ รูปานิ.

ศัพท์ที่มาจาก ทลิตุท ธาตุ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
 ทลิตุทตี ความว่า ขอสิ่งอื่นทั้งหมดที่ตน
 ปวารณาต้องการนั้นเที่ยวแล้วได้มาด้วย
 ความยากลำบาก, ครั้นไม่ขอก็ไม่ได้.
 บทว่า ทลิตุโท ได้แก่ ชายเชียวใจ. บทว่า
 ทลิตุทตี ได้แก่ หญิงเชียวใจ. ความเป็น
 แห่งบุคคลผู้เชียวใจ ชื่อว่า ทาลิตุทีย
 (ความเป็นคนเชียวใจ). ก็ในที่นี้ ข้าพเจ้า
 แสดงบทกิริยาว่า ทลิตุทตี เพราะพบ
 ตัวอย่างจากคัมภีร์ทางโลกว่า สพุพเมว
 ทลิตุทตี. แต่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
 บทกิริยานั้นไม่มีใช้, มีใช้เฉพาะบทนาม
 ว่า ทลิตุโท, ทลิตุทตี เท่านั้น. บทกิริยานั้น
 แม้ไม่มีใช้ ก็ควรถือเอานั้นเที่ยว เพราะ
 คล้อยตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา เหมือน
 บทว่า นาถตี. ส่วนครูทั้งหลายแสดง
 บทนามว่า ทลิตุโท เพราะลง อิทฺท
 ปจฺจยํทํ ทล ธาตุ ซึ่งบังถึง ทุคฺคตี ว่า
 ทล ทุคฺคติมฺหิตี ด้วยอำนาจตามมติ
 คัมภีร์กัจจายนะ.

ตฺท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พฺยถน
 (ทิมแทง, รมกวน, ทำอันตราย). ตฺทตี
 (ย่อมทิมแทง), วิตฺทตี (ย่อมทิมแทง).
 ใช้ในอรรถแห่งกัมมวาทก จะมีรูปว่า

ตุชชติ (ถูกทิ่มแทง), วิตุชชมาโน (ถูก
ทิ่มแทงอยู่), เวทนาภิตฺตุนโน (อันเวทนา
รบกวนแล้ว).

ตุทนต์ติ วาจา ชนา อสณฺณตา
สเรหิ สงฺคามคตฺว กุณฺชริ
สุตฺวาน วากุญฺ ฆรฺสํ อุตฺริตฺ
อริวาสเย ภิกฺขุ อทฺฏฺจจิตฺโต.^๑

เหล่าชนผู้ไม่สำรวม ใช้คำพูด
ทิ่มแทงผู้อื่น เหมือนทหารฝ้าย
เข้าศึกใช้ลูกศรทิ่มแทงข้างที่ออก
ศึก ฉะนั้น ภิกษุผู้ไม่คิดประทุษร้าย
ฟังคำหยาบคายที่ชนทั้งหลาย
พูดแล้ว ฟังอดกลั้นได้.

นุท เปรณ. เปรณิ จุณฺณนิกรณิ
ปีสนิ. นุทติ,^๒ ปนุทติ. ปนุทนิ.

นุท ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เปรณ
(บด, กำจัด, บรรเทา, ทำให้ละเอียด).
การทำให้เป็นจุณ คือ การบดให้ละเอียด
ชื่อว่า เปรณ. นุทติ (ย่อมนบดให้ละเอียด),
ปนุทติ (ย่อมนบรรเทา). ปนุทนิ (การ
บรรเทา).

^๑ พ.อ. ๒๕/๑๐๗/๑๔๒.

^๒ พ.อ. ๒๕/๑๒/๑๘.

วิधि ลาภ. วินุทติ. อัญจาทา
วินุทเต ธนั.^๑ โควินุโท.

วิधि ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ลาภ (ได้.
ประสพ). วินุทติ (ยอมได้). อัญจาทา
วินุทเต ธนั (คนขยันยอมมหาทรัพย์ได้).
โควินุโท (โควินุทพราหมณ์).

ขทิจิ ปริมาเต. ปริมาตัม สมนุตโต
หนนั. ขนุทติ.

ขทิจิ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ปริมาต
(เบียดเบียน, กำจัด) การเบียดเบียน
โดยรอบ ชื่อว่า ปริมาต. ขนุทติ (ยอม
เบียดเบียน).

ทการนุตธาตูปานิ.

กลุ่มชาติ
ที่ลงท้ายด้วย ท อักษร จบ.

^๑ ส.ส. ๑๕/๓๑๖/๘๔๕. พ.ส. ๒๕/๓๑๑/๓๖๑. น.พ. ๑๐/๑๒๖

ถการนุตชาติ

ธา ธารณ. ทชาติ, วิทชาติ. ยัม
 ปณฺชิตโต นิปฺณํ สฺวิเชติ.^๑ นิธิ นิเชติ.^๒
 นิธิ นาม นิธิยุยติ.^๓ ตาว สุนิหิตโต^๔
 สนฺโต. ยโต นิธิ ปริหริ.^๕ นิตฺหติ. กุหิ
 เทว นิตฺหามิ.^๖ ปริทฺหติ. โย วตฺถํ
 ปริทฺหิสฺสติ.^๗ ฐสฺสติ. ปริทฺสฺสติ. พาโลติ
 ปริ ทฺหติ.^๘ สกฺยา โข อมฺพฺญจ ราชานํ
 โอกฺกานํ ปีตามนํ ทฺหฺนติ.^๙ สทฺทฺหติ
 ตถาคตฺสฺส โพธิ.^{๑๐} สทฺธา, สทฺทฺหนฺนา,^{๑๑}
 สทฺธาตพฺพํ, สทฺทฺหิตพฺพํ, สทฺธายิโก,
 ปจฺจยิโก.^{๑๒} สทฺธเยยวจฺสา อุปาสิกา.^{๑๓}
 สทฺทฺหิตฺตุ สทฺทฺหิตฺวา. วิเสสาธานํ.
 โสิตาวธานํ. โสิตํ โอทฺหติ. โอทิตฺโสโต.
 โสิตํ โอทฺหิตฺวา. มจฺจฺเยยฺยํ, มารฺเยยฺยํ,

ชาติที่ลงท้ายด้วย ๘ อักษร

ธา ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง ธารณ
 (ทรง, ตั้ง, รับ, วาง). ทชาติ (ย่อมทรงไว้),
 วิทชาติ (ย่อมจัดแจง). ยัม ปณฺชิตโต นิปฺณํ
 สฺวิเชติ (คนฉลาดย่อมจัดแจงกิจอัน
 ละเอียดใด). นิธิ นิเชติ (ย่อมฝังชุมทรัพย์
 ไว้). นิธิ นาม นิธิยุยติ (ธรรมดาชุมทรัพย์
 ย่อมถูกฝังไว้). ตาว สุนิหิตโต สนฺโต
 (ชุมทรัพย์ที่เขาฝังไว้เป็นอย่างดีขนาดนั้น,
 เก็บไว้มัดชิด). ยโต นิธิ ปริหริ (นำ
 ชุมทรัพย์มาจากที่ใด). นิตฺหติ (ย่อมฝัง
 ไว้). กุหิ เทว นิตฺหามิ (ข้าแต่พระองค์
 ผู้ประเสริฐ หม่อมฉันจะเก็บไว้ที่ไหน).
 ปริทฺหติ (ย่อมนุ่งห่ม). โย วตฺถํ ปริทฺหิสฺสติ
 (ผู้ใดจักนุ่งห่มผ้า [กาสาหวัดตร์]). ฐสฺสติ.

^๑ พ.ชา. ๒๗/๒๑๐๑/๔๒๘.

^๒ พ.ช. ๒๕/๙/๑๑.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๔๙๖/๑๘๖. ปริหาริ.

^๔ พ.ชา. ๒๘/๑๐๗๒/๓๗๒.

^๕ พ.ธ. ๒๕/๑๑/๑๖, พ.ชา. ๒๗/๒๙๑/๘๓, ๒๓๔๒/๔๙๕. ปริทฺหเสฺสติ.

^๖ พ.ส. ๒๕/๔๑๙/๕๐๗. น. ปทฺหติ.

^๗ ที.ส. ๙/๑๔๘/๑๒๐.

^๘ อ.อ. ๒๓/๖๔/๑๑๐.

^๙ อ.ภ. ๓๔/๘๑/๒๘.

^{๑๐} ที.ส. ๙/๔/๕. ม.ม. ๑๓/๔๕๐/๔๑๐.

^{๑๑} วิ.มหาวิภังค. ๑/๖๓๔/๔๓๓, ๔๓๙.

นามเชยฺย, ชาติ, ชาติา, วิชาติา.^๑ วิธิ.
อภินัน, อภิเชยฺย, นิธานวตี วาจา,^๒
อาธานคานี, สนุธิ. ปฏิสนุธิ. อญญานินิปี
โยเชตพพานิ.

ปริชสุสติ (จักนุ่งหม). พาโลติ ปริ ทหาติ
(เจ้าทิวฐิยอมตั้ง [ติเตียน] ผู้อื่นว่า
เป็นพาล). สกฺยา โข อมฺพญจ ราชานํ
โอกุกากํ ปีตามนํ ทหนฺติ (ดูกรอัมพญจ
พวกเจ้าศากยะยอมตั้งพระเจ้าโอกกาคะ
ไว้เป็นพระอัยยิกา). สทฺทหฺติ ตถาคตฺสฺส
โพธิ (ยอมเชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคต).
สทฺธา (ความเชื่อ), สทฺทหนา (การปักใจ
เชื่อ), สทฺธาตพฺพํ (ฟังเชื่อ), สทฺทหิตพฺพํ
(ฟัง เชื่อ), สทฺธายิโก (น่าศรัทธา), ปจฺจยิโก
(ควรเชื่อถือได้). สทฺเชยฺยวจฺสา อุปาสิกา
(อุบาสิกามีวาจาที่ควรเชื่อถือ). สทฺทหิ-
ตุํ (เพื่อเชื่อ), สทฺทหิตฺวา (เชื่อแล้ว).
วิเสสธาณํ (เหตุเฉพาะ, การจัดการ
โดยจำเพาะเจาะจง). โสดาวธาณํ (การ
เจียไสต). โสตี โอทหฺติ (ยอมเจียไสต).
โอहितโสโต (ผู้เจียไสต). โสตี โอทหิตฺวา
(เจียไสตแล้ว). มจฺจุเชยฺย (ที่แห่ง
ความตาย), มารเชยฺย (ที่แห่งกิเลสมาร),
นามเชยฺย (ตั้งชื่อ, นาม), ชาติ (ชาติ),
ชาติา (ผู้ทรงไว้), วิชาติา (ผู้กระทำ). วิธิ
(วิธี). อภินัน (ชื่อ), อภิเชยฺย (อรรถ,
ความหมาย), นิธานวตี วาจา (คำพูดที่

^๑ บ.ชา. ๒๘/๗๖๒/๒๕๘.

^๒ ที.สี. ๙/๔/๖. นิธานวตี วาจา, ที.สี.อ. ๔/-/๑๑๘.

มีหลักฐาน), อาธานคาคี (ผู้ยึดติดอย่างเหนียวแน่น), สนุธิ (การเชื่อมต่อ), ปฏิสนุธิ (การเชื่อมต่อเฉพาะ). นักศึกษ ควรประกอบแม่รูปเหล่านี้ ตามความเหมาะสม.

วิปฺพโพ ธา กโรตฺยตฺเถ
 อภิปฺพโพ ตฺ ภาสเน
 นฺยาสฺปฺพโพ ยถาโยคํ
 นฺยาสาโรปนสนุธิสุ.

ธา ธาตุที่มี วิ เป็นบทหน้า ใช้ในอรรถว่า กระทำ, ที่มี อภิ เป็นบทหน้า ใช้ในอรรถว่า กล่าว, พุด, ที่มี นิ เป็นบทหน้า ใช้ในอรรถว่า วาง หรือ ผัง, ที่มี อา เป็นบทหน้า ใช้ในอรรถว่า ยกขึ้น, ที่มี ส เป็นบทหน้า ใช้ในอรรถว่า เชื่อมต่อ.

ธา ธาตุ - อปี อุปสรรค

อิมสฺมา ปน ธาธาตฺโต ปฺพพฺสฺส
 อปี อิจฺจฺปฺสคฺคฺสฺส อกาโร กฺวจิ นิจฺจํ
 โลปี ปฺปฺโปติ, กฺวจิ นิจฺจํ โลปี น
 ปฺปฺโปติ. อตฺร โลโป วุจฺเจเต, ทฺวารํ
 ปิพฺหติ, ทฺวารํ ปิพฺหฺนฺโต, ปิพฺหิตฺตุํ,
 ปิพฺหิตฺวา, เอวํ อการโลโป ภวติ. ทฺวารํ
 อปิพฺหิตฺวา, เอวํ อการโลโป น ภวติ.

ก็ อ อักษรของ อปี อุปสรรค ซึ่งอยู่หน้า ธา ธาตุนี้ บางแห่งมีการลบแน่นอน บางแห่งไม่มีการลบแน่นอน. บรรดาการลบและการไม่ลบบนนั้น ข้าพเจ้าจะกล่าวการลบต่อไป, ทวารํ ปิพหติ (ยอมปิดประตู), ทวารํ ปิพหฺนฺโต (กำลังปิดประตู), ปิพหิตฺตุํ (เพื่อปิด), ปิพหิตฺวา (ปิดแล้ว), การลบ อ อักษร ย่อมมีด้วยประการฉะนี้. ทวารํ อปิพหิตฺวา (ไม่ได้ปิดประตู), การไม่ลบ อ อักษร ย่อมมี ด้วยประการฉะนี้.

เอตถ หิ อกาโร อปีอุปสคฺคสฺส
 อวยโว น โหติ. กิณฺติ เจ ? ปฏฺิเสตฺถ-
 วาจโก นิปาโตเยว, อุปสคฺคาวยโว ปน
 อทสฺสนํ คโต, อयํ นิจฺจาโลโป. เอวํ
 ธาธาตฺโต ปุพฺพสฺส อปี อิจฺจุอุปสคฺคสฺส
 อกาโร กฺวจิ นิจฺจํ โลโป ปปฺโปติ, กฺวจิ
 นิจฺจํ โลโป น ปปฺโปติ.

อิทํ อจฺฉริยํ อิทํ อพฺภุตํ. ยตฺร หิ
 นาม ภควโต ปาวจเน เอวฺรุโปปิ นโย
 สนฺทิสฺสติ วิญฺญนํ ททยวิมฺหาปนฺกโร,
 โย เอกสฺมีเยว ธาตุมฺหิ เอกสฺมีเยว
 อุปสคฺเค เอกสฺมีเยวตฺเถ กฺวจิ โลปาโลป-
 วเสน วิภชิตฺุ ลพฺภติ.

อิทานิ มยํ โสตฺถนํ ปรมโกสฺล-
 ชนฺนตฺถํ ตทฺภยมฺปิ อากาโร เอกชฺฉนฺ
 กโรนฺตา ตททาการวตี ชินฺวรปาฬิ
 อานยาม :

อนึ่ง อ อักษรในบทว่า อปีทิตฺวา
 นี้ ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของ อปี อุปสรรค. หาก
 มีคำถามว่า อ อักษร ไม่ใช่ส่วนหนึ่ง
 ของ อปี อุปสรรคคืออะไร ? ตอบว่า คือ
 เป็นนิบาตอันบ่งถึงอรรถปฏิเสธ. อนึ่ง อ
 อักษรอันเป็นส่วนหนึ่งของ อปี อุปสรรค
 นั้นไม่สามารถมองเห็นได้, นี้เป็นตัวอย่าง
 ที่ไม่ลบ อ อย่างแน่นอน. อ อักษรของ
 อปี อุปสรรค ซึ่งอยู่หน้า ธา ธาตุ
 บางแห่งมีการลบแน่นอน บางแห่งไม่มี
 การลบแน่นอน ด้วยประการฉะนี้แล.

ก็แล การที่บัณฑิตสามารถจำแนก
 รูปศัพท์ ที่ใช้ในธาตุเดียวกัน อุปสรรค
 ตัวเดียวกัน และอรรถเดียวกัน ด้วย
 อำนาจการลบบ้าง ไม่ลบบ้าง ซึ่งมีนัย
 แม้เห็นปานนี้ อันก่อให้เกิดความกระหยิ่ม
 ใจแก่วิญญูชนทั้งหลาย. ย่อมมีปรากฏ
 ในปาพจน์ ของพระผู้มีพระภาคนี้
 เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ น่าประหลาดใจ.

บัดนี้ เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลาย
 เกิดความฉลาดอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเมื่อรวม
 เอาลักษณะแม้ทั้งสองนั้น มาไว้ในที่
 เดียวกัน จึงนำเอาพระบาลีอันประเสริฐ
 ของพระชินเจ้าซึ่งมีลักษณะดังกล่าวมานั้น
 มาแสดงดังต่อไปนี้ :

คังคฺ เม ปิพหิสฺสนฺติ
 น ตํ สกฺโกมิ พฺราหฺมณ
 อปีเชตุํ มหาสิณฺธุ
 ตํ กถํ โส ภวิสฺสติ
 น เต สกฺโกมิ อกฺขาตุํ
 อตถํ ฐมฺมญฺจ ปุจฺฉิตฺ๑

จิตตตฺถสาธนี เอตํ
 คาถํ สมฺภวชาตเก.
 ปญฺญาสมฺภวมิจฺฉนฺโต
 กเร จิตฺเต สฺมุเมธฺโสติ.

ฐ คติเถริเยสฺส. คติ คมนํ. เถริยํ
 ธิรภาโว. ธวติ. ฐวํ.

เอตฺถ ๑ ฐวณฺติ ธิรํ. “นิจฺโจ
 ฐโว สฺสฺสโต อวิปริณามฐมฺโม”ติอาทีสุ^๒

ดูกรพราหมณ์ เราคิดว่า จักกั้น
 แม่น้ำคงคา แต่ไม่อาจจะกั้น
 แม่น้ำใหญ่ นั้นได้ เพราะเหตุนั้น
 โอกาสนั้นจักมีได้อย่างไร เมื่อ
 ท่านถามถึงอรรถและธรรม เรา
 จึงไม่อาจบอกได้.

บัณฑิตผู้มีปัญญาหลักแหลม
 ประสงค์ที่จะพัฒนาปัญญา (ของ
 ตน) พึงพิจารณาเอาใจใส่คาถาอัน
 ถึงพร้อมด้วยศัพท์และอรรถที่
 วิจิตรพิสดารที่มาในสัมภวชาตก
 เถิด.

ฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป),
 เถริย (มั่นคง, ยั่งยืน, แน่นอน). การไป
 ชื่อว่า คติ. ภาวะที่มั่นคง ชื่อว่า เถริย.
 ธวติ (ย่อมมั่นคง). ฐวํ (ในกรณีที่ใช้เป็น
 คุณศัพท์ แปลว่ามั่นคง, ยั่งยืน, คงที่,
 เทียบ ในกรณีที่ใช้เป็นนามศัพท์ แปลว่า
 พระนิพพาน, ธรรมชาติมั่นคง).

อรรถของ ฐว ศัพท์

ก็ในที่นี้ บทว่า ฐวํ ได้แก่ มั่นคง,
 ยั่งยืน ดังในข้อความพระบาลีเป็นต้นว่า

^๑ พ.ชา. ๒๗/๒๓๕๒/๔๙๙.

^๒ ที.สี. ๙/๓๒/๒๕.

วีย, ตสฺมา ฐวณฺติ ธิรํ ยํกิลฺลิจิ ธมฺมชาตํ.
 อถวา ฐวณฺติ อิทํ คติเถรียตถวเสน
 นิพฺพานสฺเสว อธิวจฺนํ ภวิตฺตมรหติ.

ตถฺวหิ ชาติชฺราพฺยาธิมรณ-
 โสกาทิตโต มุจฺจิตฺตกาเมหิ ธวิตพฺพํ
 คนฺตพฺพนฺติ ฐวํ, อปฺปาทวยามาเวน วา
 นิจฺจสฺภาวตฺตวา ธวติ ธิรํ สสฺสฺสํ ภาวตีติ
 ฐวํ. ยถฺวหิ สนฺธาย ภควตา “ฐวญฺจ
 โว ภิกฺขเว เทเสสฺสสามิ ฐวคามินิญฺจ”
 ปฏฺยปทฺน”ติ วุตฺตํ. ฐวสทฺโท “วจฺนํ
 ฐวสสฺสฺสนฺ”ติ^๑ เอตฺถ ธิเร วตฺตติ.
 “ฐวญฺจ” ภิกฺขเว เทเสสฺสสามิ”ติ เอตฺถ
 นิพฺพานเ. “ฐวํ พุทฺโธ ภวิสฺสสฺ”ติ^๒ เอตฺถ
 ปน เอกํเส นิปาตปทฺภาเวน วตฺตตีติ
 ทญฺจพฺพํ.

นิจฺจโ ฐโว สสฺสฺสโต อวิปริณามธมฺโม
 (พระพรหมผู้เจริญเป็นผู้เที่ยง ยั่งยืน
 คงทน ไม่แปรผันเป็นธรรมดา), เพราะ
 เหตุนั้น บทว่า ฐวํ ได้แก่ ธรรมชาติ
 ใดๆอย่างหนึ่งที่มีความยั่งยืนมั่นคง.
 อีกนัยหนึ่ง บทว่า ฐวํ นี้ ควรเป็นชื่อ
 ของพระนิพพานเท่านั้น เพราะใช้ใน
 อรรถว่า คติ (ไป), เถรีย (มั่นคง, ยั่งยืน,
 แน่นอน).

จริงอยู่ พระนิพพานนั้น ชื่อว่า ฐว
 เพราะอรรถว่าเป็นธรรมชาติที่กุลบุตร
 ทั้งหลายผู้ปรารถนาจะหลุดพ้นจากชาติ
 ชรา พยาธิ มรณะ และความโศกเป็นต้น
 พึงดำเนิน คือ ไป. อีกนัยหนึ่ง พระ
 นิพพาน ชื่อว่า ฐว เพราะอรรถว่า ยั่งยืน
 คือ เป็นสภาพมั่นคงเที่ยง เพราะมีสภาวะ
 เที่ยง โดยไม่มีความเกิดขึ้นและเสื่อมไป
 ที่พระผู้มีพระภาคทรงหมายถึง ตรัสว่า
 ฐวญฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสสามิ ฐว-
 คามินิญฺจ ปฏฺยปทฺ (ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรา
 จักแสดงพระนิพพาน และข้อปฏิบัติให้ถึง
 พระนิพพานแก่เธอทั้งหลาย). พึงเห็นว่า

^๑ ส.สพ. ๑๘/๗๒๗/๔๕๐.

^๒ ช.พ. ๓๓/๒/๔๒๘.

^๓ ช.พ. ๓๓/๒/๔๒๕ ปิฎจาทิสฺ.

ธู ศัพท์ใช้ในอรรถแห่ง ธิร (มันคง) ดัง
 ในข้อความพระบาลีนี้ว่า วจัน ฐวสสุสตี
 (พระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ
 มันคง เทียง). ใช้ในอรรถแห่ง นิพพาน
 (พระนิพพาน) ในข้อความพระบาลีนี้ว่า
 ฐวญจ ภิกขเว เทเสสุสามิ (ดูกรภิกษุ
 ทั้งหลาย เราจักแสดงพระนิพพานแก่
 พวกเธอ). ใช้ในอรรถแห่ง เอกังส (แน่นอน)
 โดยความเป็นบทนิบาต ในข้อความพระ
 บาลีนี้ว่า ฐว พุทฺโธ ภวิสฺสสิ (ท่านจัก
 เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน).

ฐ วิชฺชนเน. ฐการสฺส ฐวตฺตี. ฐวติ.
 ฐวิตา, ฐวิตพฺพ. รสฺสตุเต “ฐโต,
 ฐตวา” อิจฺจปี รูปานิ ภวนฺติ.

ฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิชฺชน
 (กำจัด, ขจัด). แปลง ฐ เป็น ฐว. จะมี
 รูปว่า ฐวติ (ย่อมกำจัด). ฐวิตา (ผู้กำจัด).
 ฐวิตพฺพ (พึงถูกกำจัด). เมื่อรัสสะจะมี
 รูปว่า ฐโต, ฐตวา (กำจัดแล้ว, ผู้กำจัด,
 ขจัดแล้ว, ผู้ขจัด).

ธ ปาเน. ธยติ, ธิยติ. ธนุ.

ธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาน
 (ดื่ม, ดูด). ธยติ (ย่อมดื่ม), ธิยติ
 (อันบุคคลย่อมดื่ม). ธนุ (แม่โคนม).

หลักการใช้ ธนุ ศัพท์

เอตฺถ จ ธนฺติ ธยติ ปิวติ อิต
 ชีริ ไปตโกติ ธนุ, “โคธนุ, อสฺสธนุ,
 มิคธนุ”ติ ธนุสทฺโท สามณฺณวเสน

ก็ในที่นี้ บทว่า ธนุ มีวิเคราะห์
 ว่า ชื่อว่า ธนุ เพราะอรรถว่าให้ลูกน้อย
 ดื่ม คือ ดูนม. ธนุ ศัพท์ ใช้ในสัตว์

สไปติกาสู ตีรจจนาคติตุถีสู วัตตติ,
 เอวํ สนุเตปี เยภุยุเยน คาวียํ วัตตติ.
 ตถา हि "स्तुत रेनुसते तदुवा"ति^๑ ปापि
 तिसुसति.

สิธฺ คติยํ. เสธติ, นิเสธติ,
 ปฏิเสธติ. สิทฺโร, ปสิทฺโร, นิสิทฺโร,
 ปฏิสิทฺโร, ปฏิเสธิโต, ปฏิเสธโก, ปฏิเสโร,
 ปฏิเสธิตุํ ปฏิเสธิตฺวา. อिธ อจินฺเตยฺย-
 พลตฺตา อุปสคฺคานํ ตํโยเค **สิธฺ**ชาติสุส
 นานปฺปการา อตฺถา สมฺภวนฺติ,
 อญฺเณสมฺปิ เอวเมว.

ตีรจจนตัวเมียพร้อมทั้งลูกอ่อน ด้วย
 อำนาจทั่วไป เช่น โคธนู (แม่โคนม),
 อสุสธนู (แม่ม้านม), มิคธนู (แม่
 เนื้อนม). เมื่อเป็นอย่างนี้ ย่อมใช้ใน
 แม่โคนมโดยมาก. จริงอย่างนั้น พระบาลี
 ย่อมปรากฏว่า สตุต เรนุสเต ทตุวา
 (ให้แม่โคนม ๗๐๐ ตัว).

สิธฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (ไป).
 เสธติ (ยอมไป, ยอมไปมา), นิเสธติ,
 ปฏิเสธติ (ยอมห้าม, ยอมปฏิเสธ). สิทฺโร
 (สำเร็จ), ปสิทฺโร (ไปทั่ว, สำเร็จทั่วไป),
 นิสิทฺโร, ปฏิสิทฺโร (ห้าม, ปฏิเสธ), ปฏิ-
 เสธิโต, ปฏิเสธโก (ปฏิเสธ, ห้าม),
 ปฏิเสโร (ปฏิเสธ, ห้าม), ปฏิเสธิตุํ (เพื่อ
 ห้าม, เพื่อปฏิเสธ), ปฏิเสธิตฺวา (ห้ามแล้ว,
 ปฏิเสธแล้ว). ในบทนี้ เมื่อ **สิธฺ** ชาติ
 ประกอบกับอุปสรรคนั้น ย่อมมีอรรถ
 หลายอย่างน่านับการ เพราะอุปสรรคมี
 ความหมายอันใคร ๆ คาดไม่ถึง, ในกรณี
 ของชาติแม่เหล่าอื่น ก็มีลักษณะ
 เช่นเดียวกันนี้.

^๑ พ.ชา. ๒๘/๑๐๘๓/๓๘๒.

สิธฺ สตุเถ มงฺคฺลฺย จ. สตุถิ
 ๑. สาสนํ, มงฺคฺลฺยํ ปาปวินาสนํ วุฑฺฒิ-
 การณํ วา. เสธติ. สิฑฺโธ, ปสิฑฺโธ,
 ปสิฑฺธิ.

สิธฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สตุถ
 (สั่ง, สั่งสอน), และใช้ในอรรถแห่ง
 มงฺคฺลฺย (เป็นมงคล, เจริญ). การสอน
 ชื่อว่า สตุถ, การยังบาปให้พินาศ หรือ
 เหตุให้ถึงความเจริญ ชื่อว่า มงฺคฺลฺย.
 เสธติ (ยอมสั่งสอน) สิฑฺโธ (คำสั่งสอน,
 เป็นมงคล, เจริญ), ปสิฑฺโธ (คำสั่งสอน,
 เป็นมงคล), ปสิฑฺธิ (คำสั่งสอน, เป็น
 มงคล).

ทธ ธารณ. ชนฺสฺส ตฺฎฺจึ ทธเตติ
 ทธิ. ๑. การสฺส ทการตฺเต “ทหตี”ติ รูปิ.
 อัย อิตฺถิ อิมํ อิตฺถิ อัยยิกํ ทหติ. อิเม
 ปุริสา อิมํ ปุริสํ ปิตามหนํ ทหนฺติ. จิตฺตํ
 สฺมาทหฺตพฺพํ.^๑ สฺมาทหนํ จิตฺตํ.^๒

ทธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ธารณ
 (ตั้งไว้, ทรงไว้, ดำรงไว้). ชื่อว่า ทธิ
 (นมัส) เพราะอรรถว่าทรงไว้ซึ่งความ
 ยินดีของชน. เมื่อแปลง ธ อักษรเป็น ท
 อักษรจะมีรูปว่า ทหติ (ยอมตั้งไว้,
 ย่อมทรงไว้). ตัวอย่างเช่น อัย อิตฺถิ อิมํ
 อิตฺถิ อัยยิกํ ทหติ (หญิงนี้ยอมตั้ง
 [นับถือ] หญิงนี้ว่า เป็นย่า). อิเม ปุริสา
 อิมํ ปุริสํ ปิตามหนํ ทหนฺติ (บุรุษเหล่านี้
 ย่อมตั้ง [นับถือ] บุรุษนี้ว่า เป็นปู่). จิตฺตํ
 สฺมาทหฺตพฺพํ (พึงตั้งจิตไว้ด้วยดี).
 สฺมาทหนํ จิตฺตํ (ตั้งจิตไว้ด้วยดี).

๑. ม.ญ. ๑๔/๓๔๖/๒๓๖.

๒. ม.ญ. ๑๔/๒๘๘/๑๙๕.

เอธ วุทธิย์ ลามะ จ. เอธติ.
เอธ, สุขเขติโต.^๑ คมภูเร คธาเมธติ.^๒

เอตุถ จ เอธติ เอธติ. วฑุตติ
เอเตน ปาวโกติ เอธ. อินุทน์, อุปาทาน์.
สุขเขติโตติ สุขเขน เอธติ, สุขสัณฑุตติโตติ
อตุถ. คธาเมธติ^๓ คธา ปติภูจ้ เอธติ
ลภติ.

พทฐ สัทธิเส. สัทธิเส วินิพทฐ-
กิริยา. พทฐติ, วินิพทฐติ, วินิพทฐา.

เอธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วุทธิ
(เจริญ, รุ่งเรือง), และใช้ในอรรถแห่ง
ลาม (ได้, ประสบ). เอธติ (ย่อมเจริญ).
เอธ (เครื่องให้ไฟลูกกลม, เชื้อไฟ),
สุขเขติโต (เจริญด้วยความสุข). คมภูเร
คธาเมธติ (น้ำลึกหยั่งได้).

ก็ในที่นี้ บทว่า เอธ มีวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า เอธ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่อง
ให้ไฟลูกกลม ได้แก่ อินุทน์, อุปาทาน์
(เชื้อไฟ). บทว่า สุขเขติโต ได้แก่ ผู้ถึง
ความสุข อธิบายว่า ผู้เจริญด้วยความสุข.
บทว่า คธาเมธติ ความว่า ย่อมประสบ
คือ ได้ ที่พึง คือ ที่อาศัย.

พทฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สัทธิส
(ผูก, ผูกพัน, รัตรึง). กิริยาคือการ
ผูกพัน ชื่อว่า สัทธิส. พทฐติ (ย่อมผูก,
ย่อมผูกพัน), วินิพทฐติ (ย่อมผูก, ย่อม
ผูกพัน). วินิพทฐา (การผูก, การผูกพัน).

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๑/๑๑/๒๑, ๑๒/๒๓, ๒๔. ม.ม. ๑๓/๒๘๘/๓๙๐, ๓๙๑, ๓๙๓.

^๒ ส.ส. ๑๕/๖๙๑/๒๖๐.

^๓ ส.ส.อ. ๑๐/-/๓๕๖.

คาธ ปติฏจนิสฺสยคนุเชสุ.
คาธติ. คาริ กตฺตา.^๑ คมฺภีรโต อคาริ.^๒

คาธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปติฏจา
(ที่ตั้ง, ที่พึง, หยั่ง), นิสฺสย (ที่อาศัย),
คนุช (กลืน). คาธติ (ยอมตั้ง, ย่อม
อาศัย, ย่อมได้กลืน). คาริ กตฺตา (ทำ
ที่พึง, ที่อาศัย, การหยั่ง). คมฺภีรโต
อคาริ (ลึกลับหยั่งไม่ถึง).

พาธ วิโลพเน. พาธติ, วิพาธติ.
อาพาธ.^๓ อาพาธติ จิตฺตํ วิโลเพตีติ
อาพาธ.

พาธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วิโลพน
(กวน, เบียดเบียน, ทำให้ปั่นป่วน).
พาธติ (ยอมกวน), วิพาธติ (ยอมกวน).
อาพาธ (รบกวน, อาพาธ). อาพาธติ
จิตฺตํ วิโลเพตีติ อาพาธ ชื่อว่า อาพาธ
เพราะอรรถว่า รบกวนจิต คือ ทำจิตให้
ปั่นป่วน.

นาธ ยาจนาทิสฺ. นาธติ. นาธนี.

นาธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
ยาจนาทิ (ขอ, ขอร้อง เป็นต้น). นาธติ
(ยอมขอ). นาธนี (การขอ).

พนุช พนุชเน. พนุชติ. พนุชนโก,
พนุชโร, พนุชปิโต, ปฏฺิพนุชโร, พนุชนี,
พนุชโร, สมฺพนุชนี, สมฺพนุชโร, ปพนุชโร,
พนุช.

พนุช ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง พนุชน
(ผูก, พัน, มัด, จำ, เนื่องกัน). พนุชติ
(ยอมผูก). พนุชนโก (ผู้ผูก), พนุชโร(การ
ผูก), พนุชปิโต (ให้ผูกแล้ว), ปฏฺิพนุชโร
(เกี่ยวเนื่องกัน), พนุชนี (เครื่องผูก),

^๑ อญ.จตุกก. ๒๑/๑๐๗/๑๔๔, อภิ.ป. ๓๖/๑๑๓/๑๘๘.

^๒ ฉ. ปรมตฺตที่ปนี เปตวตฺตฤฏฺจกถา. ๗๑ ปฏฺุเจ ปสฺสิตพฺพ.

^๓ ที.สี.อ. ๔/-/๓๑๔.

พนุโร (ความสัมพันธ์, เกี่ยวเนื่องกัน),
 สมพนุณฺ (ความสัมพันธ์, เกี่ยวเนื่องกัน),
 สมพนุโร (ความสัมพันธ์, เกี่ยวเนื่องกัน),
 ปพนุโร (บทประพันธ์, ความต่อเนื่อง),
 พนุธุ (พวกพ้อง, วงศ์).

วิเคราะห์ พนุณ - พนุธุ ศัพท์

ตตถ พนุณนุติ พนุณนุติ สตุเต
 เอเตนาติ พนุณฺ, สงฺขลิกาติ. “อัย
 อมฺหากํ วิโส”ติ สมพนุณิตพฺพญฺเจน
 พนุธุ, เถรคาถาสํวณฺณนายํ ปน
 “เปมพนุณเนน พนุณฺ”ติ^๑ วุตฺตํ.

ทริ อสิมจาเร. อสิมจาโร
 อสิมปฺปวตฺติ. ทนุณฺติ. ทนุโร, ทนุณ-
 ปญฺโณ. โย ทนุณกาเล ตรติ ตรณฺเีย จ
 ทนุณฺติ.^๒

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า พนุณฺ
 มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า พนุณ เพราะอรรถ
 ว่าเป็นเครื่องผูกเหล่าสัตว์ไว้ ได้แก่
 ไช้ตรวนเป็นต้น. ชื่อว่า พนุธุ เพราะ
 อรรถว่าเกี่ยวเนื่องกันว่า บุคคลนี้ เป็น
 พวกพ้องของพวกเรา. ส่วนในอรรถกถา
 แห่งพระบาลีเถรคาถา พระอรรถ-
 กถาจารย์กล่าววว่า ชื่อว่า พนุธุ เพราะ
 ผูกพันกันด้วยความรัก.

ทริ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อสิมจาร
 (ข้า, เนือย, เชื้อองข้า). ความเป็นไป
 อย่างเชื้อองข้า ชื่อว่า อสิมจาร. ทนุณฺติ
 (ย้อมข้า). ทนุโร (คนเชื้อองข้า), ทนุณปญฺโณ
 (คนมีปัญญาเชื้อองข้า). ตัวอย่างเช่น โย
 ทนุณกาเล ตรติ, ตรณฺเีย จ ทนุณฺติ
 (ผู้ได้รับทำเสียโดยเร็ว ในเวลาที่จะต้อง

^๑ พุ.เถร.อ. ๒๕/-/๑๗๗,๗๕๙.

^๒ พุ.เถร. ๒๖/๓๒๙/๓๑๓, พุ.ชา. ๒๗/๖๘๐/๑๕๙.

ทำซ้ำ ๆ แต่กลับทำซ้ำ ๆ ในเวลาที่ต้อง
รีบทำโดยเร็ว).

วทุธ วทุธเน. วทุธติ. วทุธิ, วทุธิ,
วทุโธ, วทุโธ, ชาติวทุโธ, คุณวทุโธ,
วโยวทุโธ.

วทุธ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง วทุธน
(เจริญ, รุ่งเรือง). วทุธติ (ย่อมนเจริญ, ย่อม
รุ่งเรือง). วทุธิ (ความเจริญ, ความรุ่งเรือง),
วทุธิ (ความเจริญ, ความรุ่งเรือง), วทุโธ,
วทุโธ (ผู้เจริญ, ผู้รุ่งเรือง), ชาติวทุโธ
(ผู้เจริญด้วยชาติ), คุณวทุโธ (ผู้เจริญ
ด้วยคุณธรรม), วโยวทุโธ (ผู้เจริญด้วยวัย).

เย วทุธมปจายนุติ
นรา ฌมฺมสุส โกวิททา
ทิฏฺฐเจว ฌมฺเม ปาสํสา
สมฺปฺราเย จ สุขุคฺคิตี.^๑

นรชนเหล่าใด ฉลาดในธรรม
นอบน้อมคนผู้เจริญกว่า นรชน
เหล่านั้นเป็นผู้ควรแก่การสรรเสริญ
ในปัจจุบันนี้ และมีสุคติเป็นที่ไป
ในเบื้องหน้า.

สธุ สทฺททกฺขุฉิยํ. สหฺตติ.

สธุ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺททกฺขุฉิ
(ออกเสียงน่าเกลียด). สหฺตติ (ย่อมนดำ).

ปีฬฺธิ อลงฺกาเร. ปีฬฺนุคฺคิตี.
ปีฬฺนุคฺคินิ.

ปีฬฺธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อลงฺการ
(ประดับ, ตกแต่ง). ปีฬฺนุคฺคิตี (ย่อมนประดับ).
ปีฬฺนุคฺคินิ (การประดับ).

ไวยากรณ์ของเครื่องประดับ

ปีฬฺนุคฺคินมลงฺกาโร
มณฺฑนญฺจ วิภูสณิ

พียงทราบศัพท์เหล่านี้ที่เป็นไวยากรณ์
ของเครื่องประดับ คือ ปีฬฺนุคฺคิน

^๑ พ.ชา. ๒๗/๓๗/๑๒, วิ.จ. ๗/๒๖๓/๑๑๗.

ปสาธนญจาภรณ์
ปริยายา อิมะ มตา.

เมธ หีสายํ สงฺคเม จ. เมธติ.
เมธา, เมธาวิ.

อตุร เมธาติ อสนิ วีย สิลฺลจฺจเย
กิเลส เมธติ หีสตีติ เมธา.^๑ เมธติ วา
สิริยา สีสลาทีหิ จ สปุริสธมฺเมหิ สห
คจฺจติ น เอกิกกา หุตฺวา ติฏฺฐตีติ เมธา,
ปญฺญาเยตํ นามิ.

ตถา หิ :

ปญฺญา หิ เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ
นกุชตฺตราชาริว ตารกานํ

อลงฺการ มนุชฺชน วิภูสณ ปสาธน
อาภรณ.

เมธ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง หีสา
(กำจัด), และใช้ในอรรถแห่ง สงฺคม (ไป
ด้วยกัน, ร่วมกัน). เมธติ (ย่อมกำจัด).
เมธา (ธรรมชาติที่กำจัดความชั่ว, ไปกับ
ความดี = ปัญญา), เมธาวิ (นักปราชญ์,
ผู้มีปัญญา).

วิเคราะห์ เมธา ศัพท์

ในที่นี้ บทว่า เมธา มีรูปวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า เมธา เพราะอรรถว่าสามารถ
กำจัด คือ เบียดเบียนกิเลสได้อย่าง
รวดเร็ว ปานสายฟ้าฟาดลงที่ภูเขาหิน.
อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า เมธา เพราะอรรถว่า
กำจัด คือ ไปกับความดี และสปุริสธรรม
ทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ได้แก่ ไม่ใช่เป็น
หนึ่งเดียวหยุดอยู่, คำว่า เมธา นี้ เป็น
ชื่อของปัญญา.

จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค
ตรัสไว้ดังนี้ :

ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมกล่าววว่า
ปัญญานั้นแหละประเสริฐสุด ดุจ

^๑ อภิ.ส.อ. ๔๖/-/๓๐๘.

สีลํ สีรี จาปี สตมฺจ ฌมฺโม
อนฺวายิกา ปณฺณวโต ภวนฺตีสติ.^๑

พระจันทร์ประเสริฐกว่าดวงดาว
ทั้งหลาย ฉะนั้น สีล สีรี และธรรม
ของสัตบุรุษ ย่อมเป็นไปตามบุคคล
ผู้มีปัญญา.

วุดฺตํ.

เมธาวิตติ ฌมฺโมชปณฺณาย จ
สมนฺนาคโต ปุคฺคโล.^๒

บทว่า เมธาวิ ได้แก่ บุคคลผู้
ประกอบด้วยปัญญาอันเกิดจากธรรม.

สฺส มฺมฺ อุนฺนฺเท. สฺสติ. มฺมฺติ. มฺมฺ.

สฺส มฺมฺ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อุนฺนฺท
(ชும், ชั่น, เข้ม). สฺสติ (ย่อมชும், ย่อมชั่น).
มฺมฺติ (ย่อมชும், ย่อมชั่น). มฺมฺ (น้ำผึ้ง,
น้ำหวาน).

พฺฐ โภธเน. โภธติ. พฺฐโร. อภิ-
สมฺพฺฐธานो. สมฺพฺฐธํ. อสมฺพฺฐธํ. โภธิ.
ทิวาทิคณฺเปี อຍံ ทิสฺสติ. ตตฺร ทิ
“พฺฐธตีสติ” ติ รูปิ, อธิ ปน “โภธตีสติ” ติ
รูปิ. “โย นิทฺทํ อปฺโภธตีสติ”^๓ ปาพิ
ทิสฺสติ. การิตฺเต : ปน “โพธติ” อิจฺจาทินิ.

พฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง โภธน
(รู้, ตรัสรู้). โภธติ (ย่อมรู้, ย่อมตรัสรู้).
พฺฐโร (ผู้รู้, ผู้ตรัสรู้). อภิสมฺพฺฐธานอ
(รู้ยิ่ง). สมฺพฺฐธํ (รู้โดยชอบ). อสมฺพฺฐธํ
(ไม่รู้โดยชอบ). โภธิ (ความตรัสรู้). พฺฐ
ธาตุนี้ ยังปรากฏแม้ในทิวาทิคณะ. ก็ใน
ทิวาทิคณะนั้น จะมีรูปว่า พฺฐธตีสติ, แต่
ใน ฎวาทิคณะนี้มีรูปว่า โภธติ พระบาลี
ย่อมปรากฏว่า โย นิทฺทํ อปฺโภธติ (ผู้ใด
หลีกเลี่ยงความหลับ ย่อมรู้) เมื่อลงการิต-
ปัจจัยจะมีรูปกิริยาเป็นต้นว่า โพธติ.

^๑ พ.ชา. ๒๗/๒๔๖๘/๕๔๑.

^๒ พ.ธ.อ. ๒/-/๓๙๘.

^๓ ส.ส. ๑๕/๓๘/๑๑. อปฺโภธตีสติ.

ยฺฐ สมุปฺหาเร. โยธติ. โยธ. โยธเถถ มารี ปณฺณาวุเธน.^๑ ยฺฐุธฺ. จรณายฺธ, จรณาวุธ วา. อาวุธฺ. ทิวาทิคณิกสฺส ปนสฺส “ยฺฐุธฺตีติ รูปิ.

ยฺฐ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง สมุปหาร (ต่อสู้อัน, รบกัน). โยธติ (ย้อมรบ). โยธ (นักรบ, ทหาร). โยธเถถ มารี ปณฺณาวุเธน (กุลบุตรควรใช้อาวุธคือ ปณฺณารบกับมารคือกิเลส). ยฺฐุธฺ (การรบ). จรณายฺธ (มีขาเป็นอาวุธ = ไก่). จรณาวุธ (มีขาเป็นอาวุธ = ไก่). อาวุธฺ เครื่องรบ = อาวุธ). ก็ ยฺฐ ธาตุนี้ถ้าใช้เป็นทิวาทิคณะจะมีรูปกิริยาว่า ยฺฐุธฺตี.

ทฺธิ ทิตฺติเทวเนสฺ. ทฺธติ. ทฺธิตฺติ. เอตฺถ จ ทฺธิตฺตีติ รสฺมิ.

ทฺธิ ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทิตฺติ (ส่องสว่าง, รุ่งเรือง), เทวณ (เล่น). ทฺธติ (ย้อมส่องสว่าง). ทฺธิตฺติ (ความส่องสว่าง). ก็ในที่นี้ บทว่า ทฺธิตฺติ ได้แก่ รสฺมิ.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของรัศมี

ก็ รัศมี มีชื่อหลายชื่อ ดังนี้ :

ศัพท์เหล่านี้ บ่งบอกถึงรัศมี คือ รสฺมิ อามา ปภา รสี ทิตฺติ ภา รุจิ ทฺธิตฺติ มรีจิ ชฺติ ภาณฺวุสฺ มยฺชเ กิรณฺ กโร นาคธาไม จ อาโลโก. อิจฺเจเต รสฺมิวากกา.

อนเกทานิ ทิ รสฺมินามานิ :
รสฺมิ อามา ปภา รสี
ทิตฺติ ภา รุจิ ทฺธิตฺติ
มรีจิ ชฺติ ภาณฺวุสฺ
มยฺชเ กิรณฺ กโร
นาคธาไม จ อาโลโก
อิจฺเจเต รสฺมิวากกา.

ธการนฺตธาตฺรูปานิ.

กลุ่มธาตุ
ที่ลงท้ายด้วย ธ อักษร จบ.

^๑ พ.ธ. ๒๕/๑๔/๒๐.

นการนตธาตุ

นี่ นเย. เนติ, นยติ, วิเนติ. วิเนยยุ
 หทยเย ทร์.^๑ อาเนติ. อานยติ. เนตา.
 วิเนตา.^๒ นายโก. เนยโย. เวเนยโย.
 เวณยโก.^๓ วินีโต ปุริโส. นียามาเน
 ปิสาเจน, กิณฺณู ตาต อุทิกฺขสิ.^๔ นียฺนฺโต.
 เนตฺตํ. เนตฺติ. ภาวเนตฺติ สมฺมุตฺตา.^๕
 เนตฺติโก. อุทกณฺหิ นยฺนฺติ เนตฺติกา.^๖
 เนตฺตา. เนตฺเต อุชฺฐํ คเต สติ.^๗ นโย.
 วินโย. อายตฺนํ. เนตฺ. วิเนตฺ. เนตฺวา.
 วิเนตฺวา อิจฺจาทีนํ.

ชาติที่ลงท้ายด้วย น อักษร

นี่ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง นย (นำ,
 นำไป). เนติ (ย้อมนำไป), นยติ (ย้อมนำ
 ไป), วิเนติ (ย้อมแนะนำ, ย้อมกำจัด).
 วิเนยยุ หทยเย ทร์ (พึงกำจัดความกระวน
 กระวายในหทัย). อาเนติ (ย้อมนำมา).
 อานยติ (ย้อมนำมา). เนตา (ผู้นำ,
 หัวหน้า). วิเนตา (ผู้แนะนำ). นายโก
 (ผู้นำ). เนยโย (ผู้ควรแนะนำ). เวเนยโย
 (ผู้ควรแนะนำ). เวณยโก (ผู้ควรสั่งสอน,
 ผู้รู้วินัย). วินีโต ปุริโส (บุรุษอันเขา
 แนะนำแล้ว). นียามาเน ปิสาเจน กิณฺณู
 ตาต อุทิกฺขสิ (ลูกทั้งสองกำลังถูก
 พรหมณ์ปีศาจนำไป ข้าแต่พระชนกนาถ
 กระไรหนอ ผ่าพระบาททรงนั่งเฉย
 อยู่ได้). นียฺนฺโต (นำไปอยู่). เนตฺตํ (ตา,
 ดวงตา). เนตฺติ (เชือก, หลักการอธิบาย
 พระพุทธพจน์). ภาวเนตฺติ สมฺมุตฺตา
 (ค้นหาผู้นำไปสู่ภาพ ถูกถอนขึ้นแล้ว).

๑. พ.ชา. ๒๘/๙๗๖/๓๔๑.

๒. พ.มหา. ๒๙/๘๘๙/๕๕๑.

๓. วิ.มหาวิภังค. ๑/๒/๔.

๔. พ.ชา. ๒๘/๑๑๗๓/๔๑๘.

๕. วิ.มหา. ๕/๗๖/๙๔.

๖. ม.ม. ๑๓/๕๓๔/๔๘๗, พ.ธ. ๒๕/๑๖/๒๕, ๓๔, พ.เถร. ๒๖/๑๕๖/๒๖๔, ๓๙๒/๓๘๙

๗. พ.ชา. ๒๗/๖๓๖/๑๕๑. พ.ชา. ๒๘/๕๑/๒๐, อัง.จตุกก. ๒๑/๗๒/๙๙. ฉ.พ. ๑๐/๙๐/๑๑๓.

เนตติโก (ชาวนา). อุทกณฺหิ นยฺนฺติ
 เนตติกา (จริงอยู่ ชาวนาย่อมไขน้ำ
 ไปสู่นา). เนตฺตา (ผู้นำ, หัวหน้า), เนตฺเต
 อฺขฺํ คเต สติ (เมื่อหัวหน้าเดินตรง).
 นโย (นัย [นยะ]). วินโย (วินัย). อายตฺนํ
 (อายตนะ). เนตฺ (เพื่อนำไป). วินेतฺ
 (เพื่อนำ). เนตฺวา (นำไปแล้ว).
 วินेतฺวา (แนะนำแล้ว).

กลุ่มศัพท์ที่มาจาก นี ธาตุ และความหมาย

ตตฺถ เนตฺตฺนฺติ สมวิสมํ ทสฺเสนฺตํ
 อตฺตภาวํ เนตฺตีติ เนตฺตํ,^๑ จกฺขฺ. เนตฺตีติ
 เนนฺติ เอตาย สตฺเตติ เนตฺติ, ราชฺ. ^๒
 ภาวเนตฺตีติ ภาวราชฺ, ตณฺหาเยตฺ นามํ.
 ตาย นี สตฺตา โคนา วีย คีวาย
 พนฺธิตฺวา ตํ ตํ ภาวํ นียฺนฺติ, ตสฺมา
 ภาวเนตฺตีติ วุจฺจติ.^๓ เนตฺติกาติ กสฺสกา.
 เนตฺตาติ ควเชฏฺจโก ยฺยตฺติ. นโยติ
 นยฺนํ คมนํ นโย, ปาพิคฺติ. อถวา
 ตตฺถ ตตฺถ เนตฺพุโพติ นโย, สทิส-
 ภาเวน เนตฺพุพากาโร. นียตีติ นโย,

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เนตฺตํ
 มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า เนตฺต เพราะ
 อรรถว่านำอัตภาพอันแสดงอารมณ์ดีไม่ได้
 ได้แก่ จกฺขฺ. บทว่า เนตฺติ มีวิเคราะห์
 ว่า ชื่อว่า เนตฺติ เพราะอรรถว่าเป็นเครื่อง
 นำสัตว์ไป ได้แก่ เชือก. บทว่า ภาวเนตฺติ
 ได้แก่ เชือกคือภพ. บทว่า ภาวเนตฺติ นั้น
 เป็นชื่อของต้นหา. ความจริง สัตว์
 ทั้งหลาย ย่อมถูกต้นหานั้น นำไปสู่ภพ
 นั้น ๆ เหมือนฝูงโคที่ถูกนายโคบาล
 ผูกที่คอแล้วจึงไปสู่ที่นั้น ๆ เพราะเหตุนี้

^๑ อภ. ส. อ. ๔๖/-/๕๗๒. ปิฎฺเฐ, ปสฺสิตฺพุพํ.

^๒ ที. ส. อ. ๔/-/๑๙๓. ปิฎฺเฐ, ปสฺสิตฺพุพํ.

^๓ ม. อ. อ. ๙/-/๓๘๕.

ตถตฺตนยาที. นียติ เอเตนาติ นโย,
อนุตทวยวิวัชชนนยาที.

ต้นหานั้น ท่านจึงเรียกว่า ภาวเนตฺติ.
บทว่า เนตฺติกา ได้แก่ ชาวนา. บทว่า
เนตฺตา ได้แก่ โคเจ้าฝูง. บทว่า นโย
มีวิเคราะห์ว่า การนำไป คือ การเป็นไป
ชื่อว่า นย, ได้แก่ แนวหรือแบบแผนแห่ง
พระบาลี. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า นย เพราะ
อรรถว่าเป็นหลักการอันบุคคลพึงนำไปใช้
ในที่นั้น ๆ ได้แก่ นัยมีปัจจาสนนัย
เป็นต้น อันมีลักษณะที่บุคคลพึงอธิบาย
โดยความเป็นหลักการเดียวกัน. (อีกนัย
หนึ่ง) ชื่อว่า นย เพราะอรรถว่าย่อมถูก
นำไป ได้แก่ นัยมีตถตฺตนัย (นัย
ไม่เปลี่ยนแปลง) เป็นต้น. (อีกนัยหนึ่ง)
ชื่อว่า นย เพราะอรรถว่าเป็นเครื่องถูก
นำไป ได้แก่ นัยมีอนุตทวยวิวัชชนนัย
(นัยว่าด้วยการเว้นที่สุด ๒ ส่วน) เป็นต้น.

นัย ๖ ประเภท

ตถา हि चपुपिโร नयो ตถตฺตนโย
ปตฺตินโย เทสนานโย อนุตทวยวิวัชชน-
นโย อจินฺเตยฺยนโย อธิปฺปายนโยติ. เตสุ
ตถตฺตนโย อนุตทวยวิวัชชนนเยน นียติ,
ปตฺตินโย อจินฺเตยฺยนเยน, เทสนา-
นโย อธิปฺปายนเยน นียติ. เอตฺถาทิมฺหิ
ติวิโร นโย กมฺมสาธเนน นียตีติ
"นโย"ติ วุจฺจติ, ปจฺจิมิ ปน ติวิโร

จริงอย่างนั้น นัยมี ๖ ประเภท
คือ ตถตฺตนัย ๑ ปตฺตินัย ๑ เทสนานัย ๑
อนุตทวยวิวัชชนนัย ๑ อจินฺตายนัย ๑
อธิปฺปายนัย ๑. บรรดานัยทั้ง ๖ ประเภท
นั้น ตถตฺตนัย ให้อธิบายตามแนวของ
อนุตทวยวิวัชชนนัย, ปตฺตินัย ให้อธิบาย
ตามแนวของอจินฺตายนัย, เทสนานัย ให้
อธิบายตามแนวของอธิปฺปายนัย. บรรดา

นโย กรณสาธเนน นียติ เอเตน
ตถตตาทินยตตยมิติ "นโย"ติ วุจจติ.
อิมสมิ อตเถ ปปญฺจियมาเน คนฺถ-
วิตถาโร สียาติ วิตถาโร น ทสฺสิตฺโต.

อปโรปี จตฺพุทฺธิโร นโย เอกตฺตนโย
นानตฺตนโย อพฺยาปารนโย ธมฺมตา-
นโยติ.^๑

วิเนติ สตุเต เอตฺถ, เอเตนาติ วา
วินโย. กายวาจันํ วินยนโตปี วินโย.
อายตฺนนฺติ อนมตคฺเค สํสारे ปวตฺตํ
อตีว อายตํ สํสาร์ทุกฺขํ ยาว น
นิวตฺตติ, ตาว นยเตว ปวตฺตยเตวาติ
อายตฺนํ.^๒

นัยทั้ง ๖ ประเภทนี้ ๓ นัยแรก
เรียกว่า "นัย" ตามวิเคราะห์กัมมสาธนะ
ว่า นียติ. ส่วน ๓ นัยหลัง เรียกว่า "นัย"
ตามวิเคราะห์กรณสาธนะว่า นียติ เอเตน
ตถตตาทินยตตยํ. หากข้าพเจ้ากล่าว
ความหมายนี้ยึดถือ ความพิสดารของ
คัมภีร์ก็จะพึงมี เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้า
จะไม่แสดงความพิสดาร.

นัยแม้อื่นอีก ๔ ประเภท คือ
เอกตฺตนัย ๑ นานตฺตนัย ๑ อพฺยา-
ปารนัย ๑ ธมฺมตानัย ๑.

ชื่อว่า วินย เพราะอรรถว่าเป็นที่
หรือเป็นเครื่องแนะนำเหล่าสัตว์. (หรือ)
ชื่อว่า วินย เพราะเป็นเครื่องฝึกกาย และ
วาจา บ้าง. บทว่า อายตฺนํ มีวิเคราะห์
ว่า ชื่อว่า อายตฺน เพราะอรรถว่าเป็นไป
คือ เป็นไปยาวนาน ตราบเท่าที่สังสาร-
ทุกข์ยังเป็นไป ในสังสารอันมีเบื้องต้น
เบื้องปลายที่รู้ไม่ได้ อันยาวไกล ไม่หวน
กลับ.

^๑ ฉ.อ. เอวธมฺมตानโย.

^๒ อภ.วิ.อ. ๔๗/-/๗๒.

อัย ปเนตถ อตถุทฐาโร :

ก็ในคำว่า อายตนนั้นมีอัตถุทฐาระ
ดังนี้ :

“อายตนนุติ อสุสานิ กมุโพไซ
อายตนิ, คุนุํ ทกฺขินาปโถ อายตนนุ”ติ
เอตถ สญฺชาตัญฺจานํ อายตนํ นาม.

ถิ่นหรือแหล่งกำเนิดชื่อว่า อายตน
เช่นในคำนี้ว่า อสุสานิ กมุโพไซ อายตนิ
(แคว้นกัมโพชะ เป็นถิ่นกำเนิดของม้า
ทั้งหลาย), คุนุํ ทกฺขินาปโถ อายตนิ
(ประเทศแถบทักษิณาบถ [แถบใต้
ของแม่น้ำคงคา] เป็นถิ่นกำเนิดของโค
ทั้งหลาย).

มโนรมเม อายตเน, เสวนุติ นํ
วิหฺงคฺมา. ฉายํ ฉายตฺถิโน ынฺติ, ผลตฺถํ
ผลโกชฺิโน”ติ” เอตถ สโมสฺรณญฺจานํ.

สถานที่เป็นที่ชุมนุม ชื่อว่า อายตน
เช่นในคำนี้ว่า มโนรมเม อายตเน, เสวนุติ
นํ วิหฺงคฺมา (ฝูงนกย่อมหาศัยตันไม้ันั้น
อยู่ใกล้ทางบรรจบสี่แพร่ง นารีนรมย์).
ฉายํ ฉายตฺถิโน ынฺติ, ผลตฺถํ ผลโกชฺิโน
(ผู้ต้องการความร่วมมือ ย่อมเข้าไป
อาศัยร่วมเงา ผู้ต้องการผล ก็ย่อม
บริโภคมผล).

“ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว วิมุตฺตยา-
ยตนานิ” ติ” เอตถ การณํ.

เหตุ ชื่อว่า อายตน เช่นในคำนี้
ว่า ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว วิมุตฺตายตนานิ
(ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุแห่งวิมุตติ &
ประการเหล่านี้).

๑ อญ.ปญฺจก. ๒๒/๓๘/๔๖. ผลตฺถา ผลโกชฺิโน.

๒ อญ.ปญฺจก. ๒๒/๒๖/๒๒.

อญฺเฎปี ปน ปโยคา ยต
ปติยตเนติ เอตถ ปกาสิตา.

ส่วนตัวอย่างแม่เหล้าอื่น ข้าพเจ้า
ได้แสดงไว้แล้ว ในตอนว่าด้วยหัวข้อ
ฐาตุนี้ว่า ยต ปติยตเน.

นิ^๑ ปาปนเน. เนติ, นยติ. นยน์.

นิ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาปน (ถึง,
บรรลุ, ได้). เนติ, นยติ (ย่อมาถึง). นยน์
(การถึง).

นุ ฤติยํ. โนติ, นวติ. นุโต.

นุ ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ฤติ (ชม,
ชมเชย, สรรเสริญ). โนติ, นวติ (ย่อชม
ชมเชย). นุโต (ชมเชยแล้ว).

ถน ปน ธน สหฺทเท. ถนติ. ปนติ.
ธนติ.

ถน ปน ธน ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
สหฺท (ออกเสียง, ร้อง, กล่าว, คำราม).
ถนติ (ย่อคำราม). ปนติ (ย่อกล่าว).
ธนติ (ย่อกล่าว).

กน ทิตฺติกนฺตีสฺ. กนติ. กณฺณา.
กนํ.

กน ฐาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ทิตฺติ
(ส่องสว่าง, สวยงาม), กนฺติ (รักใคร่,
ชอบใจ). กนติ (ย่อรักใคร่). กณฺณา
(สวยงาม, น่ารัก). กนํ (ทองคำ).

วิเคราะห์ กณฺณา - กนํ ศัพท์

เอตถ จ โยพฺพนิภาเว จิตตฺตา
รูปฺวิลาเสน กนติ ทิปฺปติ วิโรจตีติ
กณฺณา. อถวา กนียติ กามียติ อภิ-
ปตฺถียติ ปฺริเสหิตฺติปี กณฺณา, โยพฺพนิตฺถิ.

ก็ในที่นี้ ชื่อว่า กณฺณา เพราะ
อรรถว่าสวยงาม คือ รุ่งเรือง ได้แก่ รุ่งโรจน์
ด้วยความน่ารักแห่งรูปร่าง เพราะดำรง
อยู่ในความเป็นหญิงแรกรุ่ง. อีกนัยหนึ่ง

^๑ ฉ. นี้.

กนกนุติ กนติ, กนียตีติ วา กนกั, สฺวณฺณํ.

ชื่อว่า กณฺญา เพราะอรรถว่าเป็นผู้ที่
บุรุษรักใคร่ คือ ปรรณนา ได้แก่ หญิง
แรกรุ่ง. บทว่า กนกั มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า กนก เพราะอรรถว่าเป็นสิ่งที่
บุคคลชอบใจ คือ พอใจ ได้แก่ ทองคำ.

คำศัพท์ที่เป็นชื่อของทองคำ

สฺวณฺณสฺส หิ อเนกานิ นามานิ :

สฺวณฺณํ กนกั เหม

กณฺจํ หาฏกมฺปิ จ

ชาตฺรुปี ตปฺนียํ

วณฺณํ ตพฺเภทกา ปน

ชฺมฺพุนท์ สิงฺคิกณฺจ

จามิกรนฺติ ภาสิตา.

วน สน สมฺภตฺตียํ. วนฺติ. วนํ.

สนฺติ.

ตตฺถ วนฺนฺติ. ตํ สมฺภชฺนฺติ มยฺรู-
โกกิลาทโย สตฺตาติ วนํ, อรณฺณํ. วนฺติ
สมฺภชฺติ สํกิลสฺปฺคฺคฺลนฺติ วนํ, ตณฺหา.

มน อพฺภาเส. มนฺติ. มโน.

ก็ ทองคำ มีชื่อหลายชื่อดังนี้ :

สฺวณฺณก กนก เหม กณฺจน

หาฏก ชาตฺรुป ตปฺนีย วณฺณ

สฺวนทองคำชนิดต่าง ๆ นั้น ท่าน

กล่าววาทองชมพูท ทองสีคือ

ทองจามิกระ.

วน สน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง
สมฺภตฺติ (สมาคม, คบหา). วนฺติ (ย่อ
คบหา). วนํ (ป่า). สนฺติ (ย่อ
คบหา).

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วนํ มี
วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า วน เพราะอรรถว่า
เป็นแหล่งที่เหล่าสัตว์มีนกยูงและนก
ดุเหว่า เป็นต้นชองเสพ ได้แก่ ป่า. ชื่อว่า
วน เพราะอรรถว่า ย่อมคบ คือ แปรเป็น
บุคคลผู้มีกิเลส ได้แก่ ตณฺหา.

มน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อพฺภาส
(เกิดขึ้นเนื่อง ๆ). มนฺติ (ย่อ
เกิดขึ้น
เนื่อง ๆ). มโน (จิต).

มาน วิมฺสาโย. วิมฺสติ. วิมฺสา.

มาน ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง วิมฺสา (พิจารณา, สอบสวน). วิมฺสติ (ยอมพิจารณา). วิมฺสา (การพิจารณา).

ชน สุน สทฺเท. ชนติ. สุนติ.

ชน สุน ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง สทฺเท (ออกเสียง, ร้อง). ชนติ (ยอมร้อง). สุนติ (ยอมร้อง).

เอตฺถ จ "กสฺมา เต เอโก ภูโช ชนติ, เอโก เต น ชนตี ภูโช"ติ^๑ ปาฬินิทฺตฺสนํ. ตตฺถ ชนตีติ สุนติ สทฺทํ กโรติ.^๒

ก็ในที่นี้ มีพระบาลีเป็นตัวอย่างว่า กสฺมา เต เอโก ภูโช ชนติ, เอโก เต น ชนตี ภูโช (เพราะเหตุไร กำไลมือของเธอข้างหนึ่งจึงส่งเสียงดัง อีกข้างหนึ่งจึงไม่ส่งเสียงดัง). บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชนติ ความว่า ยอมร้อง คือ ยอมส่งเสียง.

ขณฺ อวทารณ. ชนติ. สุขํ. ทุกฺขํ. ขโต อววาโฏ.

ขณฺ ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง อวทารณ (ขุด, เจาะ, ไช). ชนติ (ยอมขุด). สุขํ (ความสุข). ทุกฺขํ (ความทุกข์). ขโต อววาโฏ (หลุมอันเขาขุดแล้ว).

วิเคราะห์ สุข - ทุกฺข ศัพท์

ตตฺถ สุขฺนติ สุขฺจฺ ทุกฺขํ ชนตีติ สุขํ. ทุกฺจฺ ชนติ กายิกเจตสิกสุขนฺตีติ ทุกฺขํ. อญฺญมญฺญปฏฺิปกฺข่า หิ เอเต ธมฺมา. ทฺวิธา จิตฺตํ ชนตีติ วา ทุกฺขํ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สุขํ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า สุข เพราะอรรถว่า ทำลายความทุกข์ให้หมดไป. (บทว่า ทุกฺขํ มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า ทุกฺข เพราะ

^๑ พ.ชา. ๒๘/๔๗๖/๑๘๓.

^๒ พ.ชา. ๒. ๓๖/๔๗๖/๑๑๙.

^๓ อภ. ส. ๒. ๔๖/-/๒๗๗. ปฎิเจ ปสฺสิตพฺพ.

จฺราทิคณวเสน ปน "สุขยตีติ สุขํ,
 ทุกขยตีติ ทุกฺขนฺ"ติ นิพฺพจนานิ
 คเหตุพฺพานิ. สมาสปทวเสน "สุกฺริ
 ขมฺมสุสฺสาติ สุขํ, ทุกฺกฺริ ขมฺมสุสฺสาติ
 ทุกฺขนฺ"ติ นิพฺพจนานิปี. วิวิธา หิ
 สทฺททานํ พยุปฺปตฺติ ปวตฺตตินิมิตฺตญฺจ.

อรรถว่าทำลายความสุขทางกายและทาง
 ใจให้ย่อยยับ. ด้วยว่า ธรรมเหล่านั้น
 เป็นปฏิปักษ์ต่อกันและกัน. อีกนัยหนึ่ง
 ชื่อว่า ทุกฺข เพราะอรรถว่าเป็นสภาพที่
 ทำให้ใจแตกสลาย. แต่ด้วยอำนาจ
 จฺราทิคณะ นักศึกษาพึงถือเอารูป-
 วิเคราะห์ว่า ชื่อว่า สุข เพราะอรรถว่า
 ให้เกิดความสบาย, ชื่อว่า ทุกฺข เพราะ
 อรรถว่าให้เกิดความลำบาก. ด้วยอำนาจ
 บทสมาส นักศึกษาพึงถือเอาแม่รูป
 วิเคราะห์ว่า สุขํ ขมฺมสุสฺสาติ สุขํ (ชื่อว่า
 สุข เพราะอรรถว่ามีการอดทนที่ทำได้
 ง่าย), ทุกฺกฺริ ขมฺมสุสฺสาติ ทุกฺขํ (ชื่อว่า ทุกฺข
 เพราะอรรถว่ามีการอดทนที่ทำได้ยาก).
 เป็นความจริง คัพท์ทั้งหลายมีพยุปัตติ
 และปวัตตตินิมิตหลากหลาย (อย่างนี้แล).

ทาน อวชฺณทเน. ทานติ.
 อปทานํ.

ทาน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง อว-
 ชณฺทน (ขาด, เป็นท่อน, หัก). ทานติ
 (ย่อมหัก). อปทานํ (การหักเป็นท่อน).

सान เตชเน. เตชนํ นิสานํ.
 สานติ.

सान ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง เตชน
 (ลับ, ทำให้คม). การทำให้คม ชื่อว่า
 เตชน. สานติ (ย่อมลลับ).

หน นิสาคตีสฺ. เอตฺถ ปน
 นิสาวจเนน มฺรฺสาย วาจา ย ปิพฺนญฺจ

หน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง นิสา
 (เบียดเบียน), ปฺหฺรณ (ประหาร, ฆ่า,

ทณฺฑาทาทิหิ ปหฺรณณฺจ คหิตฺ, ตสฺมา
 หน หีสํปหฺรณคตีสฺสูติ อตฺถิ คเหตุพฺโพ.

ตถา หิ "ราชาโน โจริ คเหตุวา
 หเนยฺยํ วา พนฺธเยยฺยํ วา"^๑ ปาสฺส อตฺถํ
 สํวณฺณณฺเตหิ "หเนยฺยณฺติ โปเถยฺยณฺ-
 เจว ฉินฺนฺเทยฺยณฺจา"^๒ วุตฺตํ. เอตฺถ จ
 ฉเอทํ นาม หตฺถปาทาทีฉเอทํ วา
 สีสฺจฉเอทวเสน มารณํ วา. หนฺสฺส
 วธาเทโส มาตาเทโส จ ภวติ, หนฺติ
 หนฺติ, หนฺนฺติ. หนฺสิ, หนฺถ. เสสฺสิ สพฺพํ
 เนยฺยํ.

ดี, กำจัด), คติ (ไป). ก็ในอรรถเหล่านี้
 การบีบคั้นด้วยวาจาหยาบคาย และการ
 ตีด้วยท่อนไม้เป็นต้น ท่านถือเอาแล้วด้วย
 คำว่า หีสา, เพราะเหตุนั้น ฟังถือเอา
 ความหมายว่า หน หีสํปหฺรณคตีสฺสู
 (हन ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง หีสา
 [เบียดเบียน], ปหฺรณ [ประหาร, ฆ่า, ตี,
 กำจัด] คติ [ไป]).

จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์
 ทั้งหลาย เมื่ออธิบายความหมายของพระ
 บาลีว่า ราชาโน โจริ คเหตุวา หเนยฺยํ
 วา พนฺธเยยฺยํ วา (พระราชาทังหลาย
 จับใจได้แล้ว ฟังฆ่าบ้าง ฟังจองจำบ้าง)
 กล่าวว่า หเนยฺยณฺติ โปเถยฺยณฺเจว
 ฉินฺนฺเทยฺยณฺจ (บทว่า หเนยฺยํ ได้แก่
 ฟังโบยและฟังตัด). ก็ในที่นี้ การตัด
 อวัยวะมีมือและเท้าเป็นต้น หรือการฆ่า
 ด้วยอำนาจการตัดศีรษะ ชื่อว่า ฉเอท.
 มีการแปลง หน ธาตุ เป็น วธ และเป็น
 ฆาต, มีลำดับบทดังนี้ คือ หนฺติ, หนฺนฺติ.
 หนฺสิ, หนฺถ. รูปที่เหลือฟังแจกให้ครบ.

^๑ วิ.มหาวิภังค. ๑/๘๒/๘๑, ๘๓/๘๓, ๘๕/๘๔.

^๒ วิ.มหาวิภังค.อ. ๑/-/๔๔๙.

อรรถ ๔ ประการของ หน ธาตุ พร้อมทั้งตัวอย่าง

หีสาทโย จตุตาโร อตุถา
ลพฺภนฺติ.

(हन ธาตุ) ย่อมได้อรรถ ๔ ประการ
มี หีสา เป็นต้น.

“หนฺติ หตฺเถหิ ปาเทหิ”ติ^๑ เอตุถ
ปน หนฺตีติ ปหฺรตีติ อตุถ.

ก็บทว่า หนฺติ ในข้อความพระบาลี
นี้ว่า หนฺติ หตฺเถหิ ปาเทหิ (ย่อมตีด้วย
มือและเท้าทั้งสองข้าง) มีความหมายว่า
ปหฺรติ (ย่อมตี).

“กฺุทฺโธ หิ ปิตฺรํ หนฺติ.”^๒ วิกุโธส-
มานา ติปุพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วรรณ”ติ.”^๓
เอตุถ หนฺตีติ มาเรณฺตีติ อตุถ. “วธฺติ,
วธฺติ, ฆาเตติ” อิจฺจปี รูปานิ ภวณฺติ.

บทว่า หนฺติ ในข้อความพระบาลี
นี้ว่า กฺุทฺโธ หิ ปิตฺรํ หนฺติ (ก็บุคคล
โกรธแล้วย่อมฆ่าบิดา). วิกุโธสมานา
ติปุพาหิ, หนฺติ เนสํ วรํ วรรณ (คนทั้งหลาย
ส่งเสียงให้ร้อง เลือกลงแต่เนื้อตัวอันพัว
ด้วยหอกอันแหลมคม) มีความหมายว่า
มาเรณฺติ (ทำให้ตาย, ฆ่า). มีรูปว่า วธฺติ,
วธฺติ, ฆาเตติ บ้าง.

ตตุถ “วธฺติ น โรทฺติ, อาปตฺติ
ทุกฺกุสฺส.”^๔ อตุตานํ วธฺตฺวา วธฺตฺวา
โรทฺตี”ติอาทิสฺ”^๕ วโธ ปหฺรณฺ.

บรรดารูปเหล่านั้น การตี ชื่อว่า วธ
ในพระบาลีเป็นต้นว่า วธฺติ น โรทฺติ,
อาปตฺติ ทุกฺกุสฺส (ตี ไม่ร้องให้ ต้อง

^๑ พ.ชา.อ. ๓๖/-/๓๗,๓๓๖.

^๒ อัง.สตุตทก. ๒๓/๖๑/๙๙.

^๓ พ.ชา. ๒๘/๑๒๔๒/๔๔๕.

^๔ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๒๑๘/๑๒๙.

^๕ วิ.ภิกฺขุณี. ๓/๒๑๗/๑๒๘.

“ปาณํ วเรติ. ปาณวโร. เอส วโร
 ขณฺฑททาลสุส.” สตุเต สฺมาเตตี”ติ ๑
 อาทีสุ วโร มารณํ.

“อุปาหนํ, วฐ”ติ ๑ เอตุถ หนวธ-
 สททตฺโต คมนํ. “ปุริสํ หนติ. สิตํ
 อุณฺ्हํ ปฎิหนติ”^๑ อิจฺจาทีนิ กตฺตฺปทานิ.
 เทวทตฺโต ยญฺญทตฺเตน หนฺญฺยติ. ตโต
 วาตาตเป โสมเร สญฺชาเต ปฎิ-
 หนฺญฺยติ.^๒ ปจฺจตฺตวจนฺสุเส การตฺตํ,
 ยถา “วณฺปคฺมุเพ”ติ.^๓ วิหาเรนาติ ปทํ
 สมฺพนฺธิตพฺพํ, อิจฺจาทีนิ กมฺมปทานิ.
 หนฺตฺตา. หนฺโต. วโรโก. วฐ. อาสมาโต.
 อุปฺสมาโต. สฺมาตโก. ปฎิโสม. สํโสม. พยฺยคฺโสม.
 สกฺุณคฺุสมิ.^๔ หนฺตฺตํ หนฺติตฺตํ, หนฺตฺตฺวา, หนฺติตฺตฺวา.
 วฐฺฆเมตฺตฺวา, วธิตฺตฺวา อิจฺจาทีนิ สนามิกานิ
 ตฺมฺนฺตฺวาทีปทานิ.

อาบัติทุกกฏ). อุตฺตานิ วธิตฺตฺวา วธิตฺตฺวา
 โรทติ (พฺร่าตีตนแล้วร้องไห้).

การทำให้ตาย, การฆ่า ชื่อว่า วธ
 ในพระบาลีเป็นต้นว่า ปาณํ วเรติ (ย้อม
 ฆ่าสัตว์มีชีวิตร). ปาณวโร (การฆ่าสัตว์
 มีชีวิตร). เอส วโร ขณฺฑททาลสุส (การฆ่า
 ขณฺฑททาลปุโรหิต ได้มีแล้ว). สตุเต
 สฺมาเตติ (ย้อมฆ่าสัตว์ทั้งหลาย).

ก็ในคำนี้ว่า อุปาหนํ (รองเท้า) วฐ
 (หญิงสะใภ้) นักศึกษาพึงทราบว่ อรรถ
 ของ หน และ วธ คัพท์คือ คมน (การไป).
 กัตตฺตฺบท (กัตตฺตฺวาจก) ตัวอย่างเช่น ปุริสํ
 หนติ (ย้อมกำจัดบุรุษ). สิตํ อุณฺ्हํ
 ปฎิหนติ (วิหารย้อมป้องกันหนาวร้อนได้).
 กัมมบท (กัมมฺวาจก) ตัวอย่างเช่น เทว-
 ทตฺโต ยญฺญทตฺเตน หนฺญฺยติ (เทวทัต
 อัญญญทัตย้อมกำจัด) ตโต วาตาตเป
 โสมเร สญฺชาเต ปฎิหนฺญฺยติ (นอกจากนั้น
 วิหารยังป้องกันลมและแดดอันกล้าที่เกิด
 ขึ้นได้). (บทว่า วาตาตเป) แปลงปฐฺมา-
 วิภตฺติเป็น เอ เหมือนประโยคว่

^๑ ชุ.ชา. ๒๘/๘๓๑/๒๙๐.

^๒ วิ.จ. ๗/๒๗๑/๑๒๑.

^๓ ชุ.ธ. ๒๕/๘/๓๗๐.

^๔ ส.มหา. ๑๙/๖๙๘/๑๙๖.

วนปุปคุมุเพ. บทว่า วิหาเรน ฟิงนำมา
เชื่อมด้วย. บทนามตัวอย่างเช่น หนุตตา
(ผู้เบียดเบียน), หโต (ผู้ฆ่า). วธโก
(ผู้เบียดเบียน, ผู้ฆ่า). วฐ (หญิงสาว,
หญิงสะไภ้). อาฆาโต (ความอาฆาต).
อุปฆาโต (การรุกราน). ฆาตโก (ผู้ฆ่า).
ปฎิโม (ความแค้นเคือง, ปฎิฆะ). สมิ
(พระสงฆ์, หมู่ภิกษุ). พุคฺมิ (เสือโคร่ง).
สกฺณคฺมิ (เหยี่ยว). บทที่ลง ตฺ ปัจจัย
เป็นต้น ตัวอย่างเช่น หนุตฺ, หนิตฺ (เพื่อ
เบียดเบียน, เพื่อฆ่า), หนุตฺวา, หนิตฺวา
(เบียดเบียนแล้ว, ฆ่าแล้ว). วฐฺเมตฺวา,
วธิตฺวา (เบียดเบียนแล้ว, ฆ่าแล้ว).

ศัพท์ที่มาจาก หน

และความหมาย

ตตฺถ อุปาหนนฺติ ตํ ตํ จานํ
อุปหนนฺติ อุปคฺจฺจนฺติ ตโต จ อาหนนฺติ
อาคฺจฺจนฺติ เอเตนาติ อุปาหนํ. วฐฺติ
กิเลสฺวเสน สุนฺขมฺปิ อุปคฺมนสฺสีลาติ วฐฺ.
สพฺพาสํ อิตฺถินํ สาธารณเมตฺ. อถวา
วฐฺติ สฺกฺนิสา. ตถา हि “เตนहि วฐฺ
ยทา อุตฺนํ อโหสิ, ปุปฺมํ เต อุปฺปนฺนํ,
อถ เม อาโรเจยฺยาสี”ติ^๑ เอตฺถ วฐฺติ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อุปาหนํ
มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า อุปาหน เพราะ
อรรถว่าเป็นเครื่องนำเข้าไป คือ นำเข้าไป
ใกล้สถานที่นั้น และเป็นเครื่องนำมาจาก
สถานที่นั้น ๆ. บทว่า วฐฺ มีวิเคราะห์ว่า
ชื่อว่า วฐฺ เพราะอรรถว่าเป็นผู้มีปกติเข้า
ใกล้แม้สุนัขด้วยอำนาจกิเลส, คำว่า วฐฺ
นั้น ทัวไปแก่หญิงทั้งปวง. อีกนัยหนึ่ง

^๑ วิ. มหาวีรยค. ๑/๑๗/๓๑.

สุนิสสา วุจฺจติ. สา ปน “อัย โน ปุตฺตสฺส ภริยา”ติ สสุสฺสสุเรหิ^๑ อธิคฺคตพฺพา ชานิตพฺพาติ วฐฺติ วุจฺจติ. คตฺยตฺถานํ กตฺถจิ พุทฺธิยตฺถกถนโต อยมตฺถโถ ลพฺภเตว.

บทว่า วฐฺ ได้แก่หญิงสะไ้. จริงอย่างนั้น หญิงสะไ้ ท่านเรียกว่า วฐฺ ดังใน ข้อความพระบาลีนี้ว่า เตนหิ วฐฺ ยทา อุตฺตฺนึ อโหสิ, ปุโปผํ เต อูปฺปนฺนํ, อถ เม อโรเจยฺยาสิ (ถ้าอย่างนั้น หญิงสะไ้ เป็นผู้ที่มีระดู ระดูเกิดแก่เธอ ในกาลใด, เธอพึงบอกเราในกาลนั้น). ก็หญิงสะไ้ นั้น ท่านเรียกว่า วฐฺ เพราะอรรถว่า เป็นผู้พี่พ่อผัวและแม่ผัวพึงทราบ คือ พี่รู้จักว่า หญิงคนนี้ เป็นภรรยาของบุตร ของพวกเรา. ในที่บางแห่ง ท่านมุ่งหมาย เอาความหมายนี้เท่านั้น เพราะธาตุทั้งหลายที่ใช้ในอรรถว่า คติ (ไป) ยังบอก อรรถว่า พุทฺธิ (รู้) ได้อีก.

ไวยจน์ของหญิงสะไ้

“สุนฺหา, สุนิสสา, วฐฺ” อิจฺเจเต ปริยายา.

ศัพท์ที่เป็นไวยจน์ของหญิงสะไ้ มีดังนี้ คือ สุนฺหา, สุนิสสา, วฐฺ.

สํโฆติ ภิกฺขุสฺสมุโห. สมคฺคํ กมฺมํ สมฺปกฺคจฺจตีติ สํโฆ, สฺกุจฺจ วา กิเลเส หนฺติ เตน เตน มคฺคคาสินา มาเรตีติปิ สํโฆ, ปุณฺณชฺชนาริยวเสน วุตฺตาเนตฺวานิ. วิวิธเส สตฺเต อาหฺนตี ภูโส ชฺมาเตตีติ

บทว่า สํโฆ ได้แก่ หมูภิกษุ. (คำว่า สํโฆ มีวิเคราะหฺว่า) ชื่อว่า สํฆ เพราะอรรถว่าเข้าถึงกรรมที่พร้อมเพรียง กัน. อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า สํฆ เพราะอรรถว่า ฆ่ากิเลสทั้งหลายด้วยดี คือ ยังกิเลสให้

^๑ อ. สสุเรหิ.

พยุคฺโม. โส เอว “วียคฺโม, วคฺโม”ติ จ
 วุจฺจติ. อปรมุปี ปุณฺทรีโกติ ตสฺส
 นามํ. ทุพฺพเล สกฺุณเณ หนฺตึติ สกฺุณคฺมิ,
 เสนเณ. อຍံ ปน หนฺธธาตฺ ทิวาทิคเณ
 “ปฺฏิหณฺณตึ”ติ อกมฺมกํ กตฺตฺพทํ ชเนติ.
 ตถา हि “พุทฺธสฺส ภควโต โวหาโร
 โลกิเย โสเต ปฺฏิหณฺณตึ”ติอาทิกา^๑
 ปาพีโย ทิสฺสนฺติ.

อน ปาณเน. ปาณนํ สสนํ.
 อนติ. อานํ, ปานํ.

ตายด้วยดาบคือมรรคนั้น ๆ. รูปวิเคราะห์
 เหล่านั้น ท่านกล่าวด้วยอำนาจพระสงฆ์
 ที่เป็นปุณฺชณและพระสงฆ์ที่เป็นอริยะ.
 (คำว่า พยุคฺโม มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า
 พยุคฺม เพราะฆ่า คือ กำจัดหมู่สัตว์
 ต่าง ๆ โดยกำลัง. พยุคฺม นั้นแหละ ท่าน
 เรียกว่า วียคฺม, วคฺม. พยุคฺม นั้น ยังมี
 อีกชื่อหนึ่งว่า ปุณฺทรีก. (คำว่า สกฺุณคฺมิ
 มีวิเคราะห์ว่า) ชื่อว่า สกฺุณคฺมิ เพราะ
 อรรถว่า ฆ่า(หรือเบียดเบียน) นกทั้งหลาย
 ที่อ่อนแอ ได้แก่ เหยี่ยว. อนึ่ง หน ธาตุนี้
 ถ้าใช้เป็นทิวาทิคณะ จะมีรูปกัตตฺพท
 (กัตตฺวาจก) ซึ่งเป็นอกัมมธาทูว่า
 ปฺฏิหณฺณตึ. จริงอย่างนั้น ย่อมปรากฏ
 พระบาลีเป็นต้นว่า พุทฺธสฺส ภควโต
 โวหาโร โลกิเย โสเต ปฺฏิหณฺณตึ (พระ
 ดำรัส ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า
 กระทบโสดที่เป็นโลกิยะ มิใช่หรือ ?).

อน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ปาณน
 (หายใจ, มีชีวิต, เป็นอยู่). การหายใจ (มี
 ชีวิต, เป็นอยู่) ชื่อว่า ปาณน. อนติ
 (ย่อมหายใจ). อานํ (ลมหายใจเข้า),
 ปานํ (ลมหายใจออก).

^๑ อภ.ก. ๓๗/๖๗๒/๒๔๔.

อัสสาส - ปัสสาสะ ตามมติอรรถกถาพระวินัย

“ตตถ อานนติ อสฺสาโส. ปานนติ
ปสฺสาโส. เอเตสุ อสฺสาโสติ พหิ
นิกฺขมนวาโต. ปสฺสาโสติ อนฺโต
ปวิสฺนวาโต”ติ^๑ วินยฎฺฐกถายํ วุตฺตํ.

ในอรรถกถาพระวินัย พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อานํ ได้แก่ ลมหายใจออก. บทว่า ปานํ ได้แก่ ลมหายใจเข้า. บรรดาลมทั้ง ๒ อย่างนั้น ลมหายใจออกภายนอก ชื่อว่า อสฺสาส (ลมหายใจออก). ลมหายใจเข้าภายใน ชื่อว่า ปสฺสาส (ลมหายใจเข้า).

อัสสาส - ปัสสาสะ ตามมติอรรถกถาพระสูตร

สุตฺตฺตนฺตฎฺฐกถาสฺ^๒ ปน อฺปฺปฏิ-
ปาฎิยา อาคตฺ. ตตฺถ ยสฺมา สพฺเพสมปี
คพฺภเสยฺยกานํ มาตุกฺขุจฺฉิตฺ นิกฺขมน-
กาเล ปจฺมํ อพฺภนฺตรวาโต พหิ
นิกฺขมฺติ, ปจฺฉา พาหิรวาโต สฺขมํ รั
คเหตฺวา อพฺภนฺตรํ ปวิสฺนฺโต ตาลุ
อาหจฺจ นิพฺพายติ, ตสฺมา วินยฎฺฐ-
กถายํ “อสฺสาโสติ พหิ นิกฺขมนวาโต,
ปสฺสาโสติ อนฺโต ปวิสฺนวาโต”ติ วุตฺตํ.
เอเตสุ ทฺวีสุ นเยสุ วินยฺนเยน อนฺโต

ส่วนในอรรถกถาพระสูตร มาแล้วโดยผิดพลาด (เรียงลำดับไว้ไม่คล้อยตามกับอรรถกถาพระวินัย). บรรดาลมทั้ง ๒ อย่างนั้น เพราะในเวลาที่ยกเลิกสัณทธานต์แม้ทั้งปวงออกจากท้องมารดา ลมภายในออกมาภายนอกก่อน, ลมภายนอกจึงพาเอาธุลีละเอียดเข้าสู่ภายในที่หลัง พอถึงเพดานปากก็ดับ, เพราะเหตุนี้ ในอรรถกถาพระวินัย พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า ลมหายใจ

^๑ วิ.มหาวิงฺค.ธ. ๑/-/๖๑๓.

^๒ ม.ม.ธ. ๘/-/๗๐๔. ธ. สทฺธมฺมปกาสนิ. ๒/๖๙, วิสุทฺธิ ๒/๕๘. ปิฎฺฐเจสุ ปสฺสิตพฺพ.

อุฏฺฐิตสฺสนํ อสฺสาสึ, พหิ อุฏฺฐิตสฺสนํ
ปสฺสาสึ. สุตฺตฺนฺตฺนเยน ปน พหิ
อุฏฺฐิตฺวาปิ อนฺโต สฺสนโต อสฺสาสึ.
อนฺโต อุฏฺฐิตฺวาปิ พหิ สฺสนโต
ปสฺสาสึ.

ที่ออกมาภายนอก ชื่อว่า อสฺสาส (ลม
หายใจออก). ลมที่หายใจเข้าภายใน
ชื่อว่า ปสฺสาส (ลมหายใจเข้า). บรรดา
นัยทั้ง ๒ นั้น ตามนัยของพระวินัย ลม
หายใจที่ตั้งขึ้นในภายในชื่อว่า อสฺสาส
(ลมหายใจออก). ลมหายใจที่ตั้งขึ้นจาก
ภายนอก ชื่อว่า ปสฺสาส (ลมหายใจเข้า).
ส่วนตามนัยของพระสูตร ชื่อว่า อสฺสาส
(ลมหายใจเข้า) เพราะเป็นลมแม่ที่ตั้งขึ้น
ภายนอกแล้วหายใจเข้ามาภายใน. ชื่อว่า
ปสฺสาส (ลมหายใจออก) เพราะเป็น
ลมแม่ที่ตั้งขึ้นในภายในแล้ว หายใจออก
ไปภายนอก.

อยมเว จ นโย "อสฺสาสาทิ-
มชฺฌปริโยสานํ สติยา อนฺคจฺจโต
อชฺฌตฺตํ วิกุเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ
จิตฺตมฺปิ สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา
จ ฆนฺทิตา จา"ติ, "ปสฺสาสาทิ-
มชฺฌปริโยสานํ สติยา อนฺคจฺจโต พหิทฺธา
วิกุเขปคเตน จิตฺเตน กาโยปิ จิตฺตมฺปิ
สารทฺธา จ โหนฺติ อิญฺชิตา จ ฆนฺทิตา
จา"ติ" อิมาย ปาฬิยา สเมตฺติ
เวทิตพฺพ.

พึงทราบว่ ก็นัยนี้เท่านั้น (นัยที่
กล่าวไว้ในพระสูตร) ย่อมคล้อยตามกับ
ข้อความพระบาลีนี้ว่า "เมื่อพระโยคาว
จรใช้สติตามไปในเบื้องต้น ท่ามกลาง
และที่สุดแห่งลมหายใจออก กาย และ
จิตย่อมกระสับกระส่าย ห้วนไหวและ
ดิ้นรน เพราะจิตถึงความฟุ้งซ่าน ใน
ภายใน, เมื่อพระโยคาวจรใช้สติตามไป
ในเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุดแห่งลม
หายใจเข้า กายและจิตย่อมกระสับ

๑ ชุ.ป. ๓๑/๓๖๙/๒๔๙.

ธน ธนุณ. ธนน ธนุณ, สิริ-
 ปุณฺณปณฺณานํ สมฺปทาติ อตฺถเ.
 ธาตุอตุเ. หิ เยภุยน ภาวเสน
 กถียติ จเปตฺวา วกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก
 เอมมาทึปฺปเทส.๑ ยถา ภาวตฺถเ. วตฺต
 มาเนน ยปฺจฺจเยน สทฺธิ นการสฺส
 ยฺยการํ กตฺวา เณนํ เถยฺยนฺติ วุจฺจติ,
 เอมมิธ ยปฺจฺจเยน สทฺธิ นการสฺส
 ญญการํ กตฺวา ธนนํ ธนุณนฺติ วุจฺจติ.
 ธนินฺโน วา ภาโว ธนุณํ, ตสฺมี ธนุณเ.
 ธนฺติ, ธนฺติ. ธนิตํ. ธนุณํ.

กระสาย ห้วนไหวและดิ้นรน เพราะจิต
 ถึงความฟุ้งซ่านในภายนอก.

ธน ธาตุ ใช้ในอรรถแห่ง ธนุณ
 (มีโชค, เจริญ, มีบุญ, มีปัญญา). ความ
 มีโชค, เจริญ, มีบุญ, มีปัญญา ชื่อว่า
 ธนุณ, หมายความว่า ความสมบูรณ์แห่ง
 สิริ บุญ และปัญญา. อนึ่ง โดยส่วนมาก
 อรรถของธาตุ ท่านกล่าวด้วยอำนาจศัพท์
 ภาวสาธนะ ยกเว้นอรรถ เช่น วก-
 กฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก. การขโมย ท่านเรียกว่า เถยฺย
 เพราะแปลง น อักษร กับ ย ปัจจัยซึ่ง
 เป็นไปในภาวะ เป็น ยฺย ฉั้นใด, ในที่นี้
 ความมีโชค เจริญ มีบุญ มีปัญญา ท่าน
 เรียกว่า ธนุณ เพราะแปลง น อักษร
 กับ ย ปัจจัยเป็น ญณ ฉั้นนั้น. อีกนัย
 หนึ่ง ความเป็นบุคคลผู้มีทรัพย์ ชื่อว่า
 ธนุณ. ธน ธาตุ ย่อมเป็นไปในอรรถแห่ง
 ธนุณ (ความเป็นผู้มีทรัพย์) นั้น. ธนฺติ
 (ย่อมบริบูรณ์). ธนฺติ (ย่อมบริบูรณ์).
 ธนิตํ (ความบริบูรณ์, บริบูรณ์แล้ว).
 ธนุณํ (สิริ, บุญ, ปัญญา, คนมีทรัพย์,
 ัญญาชาติ = ข้าวเปลือก).

๑. เอมมาทึปฺปเทส.

ยสุมา ปน ธนุณสทเทน สิริ-
บุญบุญปณณาสมุปทา คหิตา, ตสุมา
“ธนุณบุญบุญลกฺขณสมุปนฺนํ ปุตฺตํ
วิชาเย”ติอาทีสุ^๑ ธนุณสทเทน สิริ-
ปณณาว คเหตุพพา บุญสุส วิสุ
วจนโต.

อนึ่ง เพราะความถึงพร้อมแห่งสิริ
บุญ และปัญญา ท่านถือเอาด้วย ธนุณ
ศัพท์, เพราะเหตุนั้น ในประโยคเป็นต้น
ว่า ธนุณบุญบุญลกฺขณสมุปนฺนํ ปุตฺตํ
วิชาเย (คลอดแล้วซึ่งบุตรผู้ถึงพร้อมด้วย
ธัญลักษณ์และบุญลักษณ์) ท่านถือเอา
สิริและปัญญาเท่านั้นด้วย ธนุณ ศัพท์
เพราะท่านกล่าวบุญไว้ต่างหากแล้ว.

นทโต ปริสายนุเต
วาทิตพพปหาริโน
เย เต ทกฺขนฺติ วทนํ
ธณฺณา เต นรปฺจฺคว.

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐกว่า
นรชน... ผู้บันลืออยู่ในบริษัท กำจัด
เสียซึ่งทิฏฐิและมานะ ชนเหล่าใด
เห็นพระพักตร์ของพระองค์ ชน
เหล่านั้น ชื่อว่า เป็นผู้มิใช่คน (มีบุญ)

ทีฆงฺคฺลึ ตมฺพนเช
สุภเ อายตปณฺหิเก
เย ปาทเ ปณฺมิสฺสนฺติ
เตปิ ธณฺณา คุณนฺธฺร.

ข้าแต่พระองค์ผู้ถึงที่สุดสงคราม
ชนเหล่าใดประนมมือพระยุคล-
บาทของพระองค์ ซึ่งมีพระองค์
ยาว มีพระนขาแดง งดงาม มีสัน
พระบาทยาว ชนเหล่านั้นก็ชื่อว่า
เป็นผู้มิใช่คน (มีบุญ).

มธุรานิ ปหฺภูจฺานิ
โทสคฺฆมานิ หิตานิ จ

ข้าแต่พระนโรดม ชนเหล่าใด
ได้สดับพระดำรัสของพระองค์ อัน

^๑ บ.ชา.อ. ๓๖/-/๓.

เยเตวากุยานิ โสสุสนุติ
เตปิ ธนุณานรุตตมาติ.^๑

เอวมาทีสุ ปน ธนุณสทฺเทน
ปฺนุณสมฺปทา คเหตุพฺพา; ปฺนุณ-
สมฺปทาย วา สทฺธี สิริปฺนุณาสมฺปทาปิ
คเหตุพฺพา.

อิทเมตถ นิพฺพจันฺ "ธณฺณํ สิริ-
ปฺนุณปฺนุณาสมฺปทา เอเตสํ อตฺถิติ
ธณฺณา"ติ. "ธณฺณํ มงฺคฺลสมฺมตฺนุ"ติ^๒
เอตถ ตฺ "อตุตมรตฺนํ อิทนุ"ติ ธนฺายิตพฺพิ
สทฺธายิตพฺพนุติ ธณฺณํ, สิริสมฺปนฺนํ
ปฺนุณสมฺปนฺนํ ปฺนุณาสมฺปนฺนุนุติปิ
อตุเถ ยฺชชติ. "ธณฺณํ ธนํ ราชตํ ชาต-
รฺปนุ"ติ ๑ อาทีสุ^๓ "นตฺถิ ธณฺณสมฺ
ธนฺนุ"ติ^๔ วจฺนโต ธนฺายิตพฺพนุติ ธณฺณํ,

ไพเราะ น่าปลื้มใจ เมาเสียซึ่งโทษ
อันเป็นประโยชน์เกื้อกูล ชน
เหล่านั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีโชค
(มีบุญ).

ก็ในพระบาลีเป็นต้น ตามที่กล่าว
มาอย่างนี้ ฟังถือเอาความถึงพร้อม
แห่งบุญด้วย ธนุณ ศัพท์, อีกนัยหนึ่ง
ฟังถือเอา แม้ความถึงพร้อมแห่งสิริ
(ความมีโชค) และปัญญาด้วยความ
ถึงพร้อมแห่งบุญ.

วิเคราะห์ ธนุณ ศัพท์

ในคำว่า ธนุณ นี้ มีวิเคราะห์ดังนี้
ว่า ชื่อว่า ธนุณ เพราะอรรถว่ามีความ
ถึงพร้อมด้วยสิริ บุญ และปัญญา. ส่วน
ในข้อความพระบาลีนี้ว่า ธณฺณํ มงฺคฺล-
สมฺมตํ ([พวกพราหมณ์ชาวกาลิงครรัฐ
ขอพญาคชสารทรง] ซึ่งเชื่อว่าเป็นสิริ-
มงคลล้ำค่า) ชื่อว่า ธนุณ เพราะอรรถว่า
เป็นสิ่งที่บุคคลพึงปรารถนา คือ เชื่อมั่นว่า
สิ่งนี้เป็นรัตนอันสูงสุด, แม้ความหมาย

^๑ พ.ข. ๓๓/๑๕๗/๒๘๖.

^๒ พ.จ.วิ. ๓๓/๓/๕๕๓.

^๓ ส.ส. ๑๕/๓๙๒/๑๓๔.

^๔ ส.ส. ๑๕/๒๙/๙.

ก็ ต่ ? ปุพพณฺณ. อปีจ โสถวิเสโสปี^๑
 ธนฺณนฺติ วุจฺจติ. ธนสทฺทสฺส จ ปน
 สมาสวเสน "อนฺ, นิทฺธโน"ติ จ นตฺถิ
 ธนํ เอตฺตสฺสาติ อตฺถเณ ทลิตฺทปฺคฺคโล
 วุจฺจติ. "นิธฺนํ ยาทิ"^๒ติ เอตฺถ ตฺ
 กมฺปนตฺถวาทกสฺส ฐาตฺสฺส วเสน
 วินาสเ นิธฺนนฺติ วุจฺจติ.

มุน คติยํ. มุนติ.

จิเน มณฺณนายํ. อลฺลตฺตฺนฺโตยํ
 ชาติ, ยถา คิเล, ยถา จ มิเล.
 จินายติ, โยจินายติ. "สพฺโพ ตํ ชโน

ว่า ถึงพร้อมด้วยสิริ บุญและปัญญา
 ก็สมควร. อนึ่ง ในข้อความพระบาลี
 เป็นต้นนี้ว่า ธนฺณํ ธนํ ราชตํ ชาตฺรฺรูปิ
 ชื่อว่า ธนฺณ เพราะอรรถว่าเป็นสิ่ง
 ที่บุคคลพึงปรารถนา โดยพระบาลีว่า
 นตฺถิ ธนฺณสมํ ธนํ (ทรัพย์เสมอด้วย
 ัญชาติ [ข้าวเปลือก] ย่อมไม่มี), ถามว่า
 ัญชาตินั้น คืออะไร ? ตอบว่า คือ
 ปุพพณฺณะ (พืชจำพวกข้าว). อีกนัยหนึ่ง
 แม้พืชสมุนไพรมาก็เรียกว่า ธนฺณ. ก็แล
 ด้วยอำนาจเป็นบทสมาส เช่น อนฺ,
 นิทฺธโน ธน ศัพท์ ท่านใช้เรียกคนยากจน
 เพราะอรรถว่า ผู้ไม่มีทรัพย์. ส่วนในข้อ
 ความพระบาลีนี้ว่า นิธฺนํ ยาทิ (ย้อมถึง
 ความพินาศ) ความพินาศ ท่านเรียกว่า
 นิธฺนํ ด้วยอำนาจ ฐ ชาติ ที่บังถึงอรรถ
 ว่า กมฺปน (หวั่นไหว, สั่น).

มุน ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง คติ (รู้,
 อยู่เจียบ ๆ). มุนติ (ยอมรู้).

จิเน ชาติ ใช้ในอรรถแห่ง
 มณฺณนา (สำคัญ, เข้าใจ). ชาตินี้ไม่ลบ
 ที่สุดชาติ, เหมือน คิเล ชาติ และเหมือน

^๑ ฉ. โสถวิเสโสปี.

^๒ พ.อ. ๓๓/๑๕๗/๒๘๗.